

КАФЕДРА ДЕРЖАВНО-ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН
ННІ ЕКОНОМІКИ І ПРАВА
ЧЕРКАСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ФОРМУВАННЯ
ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
ТА СТАНОВЛЕННЯ
ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ**

*ЗБІРНИК МАТЕРІАЛІВ
VI Всеукраїнської науково-практичної
інтернет-конференції*

Черкаси
2023

УДК 34 : 378
ББК 67 : 74.58
А 43

Редакційна колегія:

кандидат юридичних наук, доцент **Джолос С.В.**
(відповідальний редактор);
кандидат юридичних наук, доцент **Волошкевич Г.А.**;
кандидат юридичних наук, доцент **Кононенко Ю.С.**;
кандидат історичних наук, доцент **Мойсієнко В.М.**

Статті друкуються в авторській редакції.

А 43 Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави: Збірник матеріалів VI Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, Черкаси, 19 травня 2023 р. / Ред. кол.: С.В. Джолос (відп. ред.) та ін. Черкаси : видавець Третяков О. М., 2023. 112 с.

ISBN 978-617-7827-51-0

У збірнику наведено матеріали доповідей та повідомлень, які були представлені на VI Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави», організованій кафедрою державно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Висвітлюються актуальні питання загальнотеоретичної юриспруденції, публічного та приватного права.

УДК 34 : 378
ББК 67 : 74.58

ISBN 978-617-7827-51-0

© Черкаський національний університет
ім. Б. Хмельницького, 2023

© Автори матеріалів, 2023

ЗМІСТ

Актуальні проблеми теорії та історії держави і права, історії політичних і правових учень, філософії права та юридичної психології

Волошкевич Г.А. До питання визначення поняття та ознак конституційно-правової відповідальності	5
Газзаві О.О. Право на життя в умовах війни: християнський підхід	13
Kononenko Yu. S., Dzholos S.V. The critical view on the human rights concept: the problems of the peacetime and wartime	17
Мойсієнко В.М. Психологічна теорія права Л. Й. Петражицького: сутність і значення для сучасного право розуміння	21
Черьомухіна А.В., Сабадаш І.Ю., Джолос С.В. Історико-теоретичні аспекти та сучасні реалії становлення і розвитку прав людини	27

Актуальні питання конституційного права, муніципального права, адміністративного права і процесу, фінансового права, інформаційного права, організації та діяльності судових і правоохоронних органів

Гладченко Д.О., Шаповал Т.Б. Суб'єкти сплати мінімального податкового зобов'язання	41
Комзюк А.В., Комзюк В.Т. Щодо законності як принципу судочинства	47
Лисенко В.І., Шаповал Т.Б. Реалізація права на судовий захист за законодавством України	51
Обрусна С.Ю. Поняття громадської безпеки як адміністративно-правової категорії	55
Озерський І.В. Дискреційні повноваження поліції за заявою про вимогу документування факту порушення прав людини посадовою особою у порядку недотримання вимог Закону України «Про звернення громадян»	62
Яценко Ю.В. Проблематика прихованих повноважень Президента України	65

Актуальні питання цивільного права та цивільного процесу, сімейного права, права інтелектуальної власності, господарського права, господарсько-процесуального права

Кармаза О.О. Переваги, ризики та принципи застосування штучного інтелекту в судочинстві України	71
--	----

*Актуальні питання трудового права,
права соціального забезпечення,
земельного права, аграрного права, екологічного права,
природоресурсного права*

Заєць О.І. Земельні приватизаційні правовідносини в умовах воєнного стану	75
--	----

*Актуальні питання кримінального права, кримінології,
кримінально-виконавчого права, кримінального процесу,
криміналістики, судової експертизи,
оперативно-розшукової діяльності*

Бахуринська О.О. Поняття імунітету у кримінальному праві	78
Ворожбіт-Горбатюк В.В. Ортобіотичний підхід в організації профілактики правопорушень та недопущення злочинів суб'єктами пробації	83
Гарасимів О.І., Ряшко О.В. Повідомлення про підозру: проблемні питання	87
Козаченко О.В., Мусиченко О.М. Особливості застосування, зміни та скасування запобіжних заходів в умовах воєнного стану	90
Комплектова Т.О. Поняття крадіжка в кримінальному законодавстві зарубіжних країн	97
Пашенко О.О. Політика в сфері поводження із засудженими як частина державної правової політики	101
Халявка Ю.Г., Тульвінська А.Ю. Значення висновку експерта у справах про відшкодування моральної шкоди	106

Актуальні проблеми теорії та історії держави і права, історії політичних і правових учень, філософії права та юридичної психології

До питання визначення поняття та ознак конституційно-правової відповідальності

Волошкевич Геннадій Андрійович,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Актуальність правового захисту суспільних цінностей та стабільного правопорядку, що становлять матеріальну основу Конституції України, зумовлює звернути особливу увагу на проблему конституційної відповідальності. Наявність правового оформлення інституту конституційно-правової відповідальності є обов'язковою умовою існування громадянського суспільства, демократичного ладу, правової держави.

Перед тим, як підходити до аналізу конституційно-правової відповідальності, слід зупинитися на основних підходах до її визначення. Проведений нами аналіз наукової літератури дає підстави стверджувати, що сьогодні в юридичній науці не існує єдиного загальновизнаного визначення конституційно-правової відповідальності, що може бути пояснено різницею в методологічних підходах авторів досліджень, відмінними поглядами правових шкіл на правову природу цього явища та відсутністю нормативного визначення конституційно-правової відповідальності у національному законодавстві. Стверджуючи думку, що у юриспруденції відсутня єдина точка зору щодо терміну, який слід застосовувати на позначення даного виду юридичної відповідальності, ми можемо навести приклад неоднакового застосування дефініцій. Так, поряд із найбільш поширеним – “конституційно-правова відповідальність” використовуються й інші терміни – “державно-правова”, “конституційна”, “публічно-правова відповідальність”, що пов'язано з різним ставленням та найменуванням самого конституційного права.

Постає питання, що ж юридична наука розуміє під конституційно-правовою відповідальністю і чим ця відповідальність відрізняється від інших видів соціальної відповідальності. Як показує аналіз наявних досліджень даного питання, необхідно говорити про два основні підходи до розуміння конституційної відповідальності. Ці підходи умовно можна поділити на «широке» і «вузьке» розуміння.

«Широке» розуміння ґрунтується на дуалістичному характері оцінки конституційно-правової відповідальності. Її традиційно прийнято розглядати в

позитивному (проспективному, або заохочувальному) та негативному (ретроспективному, або охоронному) аспектах [1, с. 97]

Негативна (ретроспективна) конституційно-правова відповідальність передбачає виникнення суспільних відносин, які є негативною реакцією зі сторони влади на вже вчинене конституційне правопорушення, та полягає в тому, що суб'єкт цього правопорушення зазнає визначеної санкціями особистої та майнової шкоди. Таким чином, в у цьому контексті конституційно-правова відповідальність спрямовується в ретроспективному плані – вона поширюється на праввідносини, що виникли в минулому, спричинивши шкоду охоронюваним законом інтересам і становить собою відповідну реакцією держави на конституційне правопорушення

Під позитивною конституційно-правовою відповідальністю прийнято розуміти позитивні дії або бездіяльність відповідних суб'єктів конституційно-правових відносин, які сприяють реалізації конституційно-правових норм та заохочуються державою в межах і формах, передбачених чинним законодавством.

Традиційним і розробленим у правовій науці є розгляд конституційної відповідальності як державної реакції на правопорушення, як негативних наслідків для правопорушника і заперечення можливості існування позитивного аспекту відповідальності [2, с. 108]. Класичною, у цьому випадку є позиція Кравцової З.С., яка вважає, що: «юридичну відповідальність слід розглядати виключно в ретроспективному (негативному) аспекті, яка за цих умов є реальною гарантією конституційності, законності та правопорядку в системі функціонування публічної влади й організації суспільних відносин. Виходячи з правової природи юридичної відповідальності, вважаємо, що остання має передбачати негативні наслідки до суб'єктів, що порушують, ігнорують, не виконують правові приписи» [3, с. 58].

Одне з найбільш вдалих, на наш погляд, комплексних визначень поняття конституційно-правової відповідальності було запропоноване Л. Р. Наливайко. На її думку, конституційно-правова відповідальність – це вид соціальної та юридичної відповідальності, який існує у сфері конституційно-правових відносин, передбачений нормами конституційного права, характеризується специфічним колом суб'єктів, механізмом реалізації та санкціями і полягає у примусовому застосуванні заходів впливу за протиправне діяння (ретроспективний аспект) та у відповідальному стані зобов'язаного суб'єкта (позитивний аспект), виступає найважливішою гарантією реалізації й захисту Конституції [4, 47].

Таким чином, аналіз поширених в науковій літературі визначень дозволяє нам стверджувати, що під конституційно-правовою відповідальністю слід розуміти окремий, самостійний, вид юридичної відповідальності, який встановлюється конституційно-правовими нормами. Цей вид відповідальності ґрунтується на двох станах. Перший – позитивна відповідальність, що передбачає заохочення державою до позитивного діяння суб'єкта конституційно-правових відносин, внаслідок яких буде досягнуто результатів, що є більш значимими аніж ті, які передбачалися самою нормою. Другий –

негативна, ретроспективна відповідальність яка являє собою негативну реакцією держави на конституційний делікт, що передбачає накладення на особу, яка вчинила конституційного правопорушення, санкцій передбачених чинним конституційним законодавством.

Конституційно-правовій відповідальності властиві усі загальні ознаки юридичної відповідальності, які характерні й для інших видів юридичної відповідальності. Вона ґрунтується на загальних принципах юридичної відповідальності і є мірою державного примусу, який виражається у встановленні для правопорушника певних негативних наслідків. Проте дані ознаки у конституційно-правовій відповідальності мають свої особливості, які свідчать про своєрідність її як самостійного виду юридичної відповідальності.

Також конституційно-правова відповідальність володіє специфічними ознаками, які відрізняють її від інших видів юридичної відповідальності.

Серед основних ознак, які найбільш точно характеризують правову природу конституційно-правової відповідальності, дослідники виділяють:

1) особливий предмета охорони – виключним предметом є конституція (Основний Закон) держави;

2) спеціальне джерело закріплення конституційних деліктів та санкцій – Конституція та акти конституційного законодавства;

3) спеціальний статус об'єктів конституційної охорони – об'єктами охорони виступає окрема група суспільних відносин, які складають предмет конституційного права та регулюються нормами конституційного законодавства;

4) особливі підстави настання конституційної відповідальності – наявність складу конституційного правопорушення, куди входять традиційні для теорії права елементи: суб'єкти, об'єкти, об'єктивна сторона та суб'єктивна сторона правопорушення;

5) спеціальний суб'єкт конституційно-правової відповідальності – в першу чергу його становлять не фізичні особи-громадяни, а представники апарату влади – виборні та призначувані органи державної влади та місцевого самоврядування, а також посадові особи публічної влади;

6) для конституційно-правової відповідальності характерною є власна система санкцій, яка передбачає нехарактерні для інших галузей прав види стягнень;

7) нарешті, конституційно правова відповідальність характеризується особливим механізмом її реалізації та порядком застосування заходів конституційного покарання.

Однією з суттєвих відмінних ознак конституційно-правової відповідальності є її підстава, яка багато в чому і визначає характеристику конституційно-правової відповідальності в цілому. Підстави конституційно-правової відповідальності – це ті обставини, за яких відповідно до конституційно-правових норм вона настає. Традиційно в теорії держави і права розрізняють нормативні та фактичні підстави юридичної відповідальності. Нормативною підставою є те, на підставі чого особа може нести юридичну відповідальність, тобто відповідна норма права. Фактичною підставою

юридичної відповідальності є те, за що особа може нести юридичну відповідальність, тобто вчинення конкретного делікту [5, 303].

Окремо, в юридичній літературі прийнято виділяти правову або нормативну підставу конституційно-правової відповідальності. Під останньою прийнято розуміти певну сукупність конституційно-правових норм, які встановлюють: а) ознаки та склад конституційного правопорушення; б) конституційно-правові санкції, що накладаються на порушника; в) коло суб'єктів, які уповноважені застосовувати конституційно-правові санкції; г) порядок реалізації процедури притягнення до конституційно-правової відповідальності.

Конституційно-правові норми, які закріплюють вищезначені положення закріплені у низці різноманітних за змістом та видовими ознаками джерел конституційного права.

По-перше, окрему групу джерел, що закріплюють види конституційно-правових деліктів та санкцій за їх вчинення становлять різноманітні нормативно-правові акти: 1) Конституція України; 2) закони України; 3) інші нормативно-правові акти (в т.ч. нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування, нормативно-правові акти, які регулюють процес реалізації конституційно-правової відповідальності тощо).

По-друге, значена частина науковців відносить до нормативної підстави конституційно-правової відповідальності специфічні види джерел права – норми міжнародного права та міжнародні договори, які ратифіковані Україною, а також загальновизнані принципи.

Крім того, на наш погляд, в окремий вид правового джерела слід було б віднести судові та квазісудові прецеденти – рішення судових органів, у тому числі і наднаціональних, які можуть бути покладені в основу прийняття рішення про притягнення до конституційно-правової відповідальності. Перш за все мова йде про акти Верховного Суду України, Конституційного суду України, а також Європейського суду з прав людини.

Принагідно зауважимо, що різносторонність та розпорошеність актів може мати наслідком конфлікти між різними групами джерел, що ставить питання про уніфікацію чинного законодавства у сфері конституційно-правової відповідальності. Однак, на сьогодні в українській державі відсутній кодифікований акт у сфері конституційно-правової відповідальності.

Фактичною підставою для настання конституційно-правової відповідальності є вчинення конституційного делікту або правопорушення. Під останнім у науковій літературі прийнято розуміти «діяння конкретного суб'єкта конституційно-правових відносин, яке не відповідає моделі поведінки, що визначена диспозицією конституційно-правової норми, яка охороняється відповідною санкцією» [6, 83]. В літературі зустрічаються і інші підходи до визначення конституційно-правового делікту. Так, на думку Н. Ботанової, конституційний делікт можна визначити як суспільно небезпечне, протиправне, винне діяння (дію або бездіяльність), яке посягає на конституційний лад та його інститути, за вчинення якого передбачена конституційно-правова відповідальність [7, 36].

Отже, конституційний делікт є юридико-фактичною підставою конституційно-правової відповідальності. Адже підстава конституційно-правової відповідальності - це одночасно і норма конституційного права, яку було порушено, та наявність у діянні правопорушника конкретного складу конституційного делікту.

Конституційне правопорушення (делікт) має відповідний склад: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

Суб'єктами конституційно-правової відповідальності можуть бути усі суб'єкти конституційно-правових відносин, які наділені конституційною деліктоздатністю – зобов'язані та здатні нести конституційно-правову відповідальність за вчинені конституційно-правові делікти.

Сукупність суб'єктів конституційно-правової відповідальності можна об'єднати в окремі групи:

До першої групи відносяться органи влади та їх посадові особи, зокрема: 1) держава в цілому; 2) глава держави (за винятком монархічних країн, де глава держави, як правило, звільнений від юридичної відповідальності, у тому числі і конституційно-правової); 3) найвищі посадові особи держави; 4) члени представницьких органів - депутати; 5) органи публічної влади, а також їхні посадові особи; 6) органи місцевого самоврядування.

До другої групи належать фізичні особи, як громадяни чи піддані держави, так і іноземні громадяни, а також особи без громадянства та інші категорії фізичних осіб, що мають спеціальний статус (біженці, репатріати тощо)

До третьої – інші суб'єкти політичної системи: політичні партії, рухи, інші об'єднання громадян політичного характеру; громадські організації тощо.

В цьому переліку відсутні окремі види колективних суб'єктів конституційно-правових відносин, а саме народ, нації, національні меншини, корінні народи тощо, які відповідно до теорії конституційного права не можуть розглядатися суб'єктом конституційно-правової відповідальності.

Суб'єктивна сторона конституційного делікту відбиває психічне відношення суб'єкта до діяння, яке не відповідає належній поведінці і його наслідкам. Психічне відношення може виражатись в одній із форм вини – умисел (намір) або необережності. Так, ст. 19 ЗУ «Про громадянство України» передбачає, що делікт може бути вчинено тільки в умисній формі – «свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів» [8].

Особливістю вини в конституційно-правовій відповідальності є те, що це поняття є її політичний характер, що проявляється у тому, що суб'єкти конституційного права несуть відповідальність не лише за пряме порушення конституційно-правових норм, але й за несумлінне ставлення до їх реалізації, за неналежне здійснення своїх конституційних обов'язків.

Об'єктами конституційно-правової відповідальності теоретики конституційного права визначають «є регульовані і охоронювальні Конституцією суспільні відносини, на які вчиняють посягання визначені суб'єкти.» [9, с. 106]. Таким чином, справедливо буде говорити що фактично об'єктом конституційно-правової відповідальності є конституційний лад, оскільки саме він являє собою сукупність найбільш важливих конституційно-

правових відносин, що виникають у сфері організації та діяльності держави та суспільства. Відповідно, при вчиненні делікту, який веде до посягання на ці відносини, автоматично об'єктом конституційно-правової відповідальності стає конституційний лад держави.

Об'єктивна сторона характеризує конституційний делікт зовні, тобто розкриває саме діяння й ті наслідки, з якими пов'язаний збиток, заподіяний об'єкту конституційного делікту. Як правило, в юридичній літературі звертають увагу на таку рису об'єктивної сторони, як протиправність – невідповідність закріпленним конституційно-правовим нормам. Водночас, слід погодитися з тими дослідниками, які відзначають специфіку об'єктивної сторони конституційно-правової відповідальності пов'язану з тим, що відповідальність може наступати не лише через пряме порушення норми, але й її неналежне чи недостатньо ефективне виконання. Так, Ю.В.Ткаченко зазначає: «у певних випадках об'єктивна сторона може проявлятися у формі невідповідності поведінки (діяльності) не стільки конституційно-правовим приписам, скільки політико-правовому статусу (положенню) суб'єкта конституційно-правових відносин. Як правило, це зовні проявляється у вигляді неналежного виконання органом публічної влади або їх посадовою особою своїх конституційних функцій та повноважень» [10, с. 653].

Наступною особливістю конституційно-правової відповідальності є наявність специфічних конституційно-правових санкцій - передбачених нормами конституційного права мір державного (чи прирівняного до нього суспільного) впливу, що застосовуються до винного суб'єкта у разі скоєння ним конституційного делікту та спричиняють настання для нього визначених у конституційно-правових нормах негативних наслідків.

Конституційно-правові санкції застосовуються широким колом уповноважених суб'єктів: органами законодавчої, виконавчої, судової влади, місцевого самоврядування, посадовими особами, громадянами тощо.

Специфіка накладення цих санкцій відрізняє конституційно-правову відповідальність від інших видів юридичної відповідальності. Так, на відміну від дисциплінарної відповідальності яка застосовується виключно до підпорядкованих працівників і службовців у порядку підлеглих вищестоящими органами та посадовими особами, конституційні санкції застосовуються щодо непідзвітних і не підпорядкованих осіб.

На відміну від кримінальних та адміністративних покарань, що застосовуються за рішенням суду або органами адміністративної юрисдикції, норми конституційно-правової відповідальності можуть бути реалізовані у позасудовий спосіб, через спеціальні парламентські процедури (імпічмент) або референдальні процедури (відкликання глави держави чи депутата народом).

Конституційно-правова відповідальність ґрунтується на самостійному наборі санкцій, які не мають аналогів у кримінальному, адміністративному чи інших галузях права. Зокрема, до основних видів конституційно-правових санкцій відносяться: дострокове припинення повноважень парламенту, усунення вищих посадових осіб від влади за спеціальною процедурою (імпічмент), відставка уряду на вимогу парламенту або глави держави,

відкликання депутата представницької установи за рішенням виборців. партії, або в інший передбачений законом спосіб, втрата або позбавлення громадянства тощо.

Притягнення до конституційно-правової відповідальності та застосування конституційно-правових санкцій не тягне для правопорушника судимості, що характерно для кримінальної відповідальності.

На сьогодні в Україні відсутній єдиний нормативно-правовий акт, в якому б були чітко визначені склади конституційних деліктів і конкретні санкції, які передбачені за їх вчинення. В ідеалі це має бути кодифікований нормативно-правовий акт - Конституційно-деліктний кодекс України, де були б передбачені підстави для настання конституційно-правової відповідальності за різні види конституційних деліктів. Нормативно-правова основа конституційно-правової відповідальності складається з великої кількості нормативно-правових актів: Конституції України, законів України, нормативно-правових актів різних органів державної влади та органів місцевого самоврядування тощо. Склади окремих конституційних деліктів формулюються нечітко і фрагментарно.

Для конституційно-правової відповідальності характерним є те, що не існує єдиної процедурної форми її застосування. Практично кожному заходу конституційно-правової відповідальності кореспондує свій особливий порядок його призначення та виконання. Наприклад, процедура усунення Президента України з посади інша, ніж порядок скасування незаконного акта чи дострокового розпуску того чи іншого державного органу. Процесуальний порядок притягнення до конституційно-правової відповідальності теж відрізняється фрагментарністю і розрізненістю нормативного оформлення, великою кількістю прогалин. Так, наприклад, відсутній строк давності притягнення до конституційно-правової відповідальності, відсутня процедура оскарження застосування мір конституційно-правової відповідальності та відміни неправомірних рішень. Це є суттєвими прогалинами чинного конституційного законодавства, яку необхідно ліквідувати шляхом прийняття закону про конституційно-правову відповідальність.

Вищезазначене дозволяє зробити висновок, що конституційно-правова відповідальність виступає це самостійним видом юридичної відповідальності, що має необхідні характерні ознаки: законодавчо встановлені підстави та порядок реалізації, наявність конституційного делікту, що має відповідний склад: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона, а також наборі санкцій, які можуть бути застосовані до правопорушника.

Список використаних джерел:

1. Червяцова А. «Позитивний» аспект конституційної відповідальності: визначення змісту / *Право України*. 2000. № 12. С. 93-97
2. Задорожня Г. Щодо конституційно-правової відповідальності / *Право України*. 2007. № 9. С. 107-109
3. Кравцова З.С. Окремі аспекти конституційно-правової відповідальності органів і посадових осіб державної влади в Україні / *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право Том 1. № 73. С. 57-64:

4. Наливайко Л. Р. Проблеми визначення поняття, специфічних ознак та функцій конституційної відповідальності в сучасній конституційній теорії. *Право України*. 1999. № 10. С. 45-50
5. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. К.: Ваіте, 2015. 392 с
6. Ганжа Н.В. Сутність імпічменту в Україні: конституційно-правове регулювання і реформування як засіб забезпечення кримінально-правового іміджу України / *Держава та регіони*. Серія: Право. 2009. №2. С. 82 – 88
7. Батанова Н. Конституційно-правова відповідальність: питання теорії / *Науковий вісник Академії муніципального управління*. Серія : Право. 2011. Вип. 1. - С. 35-44
8. Про громадянство України : Закон України № 2235-III від 18.01.2001 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2235-14>
9. Савчин М.В., Конституційна відповідальність у контексті правового захисту Основного Закону / *Держава і право*. 2002. №16. С. 103-109.
10. Ткаченко Ю.В. Особливості конституційно-правової відповідальності. / *Форум права*. 2013. №3. С. 652-656

Право на життя в умовах війни: християнський підхід

*Газзаві Олексій Омарович,
студент 1 курсу
магістратури за спеціальністю 291
«Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»
Навчально-наукового інституту
міжнародних відносин, історії та філософії
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

«Злодій тільки на те й приходиться, щоб украсти, убивати й нищити. Я прийшов, щоб ви мали життя, і подостатком щоб мали.» [Від Іоанна 10:10]

Ці слова Спасителя в наш час в Україні, яка стала нарижним каменем побудови нового суспільства, нової моралі, нових поглядів на право і свободу людини жити, мислити, «плодитись та розмножуватись», любити, служити Богові, людям, державі та ін., і цей список можна продовжувати, набрали не тільки нового характеру, а й наповнення.

24.02.2022 р. після початку повномасштабного нападу РФ на нашу державу, життя України та українців змінилося. Серед масових зафіксованих та не зафіксованих порушень прав людини, найнезахищенішим виявилось право на життя.

Це несправедливо, страшно і дивно, дуже дивно в XXI столітті.

У 1945 році на увесь світ, що ще переживав і намагався, якщо не зрозуміти, то хоча б пробачити, прийняти рішення не мститися, а отримати справедливість, пролунало «Ніколи більше!» В XXI ст. увесь світ промовляє «Україна», «Маріуполь», «Буча», однією лінією з Голокостом, біль і пустота... Міжнародні організації, створені для забезпечення, утвердження та захисту прав людини, виявилися безпорадними, зляканими, майже безпомічними і паралізованими. Захист права на життя в умовах війни — це вже не про якість далекі країни чи країни третього світу, це про нас з вами сьогодні. Смертність в Україні і так висока, як для Європи, ми десь знизу таблиці. Сьогодні ніхто навіть статистику не дивиться, ми говоримо про жорстоку, а часто й звірячу жорстокість поза правилами людського, нормального буття. Станом на травень 2023 р., тільки дитячих смертей сотні. Це просто жах, не підібрати слів. До речі, за даними ЮНІСЕФ, у світі близько 300 мільйонів дітей у віці до 5 років живуть на територіях, де проходять збройні конфлікти. [ЮНІСЕФ від 04.05.22]

«Сьогодні взяв я свідків проти вас небо й землю, — життя та смерть дав я перед вами, благословення та прокляття. Ти ж вибери життя, щоб ти жив і сім'я твоя.» [Повторення Закону 30:19 в.]

Життя є передумовою реалізації всіх прав і свобод людини. Важливість і актуальність права на життя людини, його реалізація і захист є очевидними, за відсутності такого фундаментального права всі інші права перестають мати будь-яке значення. Головною ж загрозою та перешкодою для реалізації цього права стають саме війни або ж збройні конфлікти.

Право на життя закріплене і статтею 3 «Загальної декларації прав людини»: кожна людина має право на життя, на свободу, і на особисту недоторканність [Д. 995_015 від 10.12.1948 ст.3]. В Міжнародному пакті про громадянські та політичні 1966 р., в ст. 6, вказано, що права на життя є невід'ємним правом кожної людини. [МП Гн. Ас. ООН від 16.12.1966 р., Пакт ст.6] Це право охороняється законом, це право охороняється Господом. В Україні право на життя закріплене ст. 27 Конституції України: «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави — захищати життя людини» [ст. 27 КУ]. В 2014 р. збройний конфлікт у Донецькій та Луганській областях серед багатьох інших проблем поставив перед українською правовою системою складні завдання, вирішення яких лягло на вітчизняні суди. Саме від готовності суддів до правильного розуміння застосування положень міжнародного гуманітарного права до збройного конфлікту в Україні, тлумачення відповідних норм міжнародного права та національного законодавства, їхнього застосування залежить виконання українською державою обов'язків, що вона має перед своїми громадянами і міжнародною спільнотою. Отже з 2014 р. ми маємо на території України агресію Росії, внаслідок якої є не тільки територіальні втрати України, а й перервані життя, зламані долі, знищення (повне або часткове) міст, сіл, українців вбивають, націю знищують... Відбувається геноцид. Важливим є те, що злочин геноциду не може вчинятися випадково.

Саме з цього моменту хотілося б перейти в дещо іншу площину. Як ми знаємо, духовна складова переважає матеріальну, тобто те, що відбувається в матеріальному, видимому світі, вже відбулося в духовному. «Що вживає, (ість буквально) людина, тим вона і являється.» Це твердження духовне, — те, що потрапляє в розум, в свідомість людини, те й дає спочатку корінь, а потім вже й плоди. В притчі про сіяча, Ісус вчив про Слово, яке як насіння, потрапляючи в землю, приносить плоди, а ще є той, хто це насіння краде і тоді плоду немає, або це вже заражений, гнилий плід, який не тільки несмачний, не корисний, цей плід може вбити, і часто вбиває. Зерно, яке сіє сатана, є зерном розбрату, воно краде інформацію Бога, перекручуючи слово, це зерно знищує, а не дає нове життя.

«Христос визволяв нас, щоб ми жили вільно. Будьте непохитні, й не дозволяйте знову впрясти себе в рабське ярмо.» [Галатам 5:1] Зараз багато хто говорить про те, що відбувається в Україні, як про «кару з Неба», відплату за гріх, необхідність покаяння та інше. Ми навмисно не хочемо зачіпати тему з покаяння, але погоджуємося з тим, що покаяння, тобто визнання своєї неправоти, бунту перед Богом та його Законом та повернення до праведного життя потрібно всім, а не тільки нашій державі, але Україна не більше грішна, ніж інша країна і народ... «Бо всі згрішили і позбавлені Божої слави.» [Рим 3:23] Кожен, хто сьогодні звинувачує Україну, себе звинувачує, бо «яким судом судите, там судом і вас осудять.» [Матв. 7:2]

Подивимося на факти:

1. В Україні, на законодавчому рівні, заборонена діяльність гадалок, відьом, чаклунів, заборонені азартні ігри (ст. 181 КУпАП — «Азартні ігри, ворожіння в громадських місцях»).

2. На законодавчому рівні (правда, поки що, сподіваємося, так буде і далі) сім'я — це союз між чоловіком та жінкою.

3. Україна — одна з небагатьох держав колишніх Союзних республік СРСР, що засудила ідеологію комунізму та правлячий комуністичний режим. Комунізм та його символіка заборонені в Україні.

4. В Україні повалені всі пам'ятники Леніну та іншим комуністичним діячам-злочинцям.

5. В Україні дуже велика єдність між християнськими деномінаціями (порівнюючи з Польщею (відносини між католиками та православними), РФ, мусульманськими країнами, країнами Близького Сходу та країнами колишнього СРСР).

6. В Україні гарантовано високий рівень свободи совісті та віросповідання (в порівнянні з іншими країнами, зокрема країнами Близького Сходу, РФ, Ізраїлем та США, щодо яких ми особисто проводили спостереження).

7. І, на нашу думку — найголовніше: Конституція України 1996 р. визнає Боже правління і владу над нами: так, відповідно до Преамбули Основного Закону, Верховна Рада України «...Усвідомлюючи відповідальність перед Богом, власною совістю, попередніми, нинішніми та прийдешніми поколіннями, керуючись Актом проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, схваленим 1.12.1991 р. всенародним голосуванням, приймає цю Конституцію — Основний Закон України» [КУ, Преамбула].

Хотілося б запропонувати дещо інший підхід: на нашу думку, те Світло, яке притаманне саме Україні і українцям, ось саме це Світло і стало дуже дратувати наших північно-східних сусідів. «Після таких діл і вірності прийшов Сеннахирим, цар Асирійський і вступив в Юдею, і обложив укріплені міста, і думав відторгнути їх собі.» [2 пн. Параліпоменон 32:1] Що ж стало причиною: ідолопоклонство і гріх? — Ні! — саме знищення ідолів, відновлення богослужіння і вірність Богу! Прийшов ворог — сатана, щоб зупинити Божий рух. Війна в Україні — духовна війна наше право боротися за життя та свободу, за пробудження від ярма рабства, за збереження душі і протистояння сатані-ворогу — це перемога, як це було в дні Єзекії.

Господь не бажає нікому смерті. Він любить Україну та українців. Від початку війни ми молимося за наше місто Черкаси, просимо у Господа захисту на місто і жителів, просимо створити «купол захисту». Те, що для нас чудо, те для Нього звичайне діло — в Черкасах нема руйнувань, ми використовуємо своє право на захист життя саме так. Атмосфера життя в місті така, що гості міста, біженці, що шукають прихистку саме в Черкасах, навіть зовсім невіруючі люди однастайно кажуть, що це місто Божої Слави, тишини душевної та миру на серці.

Ми використовуємо своє право на захист життя, на захист національної ідеї, свободи, родини та права вибору. «Господь за нас, хто проти нас? Той, що

Сина Свого не пожалів, але віддав за всіх нас, як же не дав би Він нам із Ним і всього?» [Римлянам 8:32]

Отже, право на життя дане людині Самим Господом і навіть не важливо віруюча чи не віруюча людина: «...Створив людину з пороку земного, і дихання життя вдихнув у ніздрі її; і стала людина живою душею» [Буття 2:7] Ніхто не має права забирати життя, це Право гарантовано Господом, державою, і повинно дотримуватися людиною. «Все тече, і все змінюється», — Європейський суд з прав людини, Рада Європи, як і сама Європа, ООН, інші міжнародні організації. Проте, є Той, хто не змінюється «Хто вчора, сьогодні, й навіки Той Самий» [Євреям 13:8].

Список використаних джерел:

1. Біблія, НЗ, Єв. Від Іоана 10:10.
2. Біблія, Ст.3, Кн. Повторення Закону 30:19.
3. Біблія, НЗ, Єв. від Луки 8, 5-15.
4. Біблія, НЗ, Галатам 5:1.
5. Біблія, НЗ, Римлянам 3:2.
6. Біблія, НЗ, Єв. від Матвія 7:2.
7. Біблія, Ст.3, 2 Кн. Параліпоменон 32:1.
8. Біблія, НЗ, Римлянам 8:32.
9. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. *База даних «Законодавство України»*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 23.04.2023 р.).
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 23.04.2023 р.).
11. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Кодекс України, Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-X (зі змінами) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10> (дата звернення: 23.04.2023 р.).
12. «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор»: Закон України від 14 липня 2020 р. № 768-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/768-20#Text> (дата звернення: 23.04.2023 р.).
13. Кримінальний кодекс України. Кодекс України, Закон України від 05.04.2001 р. № 2311-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14> (дата звернення: 23.04.2023 р.).
14. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р. № 254 к/ 96 ВР (зі змінами) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254к/96> (дата звернення: 23.04.2023 р.).
15. «Про свободу совісті та релігійні організації»: Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text> (дата звернення: 23.04.2023 р.).
16. Звіт відділу комунікацій ЮНІСЕФ за березень 2022 р.
17. Біблія, Ст.3, Кн. Буття 2:7. «Підручник філософії Геракліта Ефеського».
18. Біблія, НЗ, П. Євреям 13:8.

The critical view on the human rights concept: the problems of the peacetime and wartime

*Yurii S. Kononenko,
PhD in Law, Docent,
the Head of the Chair of State and Legal Disciplines
of the Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy*

*Sergii V. Dzholos,
PhD in Law, Docent,
Associate Professor of the Chair of State and Legal Disciplines
of the Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy*

Human rights are recognized as the one of the most important values of the modern democratic society. At the same time, it should be noted that there are many theoretical and practical problems, connected with the human rights concept. So, in our opinion, their disclosure is the first step to improve the existing situation.

So, such weak sides of the human rights concept should be noted:

1. Human rights are extremely politicized concept, ostensibly the state is the main enemy of human rights, but not their defender. Only the offences of the state officials are considered as the human rights violations, but not the usual crimes, committed by the private persons. So, the human rights concept does not show the real quality of the life of citizens. In fact, the weak state with the extremely high level of the criminality and danger to the people may be considered as the most progressive one in the field of human rights, because the incapability of the state authorities make them unable to violate human rights.

2. Human rights are considered as the based on the natural law and the social contract. At the same time, it should be noted that if the nature, but not the will of the state, is the source of human rights, the last one should be the same in all countries in all epochs, because the natural law is the same for all times and nations (as Marcus Tullius Cicero sais [1]). But history says that mankind for many centuries knew the slavery and the serfdom, and it show that human rights existed not in all times, as well as that they are not given by the “natural law”, but depend on the will of the state and the level of its material and spiritual development. Also, there are different versions of the theory of the social contract: from the one side, John Locke [2] and Jean-Jacques Rousseau [3] say that people should have the wide human rights because they transferred to the state only the small part of their “natural freedom”, but, on the another side, Thomas Hobbes [4], Samuel von Pufendorf, Christian Thomasius and Christian von Wolff [5, 107-109] justify the state absolutism, because people transferred to the state the largest part of their “natural freedom”. So, the theory of social contract may be used to justify the existence as well as the absence of human rights.

3. Human rights are considered as the “natural and inalienable”, so it is supposed that the state should not interfere into the field of human rights. But, in fact, only the civil rights are natural and may exist without the state, whereas the political

rights may not exist without the state, and the social, economic and cultural rights are called “the positive rights”, because they are given to a person by the state, and because their realization depends on the available resources of the state (as it said in the article 2 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966 [6]).

4. Human rights are very controversial: for example, the freedom may contradict the equality; the rights and freedoms of the feudal contradict the rights and freedoms of the serf; the rights and freedoms of the employer contradict the rights and freedoms of the employee; the rights and freedoms of the rich people may contradict the rights and freedoms of the poor, etc.

5. Human rights are not measurable – for example, who has more rights: the person with the high salary and short vacation in the capitalistic state, or the person with the lower salary but longer vacation in the socialistic one, or the citizen of the state, where education and medical treatment are free? So, human rights are very abstract, and the theoretical human rights are not always the same as the real possibilities of the person.

6. Abstract human rights are the object of political speculation and are often used to incite uprisings, revolutions, riots and the destruction of the state, as well as to “justify” the aggressive wars or intervention in domestic matters of the state. The Arab Spring of the 2010-2012 under the slogans of freedom, democracy and human rights as well as the Putin’s aggression against Ukraine under the slogans of the protection of the Russian-speaking people is an example.

7. It is well-known that human rights appeared after the bourgeois revolutions of the XVII – XVIII centuries. But people forget about the chaos, pauperization, destructions, wars, violence, terror and numerous victims of the Dutch Revolt, the English and, especially, the French revolutions. So, is it true that end justifies the means? And why the good should be achieved with the help of evil?

8. The absolute human rights do not exist. Even the right to live is not absolute, because, for example, the Article 2 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 1950, says that “Deprivation of life shall not be regarded as inflicted in contravention of this article when it results from the use of force which is no more than absolutely necessary: a) in defence of any person from unlawful violence; b) in order to effect a lawful arrest or to prevent the escape of a person lawfully detained; c) in action lawfully taken for the purpose of quelling a riot or insurrection” [7]. So, human rights should not be absolutized, because they are not absolute.

9. The international mechanism of human rights protection is extremely ineffective. For example, even the legal essence of the Universal Declaration of Human Rights, 1948 [8], is rather controversial, because it was adopted by the resolution 217A of the UN General Assembly, which is not the source of the international law. Besides that, in fact, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966 [6], has no universal obligatory force, because its realization depends on the “available resources” of the certain state (Article 2). Also, the European Court of Human Rights recognizes 96% of all applications as inadmissible [9], etc.

Also, it should be noted, that the ratification and the legal force of the international documents on human rights depend on the good will of the state. So, the real totalitarian regime will never recognize the jurisdiction of international courts and will never ratify the international documents on human rights (or, in any moment may denunciate them). Also, the real totalitarian state in any moment may withdraw from the international organization (for example, the withdrawal of the Nazi Germany from the League of Nations in 1933). It shows that, in fact, the international organizations and courts, as well as the international documents on human rights are in force only until that moment, when the totalitarian state will decide to stop them. And the most severe measure of influence on the state-offender is the expel from the international organization, which, in fact, shows that the international organization has no any real influence on the state-offender, and the last one may exercise the mass and brutal violations of human rights. For example, after the expel of Russia from the Council of Europe on the 16th of March, 2022, Ukrainians, who suffered from the violation of their human rights by the Russian army, as well as the Russian opposition are unable to claim to the European Court of Human Rights, and also the death penalty in Russia may be restored. So, not Russia, but its victims suffer from the expel of Russia from the Council of Europe.

So, the international mechanism of human rights protection is unable to protect human rights against the mass and brutal violations in the totalitarian state, but it is able to protect them only against the minor individual violations, if the state is ready to show the repentance.

10. If the situation with the human rights is rather difficult in peaceful time, it is extremely hard in wartime. In fact, the tragic experience of Mariupol, Bucha, Irpin, Borodianka and others show that, in fact, human rights do not exist under the conditions of the war. If the state temporary doesn't control some its territories, it means that there are no any law and order, except the will of the bands of criminals and the will of the enemy soldiers. So, murders, robberies, tortures, etc. become the routine.

11. So, human rights may not exist without the state, because one of them are given by the state to the citizens (to social, economic and cultural rights), and another one, at least, need the state protection against violations (the civil and political rights). It should be recognized that the state is the main guarantor and creator of human rights, and only the powerful, stable and effective state is able to guarantee human rights.

References:

1. Marcus Tullius Cicero. "On the Republic" and "On the Laws" / translated with introduction, notes and index by David Fott. 1st edition. New York: Cornell University Press, 2014. 240 p.

2. John Locke. Two Treatises of Government and A Letter Concerning Toleration. New Haven: Yale University Press, 2003. 384 p.

3. Jean-Jacques Rousseau. On the Social Contract. 2nd edition Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc., 2019. 172 p.

4. Thomas Hobbes. Leviathan. London: Penguin, 2017. 627 p.

5. Історія вчень про державу і право: підручник / за ред.: проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 256 с.

6. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 16 December, 1966. URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-economic-social-and-cultural-rights> (date of reference: 27 April 2023).

7. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, 04.11.1950. URL: <https://rm.coe.int/1680a2353d> (date of reference: 27 April 2023).

8. Universal Declaration of Human Rights, 10 December 1948. URL: <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (date of reference: 27 April 2023).

9. Public Relations Unit of the European Court of Human Rights. European Court of Human Rights: Statistics on judgments by State. Statistics 1959 – 2010. URL: https://web.archive.org/web/20111027214814/http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/E6B7605E-6D3C-4E85-A84D-6DD59C69F212/0/Graphique_violation_en.pdf (date of reference: 27 April 2023).

Психологічна теорія права Л. Й. Петражицького: сутність і значення для сучасного праворозуміння

*Мойсієнко Василь Миколайович,
кандидат історичних наук, професор
кафедри державно-правових дисциплін,
перший проректор
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Трансформаційні зміни, що відбуваються у підходах до розуміння державно-правових явищ і процесів, сягають історичного минулого, де закладено фундамент формування багатьох сучасних правових концепцій. Сьогодні, коли традиційні підходи до праворозуміння вже не можуть відповісти на нові виклики часу варто звернутись до наукової спадщини представників психологічної школи права. Найвидатнішим представником психологічної концепції держави і права був доктор права, професор Лев Йосипович Петражицький (1867-1931) [1]. Варто зазначити, що його концептуальні ідеї значною мірою вплинули на філософсько-правову, психологічну і соціологічну думку як в Європі, так і в США. Наукова спадщина Л. Й. Петражицького має величезне теоретичне і практичне значення, його цілком можна охарактеризувати як геніального вченого, який здійснив якщо не революцію, та доленосний переворот у теорії права.

У західноєвропейській та американській сучасній літературі робляться спроби аналізу психологічної складової права та психологічних підходів щодо його вивчення, і перш за все це наукові праці А. Вуда, Д. Диккера, Дж. Колеман, А. Мармора та ін. Серед вітчизняних дослідників психологічної теорії права і наукового доробку Л. Й. Петражицького слід назвати В. В. Дудченко, А. А. Козловського, М. І. Козюбру, О. О. Мережка, Т. С. Павлова, В. І. Тимошенко та ін.

Метою наукової розвідки є дослідження сутності психологічної теорії Лева Петражицького, яка відображає принципово новий підхід до осмислення природи права, та визначення її впливу на сучасне праворозуміння.

Лев Петражицький вже у своїх ранніх теоретичних роботах намагався обґрунтувати власний, психологічний, варіант “чистого вчення про право” і послідовно як і Ганс Кельзен, переконливо розвивав свої ідеї. Цим можна пояснити той радикалізм деяких його теоретичних висновків, що не поділялись сучасниками, зокрема, категоричне віднесення права в рамках свого праворозуміння виключно до сфери індивідуальних імперативно-атрибутивних емоцій.

Успіх Л. Й. Петражицького в застосуванні психологічного підходу до аналізу права певною мірою зумовлений використанням методології емпіріокритицизму, основоположником якого є Р. Авенаріус. Основна ідея концепції Ріхарда Авенаріуса полягала у стиранні кордонів між об’єктивною і суб’єктивною реальністю, оскільки фактично існуючими вважалися виключно

комплекси психічних відчуттів. У такому аспекті будь-які закони, зокрема правові, розглядаються не як наслідок об'єктивних потреб, породжених соціальною реальністю, а як результат психологічних реакцій, зумовлених специфікою людського мислення. Відповідно, основою людської поведінки, у тому числі в сфері права, виступають емоційні, а не раціональні мотиви.

Л. Й. Петражицький, на нашу думку, розумів, що крім психічних явищ (емоційних і раціональних) його концептуалізація права неминуче повинна пояснювати і відносини останніх з явищами соціальними і знаково-символічними. Проте в силу своєї початкової установки на “психологізм” він не знайшов прямого шляху до позитивного вирішення цієї проблеми, хоч і вимушений його шукати впродовж свого наукового шляху. Вчений свідомо уникав можливого небажаного змішування психологічних і соціологічних елементів права.

Л. Й. Петражицький стверджував, що всі соціальні явища є певним психічним переживанням. Специфічна особливість соціальних відносин і норм поведінки – їх об'єктивність – є лише особливою ознакою цих переживань. У зв'язку з цим вчений обґрунтовував “необхідність створення нової науки в юриспруденції (політики права), яка б вивчала психічні особливості правового регулювання людської поведінки на основі психологічного дослідження факторів і процесів мотивації людської поведінки і розвитку людського характеру” [1, с. 25].

Із педантичною послідовністю Л. Й. Петражицький обґрунтовував одержані ним висновки в царині моралі і права, відкинув існуючі тут догмати, пропонував нове визначення права і суміжних з ним сфер, проводив між ними чітку межу, дав нову класифікацію різних форм і видів права, нову систему об'єктів і суб'єктів права, нарешті, значною мірою розкрив історичну тенденцію різних явищ правової психіки [2, с. 38; 3, с. 6-26].

Природність права, на думку Л. Й. Петражицького, полягає у його вкоріненості в психіці індивідів і суспільства. Він, зокрема, писав: “Право є психічним фактор суспільного життя, і воно діє психічно. Його дія полягає, по-перше, у збудженні та придушенні мотивів до різних дій, і стриманості (мотиваційна або імпульсивна дія права), по-друге, у зміцненні та розвитку одних схильностей і рис людського характеру, в послабленні та викорінюванні інших, взагалі у вихованні народної психіки відповідно до характеру і змісту діючих правових норм” [4, с. 11].

Психологічна теорія права Л. Й. Петражицького базувалась на дослідженні факторів і процесів мотивації людської поведінки та розвитку людського характеру. Фундаментом цієї теорії мало стати спеціальне вчення про природу і причинні властивості права, зокрема вчення про правову мотивацію. Психологічна дедукція, самоспостереження, індуктивний метод, на думку Л. Й. Петражицького, повинні стати методами правової політики, що приведуть у кінцевому результаті до побудови своєрідної “емоційної психології”, яка і була покладена в основу всіх його теоретичних положень [5, с. 40].

Факторами, які управляють здійсненням функцій психіки є, на його думку вченого, не ті елементи, які визнає традиційне психологічне вчення, а емоції.

Крім того, Л. Й. Петражицький стверджував, що в людині переважає афективна, а не раціональна сторона її природи. Перевага в природі людини афектів визначає характер зв'язків, що існують у суспільстві. Ці зв'язки також у своїй основі не стільки раціональні, скільки емоційні.

Вважаючи незадовільним поділ психічних явищ на пізнання, відчуття і волю, де перші два феномени пасивні, а третій – активний, Л. Й. Петражицький ввів поняття емоцій, що мають двосторонній, активно-пасивний характер. Що ж до складників пізнання, відчуття і волі, то вони відіграють лише роль додаткових, підпорядкованих психічних процесів, що слугують засобами більш досконалого емоційного пристосування. Під емоціями Лев Петражицький розуміє двосторонні, пасивно-активні переживання або “моторні збудження”. Він цілком вірно зазначав, що величезна більшість емоцій минають непомітно для тих, хто їх переживає і недосяжні відкриттю неозброєним поглядом.

Отже, емоції – це істинні мотиви, рушійна сила людської поведінки. Емоції проєкціюються поза психікою і результат цієї проєкції видається таким, що об'єктивно існує. Реально ж існують лише психічні процеси, решта соціально-історичних утворень є лише їх зовнішніми проєкціями – “емоційними фантазмами”. Норми права і моралі є такими проєкціями певних емоцій, які людина переживає у зв'язку з певними уявленнями, наприклад, уявленнями про певну поведінку. Серед різних емоцій особливу роль відіграють емоції етично-моральні і правові. Моральні емоції імперативні, тобто обов'язкові; правові – імперативно-атрибутивні, їм властиві зобов'язувально-претензійні властивості [6, с. 1-2]. Право Л. Й. Петражицьким тлумачиться як сукупність імперативно-атрибутивних норм. Політика права покликана очищати психіку людей від антисоціальних нахилів і спрямовувати їх поведінку на досягнення спільного блага.

На думку Л. Й. Петражицького, не слід шукати державу в зовнішньому світі; там вона не існує, але це не означає, що вона взагалі не існує. Держава існує в психіці людей і означає лише певний образ, емоційний фантазм. Л. Й. Петражицький розробив концепцію державної влади як правового явища, що засноване на психологічних проєкціях прав і обов'язків. На базі цих проєкцій виникають відносини влади, в яких правляча особа одержує повноваження видавати накази і вимагати їх виконання, а підвладні зобов'язані виконувати ці накази. Характер психічних переживань стає основою класифікації відносин державної влади. Психологічні емоції, на думку вченого, не лише засвідчують наявність влади, а й створюють владу безпосередньо.

Згідно з теорією Л. Й. Петражицького, надання певному колу осіб влади лежить в основі будь-якої соціальної організації, в тому числі і держави, яка не є реальністю, організмом; не має реальності і єдина воля, яка їй приписується. Державна і взагалі суспільна влада є не воля і не сила, взагалі не є чимось реальним, а є емоційною проєкцією, емоційною фантазмою [6, с. 198]. Держава, за Л. Й. Петражицьким, це ідея, душевне переживання людини, яке спонукається до суспільно корисної поведінки і знесилюється для поведінки суспільно шкідливої. Реальними є лише психологічні емоційно-інтелектуальні переживання правового типу: по-перше, імперативно-атрибутивні уявлення

одних, що їм належить право на покору інших, і, по-друге, імперативно-атрибутивні уявлення інших, що вони повинні коритися своїм повелителям. Обов'язки одних закріплені за іншими як їхні права. У результаті множини таких переживань виникає координована індивідуальна і масова поведінка: одні розпоряджаються, карають тих, хто провинився, інші підкоряються, виконують розпорядження перших. При небажанні підвладних підкорятися, вступає в дію тенденція, властива правовій психіці повелителів і тих, хто з ними солідарний, – змусити залежних до покори. Отже, державна влада – це приписане певній особі (нею самою або іншими) загальне соціально-службове право наказувати або якимось іншим чином впливати на підданих (у тому числі розпоряджатися спільними справами) з метою виконання обов'язку служіння спільному благу [6, с. 206].

Складний ієрархічний розподіл влади, що існує в державі, на думку Л. Й. Петражицького, викликає помилкове уявлення про державу як про механізм з єдиною волею і силою. Насправді ж ми маємо справу з особливими імперативно-атрибутивними переживаннями і відповідною індивідуальною та масовою поведінкою. Л. Й. Петражицький не погоджувався з достатньо популярною теорією про надання державі-особі однієї єдиної влади. Він вважав, що народна правова психіка наділяє різними за змістом правами влади певну спільноту осіб у державі. Всі ці особи приписують собі права на покору інших осіб, а також обов'язок підкорятися своїм керівникам. Тому в державі одночасно є багато видів влади і, відповідно, багато суб'єктів, наділених владою. Наділення владою кількох суб'єктів з боку одних і тих же підвладних могло б призвести до певних небезпечних колізій і конфліктів.

Владу, над якою немає ієрархічно вищої, Лев Петражицький називав верховною соціальною владою. Людські ж спільноти, об'єднані однією верховною владою, він називав самостійними і незалежними соціальними групами. Вчений виділяв два різновиди самостійних соціальних груп у суспільстві. Одні самостійні соціальні групи включають у себе людей, об'єднаних крім правових переконань ще й родинними зв'язками. Інші самостійні соціальні групи, не пов'язані такими зв'язками, – це союзи між чужими. Самостійні соціальні групи другого типу Л. Й. Петражицький називав неродинними, офіційними або державними групами – державами. Держава – це незалежна соціальна група, об'єднана однією верховною владою, тобто психологічними переживаннями права розпоряджатися і обов'язку підкорятися у випадку колізій одному вищому керівництву.

Лев Петражицький відкидав традиційне визнання в державі трьох елементів – території, населення і державної влади. “З точки зору психологічної теорії державної організації ... осілість, наявність певної території, не має класифікаційного значення. І відповідні кочові соціальні групи або такі, що раніше були осілими, але в даний момент пересуваються на інші території під владою і керівництвом своїх князів, царів, ханів та ін., мають бути включеними, за наявності вказаних вище інших ознак, до класу “держави” [6, с. 213].

У психологічній теорії Л. Й. Петражицького держава розглядається не як факт, а як переживання індивіда, тобто він підходить до держави з

ідеалістичної, а не реалістичної точки зору. Він вивчав не надумані психічні явища, а такі, які дійсно відбуваються, але заміняв умови і відносини, що реально існують, лише уявленнями про них; вивчав не самі відносини, а їх відтворення у психіці людини.

Звертає на себе увагу і крайній індивідуалізм Л. Й. Петражицького. Він завжди підкреслював, що будь-яке психічне явище відбувається в психіці одного індивіда і лише там його природа не змінюється залежно від того, чи відбувається щось подібне десь між індивідами, чи в психіці інших індивідів.

Варто зазначити, що поза увагою вченого залишилося таке явище, як психологія натовпу. Сам факт перебування в збудженому людському натовпі може позначитися на індивідуальних психічних переживаннях кожної людини. Без дослідження таких фактів заперечення реальності соціальної психіки не можна вважати достатньо обґрунтованим.

У кінцевому результаті теорія Л. Й. Петражицького приводить до висновку, що розвиток суспільної і державної влади обумовлюється змінами індивідуальної психіки.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. психологізація суттєво вплинула на розвиток політико-правової думки. Цьому значною мірою сприяло те, що психологічна теорія могла бути використана з метою виправдання будь-якого політичного режиму – від самого ліберального до самого деспотичного, адже джерелом його існування вона оголошувала виключно залежністю від влади [7, с. 181].

Підсумовуючи варто зазначити, що Л. Й. Петражицький належить до тих мислителів чий новаторські погляди і підходи настільки випереджали свою епоху, що їх справжнє значення виявилось лише через значний проміжок часу. Обґрунтована вченим синтетична модель теорії права може бути актуалізована у зв'язку із сучасними пошуками інтегрального підходу до права.

Дійсно, на межі ХХ-ХХІ ст. відбулись суттєві зміни у способах інтерпретації буття права і методологічних підходах до його дослідження, що й уможливило актуалізацію теоретико-правових ідей вченого та з'ясування їх ролі в генезі постмодерного праворозуміння.

Список використаних джерел:

1. Тимошенко В.І. Психологічна теорія держави Л.Й. Петражицького. (З історії політичної і правової думки) // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 24. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. С. 24-29.

2. Тимошенко В.І. Психологічна теорія походження держави і права // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. К.: “Укр. енцикл.”, 2003. Т. 5. С. 193-194

3. Тимошенко В.І. Філософські концепції // Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення. К.: Логос, 1997. С. 6-26.

4. Петражицкий Л.И. Введение в изучение права и нравственности. Эмоциональная психология. СПб: типография Ю.Ж. Эрлих, 1905. 358с.

5. Рейснер М.А. Теория Л.И. Петражицкого, марксизм и социальная идеология. СПб.: Тип. Т-во “Общественная порльза”, 1908. 239 с.

6. Петражицкий Л.И. Теория права и государства в связи с теорией нравственности. 2-е изд. СПб.: Тип т-ва “Екатерингофское печатное дело”, 1909. Т. I. 318 с.

7. Тимошенко В.І. Розвиток теорії держави в політико-правовій думці України і Росії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Монографія. К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004 358 с.

Історико-теоретичні аспекти та сучасні реалії становлення і розвитку прав людини

Черьомухіна Альона Віталіївна,
студентка 3 курсу спеціальності 081 «Право»
Навчально-наукового інституту економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

Сабадаш Ірина Юріївна,
студентка 3 курсу спеціальності 081 «Право»
Навчально-наукового інституту економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

Джолос Сергій Вадимович,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького

Проблематика прав людини є однією з «вічних тем» у юридичній науці. Водночас, для кращого розуміння єства, сутності і природи прав людини та їх впливу на суспільно-політичну дійсність необхідно звернутися до загальних засад історії становлення і розвитку прав людини.

Права людини, так само як і держава та право, існували далеко не завжди. Відомо, що у своїй життєдіяльності і відносинах тварини керуються інстинктами. Тож, говорити про появу певних соціальних норм, які, часто всупереч велінням інстинктів, регулюють суспільні відносини (звичай, релігія, мораль, право) можна не раніше виокремлення людини з тваринного світу.

За часів первісного суспільства об'єднання людей еволюціонувало від первісного стада до родової громади, а потім і до племені [1, с. 28-29].

У свою чергу, на певному етапі розвитку (в построманській Європі – переважно в середині – наприкінці I тисячоліття н.е.), племена утворюють держави: франки – Францію (Франкське королівство), англосакси – Англію, поляни – Польщу (і, за участі варягів, – Русь), свеї – Швецію, скотти – Шотландію тощо.

У додержавний період суспільні відносини регулювалися мононормами, тобто правилами поведінки, що об'єднують зародки звичаю, моралі, релігії та права [1, с. 30]. І лише із появою держави можна говорити про існування права як «системи соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечуються державою» [2].

Натомість, ідея прав людини, які нібито «засновані на принципах свободи, рівності та справедливості й мають універсальний характер» виникає значно пізніше.

Як відомо, у державах Стародавнього Світу (Єгипет, Шумер, Ассирія, Вавилон, Греція, Рим та ін.) панував рабовласницький лад.

В Стародавній Індії існував жорсткий поділ населення на 4 варни (касти) – брахмани (священники), кшатрії (царі та воїни), вайшиї (торговці, лихварі, частина ремісників і селян), шудри (слуги, частина ремісників і селян) [3, с. 67-69]; також існували «недоторкані» (парії) – найнижча верства населення, якої представникам 4 вищезгаданих варн не можна торкатися, аби не осквернити себе. (Зауважимо, що станом на 2013 р. «недоторкані» склали 16-17% населення Індії, або більше 200 млн. осіб [4].)

При цьому, у Стародавньому Світі, повноправні громадяни певної держави часто складали меншість її населення: так, в Античних Афінах, при загальній чисельності населення бл. 300 тис. осіб, громадяни складали лише бл. 30 тис. осіб (тобто 10%), а участь у народних зборах брали лише 5-6 тисяч осіб [3, с. 145; 5, с. 110-111].

У Давньому Римі, згідно із Законами XII таблиць (451–450 рр. до н.е.), батько родини (*pater familias*) мав безмежну владу щодо своїх дітей, жінки, рабів та інших членів сім'ї інших поколінь, зокрема, мав право продати їх у рабство або убити [6, с. 323-325; 7, с. 873-875; 8].

Тож, не випадково відомий французький мислитель Б. Констан (1767–1830) стверджував, що давні народи (греки, галли, римляни) знали лише політичну свободу (яка належала громадянам), але залишалися рабами у приватному житті [9, с. 141].

Таким чином, у Стародавньому Світі, лише невелика частка населення була повноправними громадянами, тоді як основну його масу складали раби або інші неповноправні категорії людей. Тож, говорити про реальність і широту прав людини у Стародавньому Світі не можна.

Водночас, мислителі Стародавньої Греції зробили великий внесок у розвиток ідеї прав людини. Так, зокрема, софісти (Протагор, Горгій, Тисій, Антифонт, Продик, Гіппій, Ксеніад; Фрасимах, Каллікл, Критій, Лікофрон, Алкідам) звертали увагу на рівність всіх людей [10, с. 8], а Сократ, Платон, Аристотель, Перікл та ін. вказували на тісний зв'язок прав людини із пануванням закону в суспільстві [11, с. 10].

Християнство зробило великий внесок у розвиток гуманістичних уявлень, адже стверджувало, що «людина створена за образом і подобою Божою», але, водночас, розглядало людину як «раба Божого», що має «гріховну» природу. Тим не менше, визнання рівності всіх людей перед Богом (але не між собою), свободи морального вибору та інші ідеї сприяли подальшому розвитку прав людини [10, с. 8-9].

В епоху Середньовіччя, правове становище особи істотно залежало від її походження та приналежності до однієї з трьох основних верств населення: тих, хто моляться (духовенство), тих, хто воюють (рицарі), чи тих, хто працюють (купці, ремісники, селяни); також існували й ізгої – особи, що вибули зі свого соціального прошарку і не вступили до іншого (збанкрутілі купці, діти православних священників, що не навчилися грамоти, звільнені раби тощо) [12, с. 26].

Разом із тим, феодальний лад, порівняно із рабовласницьким, являв собою вельми помітний крок вперед, зокрема і в плані розвитку прав людини. Всупереч усталеним упередженням, середньовічні селяни не були цілком безправними. В багатьох країнах Європи панщина в епоху Середньовіччя складала лише 40 днів на рік (тобто, в середньому, менше 1 дня на тиждень). Деякі дослідники (Дж. Б. Шор та ін.) стверджують, що залежні середньовічні селяни працювали менше середньостатистичної сучасної людини [13] (хоча, зрозуміло, що з урахуванням технологій та характеру робіт, умови праці в Середньовіччі були важчими, ніж у вік науково-технічного прогресу).

Вельми широкі права у Середньовіччі мало титуловане (князі, герцоги, маркізи, графи, віконті, барони) і нетитуловане (баронети, рицарі, феодальні барони/лерди, есквайри, джентльмени) дворянство, чисельність якого зазвичай становила 1% населення країни. Разом із тим, зауважимо, що в Речі Посполитій (1569-1795) шляхта складала до 10-15% відсотків населення та мала надзвичайно широкі права: кожен шляхтич вважався формально рівним королю, використовував у своєму гербі корону (рицарську), мав право на збройне повстання («рокош») проти короля для захисту шляхетських прав і вольностей, міг заблокувати роботу сейму (право «liberum veto»); та й самого короля на сеймі теж обирала шляхта [14]... Водночас, у XVIII ст. такі порядки зробили політичну систему Польщі край неефективною, що дало змогу абсолютним монархіям – Австрії, Пруссії та Росії – розчленувати і знищити її (Поділи Польщі 1772, 1793 і 1795 рр.).

В епоху Середньовіччя, знаті (аристократам) часто доводилося боронити свої права і привілеї від зазіхань з боку короля, що прагнув абсолютної влади. Так, для заспокоєння повсталих баронів, король Англії Іоанн Безземельний (1167-1216) був змушений підписати Велику хартію вольностей 1215 р., яка стала першим юридичним документом, у якому закладено основи концепції прав людини [3, с. 310-311; 10, с. 9]. Разом із тим, правління «видатного правозахисника» Іоанна Безземельного було настільки катастрофічним, що упродовж наступних понад 800 років (аж до сьогодні) жоден англійський монарх більше не носив ім'я «Іоанн» («John»)...

Велика хартія вольностей 1215 р., що є формально чинною у Великій Британії і сьогодні, є наріжним каменем:

- прав і свобод людини;

- недоторканності особистості та її власності (положення ст. 39 про те, що «Жодна вільна людина не буде заарештована або кинута до в'язниці, або позбавлена володіння, або оголошена поза законом, або вигнана, або будь-яким способом знедолена, і ми не підемо на неї і не пошлемо на неї інакше, як за законним вироком рівних їй (її перів) і за законом країни»), фактично, започаткувало законність судочинства і покарання та запровадило суд присяжних як гарантію справедливості та неупередженості правосуддя);

- справедливої судової процедури (ст. 40: «Нікому не будемо продавати право і справедливість, нікому не будемо відмовляти в них чи зволікати з ними»);

- обмеження королівської сваволі (обмежено права короля стягувати податки; королівську владу поставлено під нагляд Загальної ради королівства з архієпископів, єпископів, абатів, графів, старших баронів та ін. землевласників, Ради 25 баронів);

- належного добору чиновників (ст. 45: «Ми (король) будемо призначати суддів, констеблів, шерифів і бейліфів лише з тих, котрі знають закон королівства та мають бажання його добросовісно виконувати»);

- реального розмежування повноважень владних структур;

- верховенства права, демократизації, парламентаризму і конституціоналізму тощо [15; 16].

Найбільшого розквіту ідея прав людини зазнала у Новий час, в XVII–XVIII ст., у зв'язку з розвитком теорії природного права і суспільного договору. В цю славетну епоху жили і творили такі видатні політичні мислителі, як голландці Г. Гроцій та Б. Спіноза, англійці Т. Гоббс, сер Р. Фільмер, Дж. Мільтон, Дж. Лілберн, Дж. Уінстенлі, Дж. Локк, граф О. Сідней, Дж. Гаррінгтон, Р. Стил, Г. Сент-Джон віконт Болінброк, Дж. Савіль маркіз Галіфакс, Е. Ешлі-Купер граф Шефтсбері, Е. Берк, німці барон С. фон Пуфендорф, Х. Томазій, барон Х. фон Вольф, Г.В. Лейбніц, барон П.А. Гольбах, І. Кант, італійці Дж. Віко і маркіз Ч. Беккарія, французи К. Салмазій, Ж.Б. Боссюе, Вольтер, барон Ш.Л. де Монтеск'є, Ж.Ж. Руссо, Д. Дідро, К.А. Гельвецій, американці Б. Франклін, Т. Пейн, Т. Джефферсон, О. Гамільтон, Дж. Медісон, Дж. Адамс, Дж. Маршал, Дж. Джей, росіяни І.Т. Посошков, В.М. Татищев, М.М. Щербатов, О.М. Радищев, українці С. Яворський, Ф. Прокопович, С.Ю. Десницький, Г.С. Сковорода, Я.П. Козельський та ін.

Теорія природного права [1, с. 152-157; 17] стверджує, що існує т.зв. «природне право», яке походить від природи, розуму чи Бога і не залежить від держави та являє собою вищий взірець гуманізму і справедливості та є критерієм оцінки створеного (санкціонованого) державою позитивного («писаного») права. Відповідно, не кожен закон держави є «правовим» (таким, що відповідає природному праву), а людині від народження належать певні «природні права», зокрема, право на життя, рівність, свободу (у т.ч. свободу віросповідання, думки, слова), особисту недоторканість тощо.

У свою чергу, теорія суспільного договору [18; 19; 20] каже про те, що в історії людства існував т.зв. «природний» (додержавний) стан, за якого люди володіли всією повнотою «природної свободи», але не могли надійно користуватися своїми правами (Дж. Локк) через невпорядкованість життя суспільства. У свою чергу, Т. Гоббс вважав, що за часів «природного стану», через постійне зіткнення егоїстичних інтересів людей, мала місце «війна всіх проти всіх». Для подолання недоліків «природного стану», люди укладають «суспільний договір», згідно з яким утворюють державу та передають їй певну частку своєї «природної свободи» для того, щоб держава могла забезпечити нормальне життя суспільства, мир, порядок, безпеку і добробут [21; 22]. Тож, повнота влади держави залежить від того обсягу «природної свободи», який народ погодився їй передати при укладенні суспільного договору. Таким чином,

англійець Т. Гоббс [21] та німці С. фон Пуфендорф, Х. Томазій, Х. Вольф [9, с. 107-109] обґрунтовують державний абсолютизм та обмеження прав людини (люди передали державі більшу частину своєї свободи), а англійець Дж. Локк [23] та француз (швейцарець) Ж.Ж. Руссо [24], навпаки, стверджують, що народ є джерелом влади і в будь-який момент може розірвати суспільний договір із правителем, якщо дії останнього його не влаштовують (люди передали державі меншу частину своєї свободи і мають т.зв. «природне право на повстання»).

Зауважимо, що в західній політико-правовій думці більш популярними є ідеї Дж. Локка і Ж.Ж. Руссо, які відображали прагнення буржуазії до набуття всієї повноти прав та обмеження або скасування феодально-монархічних порядків.

На основі ідей природного права і суспільного договору наприкінці XVII – на початку XVIII ст. сформувалася політична ідеологія лібералізму (Дж. Локк, А. Сміт та ін.), яка об'єднує прихильників ідей: юридичної рівності всіх людей; невідчужуваності природних прав; абсолютної цінності людської особистості; договірного характеру відносин між державою та індивідом; широкої свободи і захищеності приватного життя людини; запровадження конституційного ладу; парламентаризму; поділу влад; скасування привілеїв дворянства і духівництва; допущення до управління державою буржуазії; політичних та економічних свобод; ринкового господарства та вільної конкуренції тощо [25].

Таким чином, не випадково у XVII–XVIII ст. відбувається низка повстань і революцій [26]. З них найбільший вплив на подальший розвиток ідей прав людини під гаслами природного права і суспільного договору мали:

- Англійська буржуазна революція (Англійська громадянська війна) 1640–1649 рр. (іноді її датують 1642–1651 рр.);
- Американська революція (Війна за незалежність США) 1775–1783 рр.;
- Велика французька революція 1789–1799 рр. (іноді її датують 1789–1794 рр.) [10, с. 10-11].

Після поразки монархії в Англійській громадянській війні середини XVII ст., у 1649 р. було страчено короля Англії, Шотландії та Ірландії Карла I Стюарта та проголошено республіку. Водночас, диктатура О. Кромвелля та неспроможність його наступників управляти державою призвели до реставрації монархії Стюартів у 1660 р. Після т.зв. «Славної революції» 1688-1689 рр. в Англії, замість абсолютної, остаточно утверджується конституційна монархія.

Основними документами тієї епохи про права людини були:

- Петиція про права 1628 р.;
- Habeas Corpus Act (Хабеас Корпус Акт) 1679 р.;
- Білль про права 1689 р. [3, с. 413-431].

Американська революція (Війна за незалежність США) 1775–1783 рр. була спричинена невдоволенням певної частини населення 13 англійських колоній на східному узбережжі Північної Америки колоніальною та, зокрема, податковою політикою метрополії. Після перемоги повстанців у війні утворилася нова незалежна держава – Сполучені Штати Америки.

Основними документами тієї епохи, що стосувалися прав людини, були:

- Декларація незалежності США 1776 р.;

- Конституція США 1787 р. (є найстарішою з нині чинних конституцій, що свідчить про досконалість створеного нею політичного ладу; проте, вона не містила детальних положень про права людини);

- Білль про права 1791 р. – перші 10 поправок до Конституції США 1787 р., що закріплювали основні права людини [3, с. 457-480].

З-поміж революцій XVII–XVIII ст., найбільший вплив на подальший розвиток людства мала Велика французька революція 1789–1799 рр., яка здійснювалася під гаслом «Свобода, рівність, братерство», яке, у подальшому, стало національним девізом Франції. Наслідками Великої французької революції стали: повалення Старого режиму (монархії), скасування кріпацтва, перехід від феодалізму до капіталізму, набуття народом громадянських і політичних прав, утвердження суспільства сучасного типу тощо [3, с. 506-546]. Ідеї Французької революції набули поширення в Європі в ході Революційних і Наполеонівських війн.

Основним документом в сфері прав людини часів Великої французької революції стала Декларація прав людини і громадянина 1789 р., яка, фактично, вперше в світі закріпила сучасний каталог прав людини [27, с. 135-137]. Нині Декларація прав людини і громадянина 1789 р. є складовою преамбули чинної Конституції Франції 1958 р. [27, с. 94-96] та покладена в основу системи прав людини, що закріплені в конституціях багатьох держав світу та у численних міжнародних документах.

Водночас, не сліз забувати, що зворотним боком та закономірними наслідками «боротьби за права людини» в епоху Великої французької революції стали безлад і хаос, злидні і розруха, голод та епідемії, політичне шахрайство і радикалізм, найжорстокіші порушення прав людини в умовах масових безпорядків та революційного і контрреволюційного терору, 23 роки війн проти всієї Європи (Революційні війни 1792–1799 рр. і Наполеонівські війни 1800–1815 рр.).

Людські втрати були жахливими. 17 тис. осіб було страчено на гільйотині тільки за часів Якобінського терору 1793–1794 рр., набагато більше людей було вбито розлюченим натовпом санкюлотів навіть без подоби слідства і суду. Десятки і сотні тисяч людей не витримали важких умов і померли у в'язницях. 150 тисяч дворян мусили емігрувати з Франції. 200 тис. чоловік загинули під час Громадянської війни у Вандеї 1793–1796 рр. Кількасот тисяч чоловік загинули у Революційних війнах. Загальну чисельність втрат у Революції та Революційних війнах за період 1789–1801 рр. П. Сорокін оцінював у 1 млн. 400 тис. осіб. Втрати Франції в Наполеонівських війнах оцінюються від 500 тис. до 3 млн. осіб (в середньому – 1,5 млн.). Європейські держави у війнах проти Франції втратили 3 млн. осіб. Також, загинув 1 млн. цивільних [26, с. 41-69].

Тож, «свобода, рівність, братерство», даровані Французькою революцією, коштували Європі від 4 до 8 млн. життів (половина з них – французи), що є явно надмірною і жахливою ціною, тим більше, що багато дослідників (Р. Палмер [28, с. 253-254]., А. де Токвіль [29; 30]. та ін.) зазначають, що буржуазні перетворення і реформи відбулися би у Франції і без всякої революції, але тільки поступово.

При цьому, після поразки Наполеона, в 1814–1815 рр. у Франції відбулася реставрація монархії Бурбонів. Далі, впродовж всього XIX ст. Франція не знала спокою: достатньо згадати Липневу революцію 1830 р., Революцію 1848 р., Переворот 1851 р. та встановлення Другої імперії Наполеона III, Франко-Пруську війну 1870-1871 рр., Паризьку Комуну 1871 р. тощо [26, с. 58].

Таким чином, очевидно, сьогодні Франція є успішною країною із широкими правами людини і громадянина не «завдяки», а «незважаючи на» Велику французьку революцію і спричинені нею негативні наслідки. Вважаємо, що сумний досвід революційної Франції є вельми повчальним і для будь-якої сучасної держави...

В якості реакції на події Великої французької революції, наприкінці XVIII – на початку XIX ст., формується політична ідеологія консерватизму (Е. Берк [31; 32], Ж. де Местр, Л. де Бональд та ін.), що пропагує: збереження історичних традицій, форм і принципів суспільно-політичного устрою; традиційні інститути (державна церква, сім'я, мораль, звичаї); перевагу досвіду перед теоретичною схемою; пріоритет інтересів держави перед інтересами індивіда; сильну ієрархічну державу; допустимість виключно поступових та еволюційних (а не революційних) змін тощо [33].

До початку XIX ст. більшість урядів європейських держав визнали необхідним скасування рабства. У 1807–1808 рр. було заборонено ввозити африканських рабів у США та британські колонії. До 1833 р. рабовласництво було повністю заборонено у Британській імперії. У 1865 р. рабство було скасоване й у США (в ході Громадянської війни 1861–1865 рр.). Так само, в XIX ст. відбувається скасування кріпацтва (у Пруссії – в 1807 р., в Австрії – в 1848 р., у Росії – в 1861 р.) [34].

В XIX ст., після утвердження буржуазного суспільства, становище більшості населення залишається вельми тяжким. Звільнені з-під влади поміщиків маси селян залишаються без засобів до існування і мусять працювати як наймані працівники на заводах і фабриках. Враховуючи, що за підсумками буржуазних революцій панівне становище у суспільстві перейшло від дворян до капіталістів, уряди тієї епохи не поспішали гарантувати соціально-економічні права трудящих, тож робочий день часто складав 14 і більше годин (у т.ч. для дітей і жінок), умови праці і побутові умови часто були незадовільними, а медична допомога, освіта і соціальне забезпечення – недоступними. У зв'язку з цим, у середині XIX – на початку XX ст. формується ідеологія соціалізму (К. Маркс, Ф. Енгельс, Е. Бернштейн, В.І. Ленін та ін.), як політичний світогляд і система соціальної організації суспільства, в основу яких покладено ідеал суспільного устрою, що заснований на колективній або державній формі власності на засоби виробництва, поширення й обміну, на відсутності експлуатації, справедливому розподілі матеріальних благ і духовних цінностей залежно від затраченої праці, на ґрунті соціально забезпеченої свободи особистості тощо [35]. В результаті боротьби пролетаріату за свої права, трудящі поступово набувають соціально-економічних і культурних прав.

Водночас, у Новітній час, наприкінці Першої Світової війни 1914–1918 рр., у низці країн відбуваються революції (в Австро-Угорщині та Німеччині – в 1918 р. тощо), у т.ч. і під гаслами боротьби пролетаріату за свої права та переходу від капіталізму до соціалізму (в Росії – у 1917 р.), встановлюються тоталітарні режими, які проводять масові репресії та розв'язують Другу Світову війну.

У XIX–XX ст. захист прав людини поступово починає набувати міжнародного характеру. При цьому, одними з перших міжнародних правозахисних актів були документи, які: забороняли рабство (Міжнародна Угода про боротьбу з торгівлею білими рабами 1904 р., Конвенція про рабство 1926 р. та ін.), регламентували закони і звичаї війни (Гаазькі конвенції 1899 і 1907 рр.), захищали жертв війни (Женевські конвенції 1949 р.) [11, с. 14].

Зауважимо, що потреба в міжнародних стандартах прав людини вперше далася визнавати ще наприкінці XIX ст., коли окремі індустріальні країни почали приймати трудове законодавство (аби знизити рівень соціальної напруги і ризик революції): так, законодавче закріплення певних трудових прав найманих працівників сприяло підвищенню вартості їх праці для роботодавців, що мало наслідком погіршення конкурентної спроможності відповідних країн по відношенню до тих держав, які не мали трудового законодавства. Тоді економічна необхідність змусила держави узгоджувати свою діяльність, що сприяло появі перших конвенцій, в яких держави зобов'язувалися перед іншими державами гарантувати певні права власних громадян. Бернська Конвенція 1906 р. проти праці жінок у нічну зміну може розглядатися, як перша багатостороння конвенція, яка має на меті захист соціальних прав. В 1919 р. було засновано Міжнародну організацію праці (МОП), яка ухвалила багато конвенцій, які регулюють права людини у сфері праці. При цьому, утвердження міжнародних стандартів соціально-економічних прав людини, як би цинічно це не звучало, мало на меті не тільки і не стільки поліпшення становища трудящих, скільки зрівняння конкурентних потенціалів держав-суперниць на світовому ринку... Саме цим пояснюється той факт, що соціально-економічні права людини знайшли своє закріплення в нормах міжнародного права раніше, ніж громадянські і політичні права (незважаючи на ту обставину, що історично громадянські і політичні права людини сформувалися набагато раніше за соціально-економічні) [10, с. 11-12].

Певні спроби, спрямовані на міжнародний захист прав людини та створення міжнародного судового органу (Постійна палата міжнародного правосуддя) здійснювалися і в рамках діяльності Ліги Націй (1920–1946 рр.), однак масове поширення авторитарних і тоталітарних режимів у 1930-х рр. та розв'язання ними Другої Світової війни 1939–1945 рр. звели нанівець ці спроби. Загальні людські втрати під час Другої Світової війни складають від 55 до 71 млн. осіб, при цьому, значна частина цих людей загинули внаслідок терору щодо мирного населення на окупованих територіях, як найбільш масштабного і бруталного в історії людства порушення прав людини.

Становлення сучасної системи міжнародного правопорядку і міжнародного захисту прав людини розпочалося після Перемоги держав

Антигітлерівської коаліції у Другій Світовій війні 1939–1945 рр. [11, с. 11, с. 14-15] і завершилося наприкінці ХХ ст., після закінчення «холодної війни» між капіталістичними і соціалістичними країнами.

Сьогодні основними міжнародними правозахисними документами на універсальному рівні є:

- Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. [36];
- Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р. [37];
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. [38];
- Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 р. [39].

Також, у сучасному світі існують численні регіональні механізми захисту прав людини, найбільш ефективним з яких є європейський.

Європейський механізм захисту прав людини функціонує під егідою Ради Європи (утворена 5 травня 1949 р.), і передбачає право особи після вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту скаржитися до Європейського суду з прав людини (м. Страсбург), якщо вона зазнала з боку держави-члена Ради Європи порушення своїх прав, які закріплені в Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Європейській конвенції з прав людини) від 4 листопада 1950 р. [40] та у додаткових протоколах до неї.

Водночас, слід зауважити, що Європейський суд з прав людини відхиляє 96% заяв як «неприйнятні» [41, с. 22], а розгляд решти (4% заяв) затягується на довгі роки, що робить навіть цей, найефективніший у світі механізм міжнародного захисту прав людини, доволі примарним.

Із 1995 р. Україна є державою-членом Ради Європи, а з 1997 р. – її учасницею Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. При цьому, наша держава систематично посідає одне з лідируючих місць за кількістю звернень громадян до Європейського суду з прав людини.

У свою чергу, в нашій державі на національному рівні захист прав людини почав набувати сучасного характеру після проголошення незалежності України в 1991 р. і прийняття Конституції України 1996 р. [42], а також подальших реформ у правничій сфері.

Разом із тим, необхідно вказати на той факт, що, на превеликий жаль, демагогія на тему прав людини, свободи, демократії та інших абстрактних і таких, що не піддаються чіткому виміру, категорій часто використовуються жадібними до влади політиканами і зовнішніми ворогами для підбурення натовпу до масових заворушень, вчинення дій, що спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (революції, повстання, бунти, акції непокори тощо) та інші злочини, що, загалом, мають на меті підкорення чи знищення певної держави.

Зауважимо, що така ситуація існувала ще задовго до «кольорових революцій» початку ХХІ ст., адже ще у 1790 р. у своїй безсмертній праці «Роздуми про революцію у Франції» геніальний Е. Берк писав: «Революційному товариству здаються незаконними й узурпаторськими

конституція та уряд їх країни, церква і держава; ...і марно нагадувати їм про те, що було закладено нашими предками, про основні закони країни, про... конституцію, переваги якої підтвердив багаторічний досвід, зростання суспільного добробуту і процвітання народу. Вони зневажають досвід, вважаючи його мудрістю невігласів. Вони закладають міну, котра разом підірве всі давні зразки, всі звичаї, хартії, парламентські акти. Ця міна – права людини... » [31; 32, с. 130]; «права, про які кажуть теоретики, – це крайність; тією мірою, якою вони метафізично правильні, вони фальшиві з точки зору політики і моралі» [31; 32, с. 135].

Зазначимо, що досвід буржуазних, соціалістичних і сучасних «кольорових революцій» цілком підтверджує вищенаведену думку [26], що, загалом, спонукає обережно ставитися до ідеї прав людини та вказує на неможливість їх реального існування без сильної, могутньої та ефективної держави.

Таким чином, підсумовуючи викладене, ми дійшли таких основних **висновків**:

1. Всупереч усталеним стереотипам про «одвічний, природний і невідчужуваний» характер прав людини, необхідно визнати, що сутність і зміст прав людини істотно варіюються залежно від епохи, тобто залежать від історичних чинників розвитку суспільства, включаючи матеріальні умови його життя та основні засади організації державності; тобто права людини є похідними від рівня матеріального і духовного розвитку суспільства та волі держави.

2. Ідейною основою вчення про права людини є теорія природного права і суспільного договору. Водночас, необхідно зауважити, що природне право не тільки є надзвичайно абстрактним і невизначеним, але й практично не може існувати в цивілізованому суспільстві всупереч праву позитивному (тобто всупереч волі держави). У свою чергу, теорія суспільного договору дає змогу обґрунтувати як широкі права людини із т.зв. «правом на повстання» включно (Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо), так і державний абсолютизм із зведенням до мінімуму політичних прав підданих (Т. Гоббс, С. фон Пуфендорф, Х. Томазій, Х. фон Вольф).

3. Історичний досвід свідчить, що становлення прав людини часто відбувається відверто злочинним насильницьким шляхом і супроводжується найбільш брутальними і масовими порушеннями прав людини, зокрема, в умовах революційного хаосу, терору, війн і розрухи (згадаймо досвід Голландської революції 1566-1648 рр., Англійської громадянської війни 1640-1649 рр., Французької революції 1789-1799 рр. тощо). За підсумками боротьби за права людини, також, не виключається і можливість приходу до влади диктаторських режимів, які зводять порушення прав людини в ранг державної політики (згадаймо, наприклад, Протекторат О. Кромвеля 1653-1658 рр., Якобінський терор 1793-1794 рр., сталінізм тощо).

4. Закріплення певного каталогу прав людини в національних і міжнародних документах часто є свідченням цілковитої нездатності державної влади контролювати ситуацію в країні (прикладом чого є обставини ухвалення Великої хартії вольностей 1215 р. англійським королем-невдахою Іоанном

Безземельним) та/або їх попереднього масового і брутального порушення (зокрема, Загальна декларація прав людини 1948 р. мала на меті утвердити «віру в основні права людини» після «зневажання і нехтування правами людини (що) призвели до варварських актів (нацистського та інших тоталітарних режимів часів Другої Світової війни), які обурюють совість людства»). При цьому, як до, так і після нормативного закріплення, права людини як були, так і залишаються фікцією, адже як свідчить історія і сучасність жодні конституції та конвенції не здатні зупинити справжнього тирана.

5. Різні політичні ідеології (лібералізм, консерватизм, соціалізм) по-різному оцінюють обсяг і зміст прав людини, що зайвий раз вказує на їх неоднозначність та залежність від історичних реалій буття суспільства та поточної політичної кон'юнктури.

6. Так чи інакше, права людини не можуть існувати без держави: як мінімум, особисті і політичні права людини (т.зв. «негативні права») держава охороняє від посягань з боку інших людей (і, таким чином, робить їх дійсними) та, як максимум, соціально-економічні і культурні права людини (т.зв. «позитивні права») держава дарує своїм підданам. Отже, єдиним джерелом і гарантом прав людини є Її Величність – Держава. Тож, цілком безглуздими і надзвичайно руйнівними видаються спроби обмеження державного суверенітету, що, нібито, спрямовані на захист прав людини, а в дійсності – на послаблення певної держави та перетворення її із суб'єкта на об'єкт міжнародної політики. Зауважимо, що насправді тільки сильна і могутня Держава-Левіафан є здатною ефективно виконувати свої функції, у т.ч. і забезпечувати захист прав людини від посягань внутрішніх і зовнішніх ворогів.

Список використаних джерел:

1. Крестовська Н.М., Матвєєва Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання 2-е. Харків: Одіссей, 2008. 432 с.

2. Шемшученко Ю.С. Право // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5: П – С. URL: <https://leksika.com.ua/15630915/legal/pravo> (дата звернення 29.03.2023 р.).

3. Глиняний В.П. Історія держави і права зарубіжних країн: навчальний посібник. 5-те видання, доповнене і перероблене. Київ: Істина, 2005. 768 с.

4. India: Official Dalit population exceeds 200 million // The International Dalit Solidarity Network (IDSN). URL: <https://idsn.org/india-official-dalit-population-exceeds-200-million/> (date of reference 29.03.2023).

5. Хома Н.М. Історія держави та права зарубіжних країн. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. 3-тє видання, стереотипне. Львів: Новий Світ-2000, 2012. 480 с.

6. Дождев Д.В. Римское частное право : учебник / под общей редакцией В.С. Нерсисянца. 3-е издание, исправленное и дополненное. Москва: Норма : ИНФРА-М, 2011. 784 с.

7. Long, George. Patria Potestas // William Smith, D.C.L., LL.D.: A Dictionary of Greek and Roman Antiquities, John Murray, London, 1875.

8. Pater familias // Вікіпедія: вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Pater_familias (дата звернення 29.03.2023 р.).
9. Історія вчень про державу і право: підручник / за ред. проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 256 с.
10. Бисага Ю.М., Палінчак М.М., Белов Д.М., Данканич М.М. Права людини. Ужгород, 2003. 189 с.
11. Шуміло І.А. Міжнародна система захисту прав людини: Навчальний посібник: Видавництво «ФОП Голембовська О.О.», 2018. 168 с.
12. Історія держави і права України: конспект лекцій / укл. Водотика С.Г. Херсон: ХЮІ НУВС, 2005. 216 с.
13. Schor, Juliet B. The overworked American: the unexpected decline of leisure. New York: Basic Books, 1991. 247 p.
14. Потоцький В., Семененко В. Шляхта. Честь та гонор: факти, міфи, коментарі. Харків: ВД «ШКОЛА». 2014. 672 с.
15. Magna Carta 1215 // Yale Law School. Lillian Goldman Law Library in Memory of Sol Goldman / The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy. URL: <https://avalon.law.yale.edu/medieval/magframe.asp> (date of reference 29.03.2023).
16. Сушицька Н.В. Верховенство права: курс лекцій. Київ: Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», 2013.
17. Бобровник С.В. Природне право // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5 : П – С. URL: https://leksika.com.ua/18990927/legal/prirodne_pravo (дата звернення 29.03.2023 р.).
18. Романюк А. Договір суспільний // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 132.
19. Тимошенко В.І. Договірна теорія виникнення держави // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 2005. № 1. С. 201-205.
20. Тимошенко В.І. Договірна теорія походження держави // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 2: Д – Й. URL: https://leksika.com.ua/17190303/legal/dogovirna_teoriya_pohodzhennya_derzhavi (дата звернення 29.03.2023 р.).
21. Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. М.: Мысль, 1964.
22. Кухта Б. Левіафан // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 218-219.
23. Локк Дж. Два трактата о правлении // Локк Дж. Сочинения: в 3 т. М.: Мысль, 1988. Т. 3. С. 135-405.
24. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / перевод с французского. М.: Канон-пресс-Ц, Кучково поле, 1998. 416 с.
25. Скрипнюк О.В. Лібералізм // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2001. Т. 3: К – М. URL: <https://leksika.com.ua/13590421/legal/liberalizm> (дата звернення 29.03.2023 р.).

26. Кононенко Ю.С., Джолос С.В. Держава і революції: монографія. Черкаси: Видавець О.М. Третяков, 2022. 316 с.
27. Конституции зарубежных государств : учебное пособие. 2-е издание, исправленное и дополненное / составитель В.В. Маклаков. М. : Издательство БЕК, 1997. 586 с.
28. Palmer R. The World of the French Revolution. New York: Harper & Row, 1971. 282 p.
29. Токвиль А. Старый порядок и революция / пер. с фр. Л.Н. Ефимова. СПб.: Алетейя, 2008. 248 с.
30. Великая французская революция // Википедия. Свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Великая_французская_революция (дата обращения 29.03.2023 г.).
31. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию / сокращенный перевод с английского Е.И. Гельфанд. М.: Рудомино, 1993. 144 с.
32. Берк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж / пер. с англ. С. Векслер; под ред. А. Бабича. London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. 411 с.
33. Горбатенко В.П., Бушанський В.В. Консерватизм // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2001. Т. 3: К – М. URL: <https://leksika.com.ua/12201004/legal/konservatizm> (дата звернення 29.03.2023 р.).
34. Хронология отмены рабства и крепостного права по странам // Википедия. Свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Хронология_отмены_рабства_и_крепостного_права_по_странам (дата обращения 29.03.2023 г.).
35. Горбатенко В.П. Соціалізм // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5: П – С. URL: <https://leksika.com.ua/13260307/legal/sotsializm> (дата звернення 29.03.2023 р.).
36. Статут Організації Об'єднаних Націй від 26 червня 1945 р. URL: https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/uncharter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf (дата звернення 29.03.2023 р.).
37. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 29.03.2023 р.).
38. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення 29.03.2023 р.).
39. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text (дата звернення 29.03.2023 р.).

40. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 29.03.2023 р.).

41. Public Relations Unit of the European Court of Human Rights. European Court of Human Rights: Statistics on judgments by State. Statistics 1959 – 2010. URL:

https://web.archive.org/web/20111027214814/http://www.echr.coe.int/NR/rdonlyres/E6B7605E-6D3C-4E85-A84D-6DD59C69F212/0/Graphique_violation_en.pdf (date of reference 29.03.2023).

42. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення 29.03.2023 р.).

Науковий керівник:

Джолос С.В.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

***Актуальні питання конституційного права,
муніципального права, адміністративного права і процесу,
фінансового права, інформаційного права, організації та
діяльності судових і правоохоронних органів***

Суб'єкти сплати мінімального податкового зобов'язання

Гладченко Дмитро Олександрович,
*студент 3 курсу спеціальності «Право»,
Навчально-науковий інститут економіки і права,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького*

Шаповал Таїсія Борисівна,
*кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін,
Навчально-науковий інститут економіки і права,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького*

Нововведенням податкової реформи 2022 р. , яка набрало чинності у 2023 р. стало запровадження поняття мінімальне податкове зобов'язання (далі МПЗ). Першим роком, за який сплачується МПЗ, є 2022 рік. Ці зміни стосуються як платників податків, так і органів місцевого самоврядування, адже його сплата впливатиме на дохідну частину місцевого бюджету.

Дослідженню адміністрування загальнодержавних та місцевих податків та зборів присвятили свої праці такі вчені, як: Бойко О.[1], Іванішина О., Панура Ю.[2], Сідельнікова Л.[3], Малишкін О. І., Безверхий К. В., Кавова І. С., Семенова С. М., Шуляренко С. М., Карєв В. П.[4] та ін. Саме поняття мінімального податкового зобов'язання розглядають Безверхий К, Юрченко О. як мінімальний податок, який має сплатити власник або користувач землі, що належить до земель сільськогосподарського призначення [5]. Завданням цієї публікації є з'ясувати коло суб'єктів сплати мінімального податкового зобов'язання.

Відповідно до Закону України від 30 листопада 2021 р. №1914-ІХ МПЗ – мінімальна величина податкового зобов'язання із сплати податків, зборів, платежів, контроль за справлянням яких покладено на контролюючі органи, пов'язаних з виробництвом та реалізацією власної сільськогосподарської продукції та/або з власністю та/або користуванням (орендою, суборендою, емфітевзисом, постійним користуванням) земельними ділянками, віднесеними

до сільськогосподарських угідь, розрахована відповідно до Податкового кодексу України (далі – ПКУ). Сума мінімальних податкових зобов'язань, визначених щодо кожної із земельних ділянок, право користування якими належить одній юридичній або фізичній особі, у тому числі фізичній особі – підприємцю, є загальним мінімальним податковим зобов'язанням [6].

Метою запровадження МПЗ є подолання тіньового ринку оренди сільськогосподарських земель та боротьба із тіньовими фермерами, зменшення втрат бюджету через ухилення від оподаткування, сприяння отриманню додаткових надходжень до місцевого бюджету. Уже у цьому році деякі власники та користувачі земельних ділянок, віднесених до сільськогосподарських угідь, повинні сплачувати мінімальне податкове зобов'язання за 2022 рік.

Платником МПЗ є резидент, який володіє та/або користується (орендує (суборендує), на умовах емфітевзису, постійно користується) земельними ділянками, віднесеними до сільськогосподарських угідь (пп. 162.1.1 прим. 1 п. 162.1 ст. 162.1) [7].

МПЗ поширюватиметься на власників та користувачів земельних ділянок сільгосппризначення, які розташовані за межами населених пунктів, а також у їхніх межах, якщо розмір ділянки становитиме 0,5 га та більше.

МПЗ обчислюється контролюючим органом на підставі даних Державного реєстру речових прав на нерухоме майно, Державного земельного кадастру та/або на підставі оригіналів чи належним чином засвідчених копій відповідних документів платника податків, зокрема документів, що підтверджують право власності/користування (пп. 170.14.3 ст.170) [7].

Усі кошти, сплачені у межах МПЗ за користування землею сільськогосподарського призначення, надходитимуть до місцевих бюджетів за місцем розташування ділянки.

Сплата МПЗ обов'язкова як для юридичних, так і для фізичних осіб.

В основі нового механізму, що визначає суму МПЗ – коефіцієнт від нормативної грошової оцінки (НГО) власних сільськогосподарських земель або тих, що перебувають в користуванні.

Сума всіх сплачених податків відповідного платника у залежності від системи його оподаткування не має бути менше ніж МПЗ. Якщо платник податків сплатив податків за рік менше, ніж це визначено загальним МПЗ, то йому потрібно буде доплатити різницю. Розрахована сума податку з урахуванням цього принципу й буде МПЗ.

У рахунок сплати МПЗ включаються такі сплачені податки, збори, платежі та витрати:

- Податок на прибуток або Єдиний податок;
- ПДФО та ВЗ з доходів фізичних осіб, які перебувають з платником податку у трудових або цивільно-правових відносинах (крім доходів, сплачених за придбання товарів у фізичних осіб);
- ПДФО та ВЗ з доходів за договорами оренди, суборенди, емфітевзису земельних ділянок с/г призначення;

- ПДФО і ВЗ з доходів від продажу власної сільгосппродукції (для фізичних осіб);

- Рентна плата за спеціальне використання води;

- Земельний податок за земельні ділянки, віднесені до с/г угідь;

- 20% витрат на сплату орендної плати за землі віднесені до с/г угідь, орендодавцями яких є юридичні особи, та/або які перебувають у державній чи комунальній власності [7].

Тобто, які саме податки, збори та оплати будуть враховуватися для визначення обсягу МПЗ залежить від конкретного платника податків (зокрема, юридичної особи/ФОПа/фізичної особи), який знаходиться на відповідній системі оподаткування (загальної/спрощеної (для фізособи, Фопа)) та наявності частки сільськогосподарського товаровиробництва.

Наприклад, до загальної суми сплачених протягом податкового (звітного) року податків, зборів, платежів для платника податку – фізичної особи включаються:

- податок на доходи фізичних осіб та військовий збір з доходів від продажу власної сільськогосподарської продукції;

- земельний податок за земельні ділянки, віднесені до сільськогосподарських угідь.

МПЗ рахується за формулою, прив'язаною до нормативно-грошової оцінки ділянки 1 га ріллі по області, де вона розташована, з урахуванням коефіцієнта індексації, визначеного відповідно до порядку, встановленого ПКУ для справляння плати за землю; коефіцієнту та кількості календарних місяців, протягом яких земельна ділянка перебуває у власності, оренді, користуванні на інших умовах (в тому числі на умовах емфітевзису) платника податків.

Порядок розрахунку МПЗ визначено ст. 38-1 ПКУ [7]. Формула розрахунку МПЗ залежить від того, проведена нормативна грошова оцінка земельної ділянки (паю) чи ні.

Юридичні особи та ФОП будуть зобов'язані у складі податкової декларації за рік подавати додаток з розрахунком загального МПЗ за 2022 рік.

Фізичним особам не потрібно самотійно звітувати за МПЗ. Замість них податкова до 1 липня поточного року самотійно визначатиме розмір загального МПЗ і надсилатиме Податкове повідомлення-рішення (далі ППР).

Ті, хто отримав ППР від податкової, має сплатити визначену суму МПЗ протягом 60 днів із дня вручення. Хто не згоден із розрахунком МПЗ має право звернутися до податкового органу для проведення звірки даних протягом 30 днів з дня вручення ППР.

Зауважимо, якщо власник передає земельну ділянку в офіційну оренду, то обов'язок зі звітування та сплати переходить на орендаря такої ділянки.

Розрахунок загального МПЗ вперше здійснюватиметься за наслідками 2022 року (відповідно до нових п.64-66 підрозділу 10 розділу ХХ «Перехідні положення» ПКУ) [7]. Тобто, першим роком, за який визначається МПЗ, є 2022 рік.

Розрахунок до сплати МПЗ відбудеться у 2023 році після здачі усіх річних декларацій та вираховання відповідної різниці.

Від сплати МПЗ звільняється низка земельних ділянок, перелік яких виокремили в законодавстві (п.381.2 ст.38 ПКУ):

- земельних ділянок, що використовуються дачними та садівничими кооперативами;

- земель запасу;

- невитребуваних земельних часток (паїв);

- земельних ділянок, які розміщені у Чорнобильській зоні;

- земельних ділянок, віднесених до сільськогосподарських угідь, які належать фізичним особам на праві власності та/або на праві користування та станом на 1 січня 2022 року знаходилися у межах населених пунктів [7].

На 2022-2023 рік тимчасово діє звільнення від сплати МПЗ за ділянки, які розташовані на територіях:

- де ведуться (велися) бойові дії;

- які тимчасово окуповані збройними формуваннями російської федерації;

- які засмічені вибухонебезпечними предметами;

- на яких наявні фортифікаційні споруди [8], [9].

Контролюючі органи відповідно до ПКУ і Бюджетного кодексу України подають органи місцевого самоврядування (далі ОМС) у розрізі джерел доходів звітність:

- про суми нарахованих та сплачених податків та/або зборів, суми податкового боргу та надмірно сплачених до місцевих бюджетів податків та/або зборів на відповідних територіях – щомісячно, не пізніше 10 числа місяця, що настає за звітним;

- про суми списаного безнадійного податкового боргу; суми розстрочених і відстрочених грошових зобов'язань та/або податкового боргу платників податків, які повинні бути сплачені до місцевих бюджетів на відповідних територіях; суми наданих податкових пільг, включаючи втрати доходів бюджету від їх надання, – щокварталу, не пізніше 25 днів після закінчення звітного кварталу.

Звітність у розрізі платників податків надається контролюючим органом за запитом ОМС протягом 20 днів з моменту отримання ним запиту. При цьому звітність органи місцевого самоврядування вправі отримувати від податкових органів за запитом в розрізі всіх платників податків, а не лише по юридичних особах, як це було передбачено до 1 січня 2022 року.

Порядок надання звітності у розрізі платників податків ОМС затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову політику" (абзаци сьомий і восьмий підпункту 12.3.3 п.12.3 ст.12 ПКУ) [7]. На виконання вимог ПКУ наказом Мінфіну від 23.11.2020 р. № 723 затверджено «Порядок надання звітності в розрізі платників податків органам місцевого самоврядування».

У свою чергу, відповідно до підпункту 12.4.5. п.12.4 ст.12 ПКУ, ОМС надають інформацію контролюючим органам відповідно до прийнятих рішень (з наданням копій відповідних документів) за місцезнаходженням земельних ділянок щодо виділених земельних ділянок у натурі (на місцевості) власникам земельних часток (паїв), а саме щодо:

- документа, що посвідчує особу та підтверджує громадянство України (паспорта громадянина);
- реєстраційного номера облікової картки платника податків;
- кадастрового плану земельної ділянки з проекту землеустрою щодо організації території земельних часток (паїв);
- сертифіката на право на земельну частку (пай) (за наявності).

Така інформація надається в електронному вигляді у порядку та за формою, затвердженими Кабінетом Міністрів України.

У разі наявності підстав для повернення (перерахування) МПЗ, органам місцевого самоврядування слід застосовувати механізм, передбачений Порядком, затвердженим наказом Мінфіну від 11.02.2019 [10].

Щодо відповідальності, слід зазначити, що податковим законодавством не встановлено окремої відповідальності суб'єктів, але у разі несплати або несвоєчасної сплати МПЗ будуть застосовуватись штрафні санкції, передбачені статтею 123 та 124 Податкового кодексу України [7].

Таким чином, обов'язок сплати МПЗ покладається на власників, орендарів, користувачів сільськогосподарських земель. Згідно податкового законодавства, особи, які ведуть легальну діяльність і сплачують всі податки, зазвичай матимуть від'ємний розмір МПЗ, тобто фактично не будуть сплачувати МПЗ. Однак якщо людина має земельну ділянку поза населеним пунктом незалежно від того, використовується така ділянка чи ні, чи здає ділянку (пай) в неофіційну оренду, то, вона має сплатити МПЗ.

Список використаних джерел:

1. Бойко О. Ефективність системи податкового адміністрування в Україні. Демократичне врядування: періодичне електронне видання. 2017. Вип. 20. URL: <https://science.lpnu.ua/uk/dg/vsi-vypusky/vypusk-20-2017/efektyvnist-systemy-podatkovogo-administruvannya-v-ukrayini>(дата звернення: 03.04.2023).

2. Іванішина О. С., Панура Ю. В. Економічний зміст податкового адміністрування. Науковий вісник Мукачівського державного університету. 2018. Вип. 1(9). С. 159-163.

3. Малишкін О. І., Безверхий К. В., Кавова І. С., Семенова С. М., Шуляренко С. М., Карєв В. П. Гармонізація бухгалтерського обліку та оподаткування на підприємствах України в контексті нормативів ЄС: монографія. Київ: ДУІТ, 2018. 416 с.

4. Сідельникова Л. Теоретико-організаційні домінанти податкового адміністрування в системі державного податкового менеджменту. Економіка та суспільство. 2020. № 22. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/91/86> (дата звернення: 09.04.2023).

5. Безверхий К. Юрченко О. Мінімальне податкове зобов'язання для бізнесу: правила адміністрування. Scientia Fructuosa. 2022. №3 (143). URL: <http://journals.knute.edu.ua/scientia-fructuosa/issue/view/104/197> (дата звернення: 09.04.2023).

6. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо забезпечення збалансованості бюджетних

надходжень: Закон України від 30 листопада 2021 року №1914-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1914-20#Text>

7. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 року №2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

8. Деякі питання формування переліку територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: Постанова КМУ від 06.12.2022 № 1364. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2022-п#Text>

9. Перелік територій, на яких ведуться (велися) бойові дії або тимчасово окупованих Російською Федерацією: затверджений наказом Мінінтеграції (останній від 22.12.2022 № 309). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1668-22#Text>

10 Порядок інформаційної взаємодії Державної податкової служби України, її територіальних органів, Державної казначейської служби України, її територіальних органів, місцевих фінансових органів у процесі повернення (перерахування) платникам податків помилково та/або надміру сплачених сум грошових зобов'язань та пені: Наказ Мінфіну від 11.02.2019 р. № 60. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0370-19#Text>

Щодо законності як принципу судочинства

*Комзюк Анатолій Володимирович,
студент 1 курсу магістратури ННІ економіки і права,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького*

*Комзюк Володимир Трохимович,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри державно-правових дисциплін,
Черкаський національний університет
імені Богдана Хмельницького*

Дотримання принципів судочинства при його здійсненні має надзвичайно важливе значення для винесення законного, обгрунтованого і справедливого рішення в судовій справі, а тому дослідження цих принципів і надалі залишається актуальним для наукових досліджень. Слід сказати, що науковці по-різному визначають поняття принципів судочинства, часто ототожнюючи їх із засадами судочинства і з принципами правосуддя, і це небезпідставно, адже це все нерозривно пов'язані поняття, і тому основні засади судочинства закріплені в статті 129 Конституції України, яка міститься в розділі «Правосуддя» Конституції, що вказує на безумовну належність засад судочинства до правосуддя. Що ж стосується співвідношення понять «принцип» і «засада», то принципи будь-чого і є його основними засадами, оскільки сам термін *principium* латинського походження і означає буквально «основа, засада». Розглядаючи принципи правосуддя і принципи судочинства, автори навчального посібника «Судові та правоохоронні органи України» вказують, що «принципи здійснення правосуддя є більш загальними (які поглинають принципи судочинства) та мають охоплювати як функціональні (судочинні), так і організаційні (судоустрійні) принципи» [1, с. 45]. Ці ж автори, визначаючи поняття судочинства і його форми, зазначають, що «судочинство – це діяльність судів щодо розгляду та вирішення справ, віднесених до їх компетенції, а також дії інших суб'єктів, які реалізують свої права та обов'язки, вступаючи у процесуальні відносини із судом. Залежно від характеру правовідносин, щодо яких потрібно здійснити правосуддя, судочинство поділяється на конституційне, кримінальне, цивільне, адміністративне, господарське та судочинство у справах про адміністративні правопорушення» [1, с. 42]. Щодо поняття принципів судочинства, то можна погодитись з думкою Р. Баранніка, який визначає «принципи (засади) провадження судочинства як загальні, керівні, вихідні положення, які визначають найбільш суттєві сторони даного виду державної діяльності» [2, с. 43].

Розглядаючи законність як принцип судочинства, науковці вказують, що це базовий, один з найважливіших принципів судочинства, хоча на даний час існують певні проблеми щодо його нормативного закріплення в Конституції України і окремих процесуальних законах, які безпосередньо регулюють

конкретні форми судочинства. На даний час основні засади (принципи) судочинства закріплені в статті 129 Конституції, згідно якої такими засадами є: 1) рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом; 2) забезпечення доведеності вини; 3) змагальність сторін та свобода в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості; 4) підтримання публічного обвинувачення в суді прокурором; 5) забезпечення обвинуваченому права на захист; 6) гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами; 7) розумні строки розгляду справи судом; 8) забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках - на касаційне оскарження судового рішення; 9) обов'язковість судового рішення. Законом можуть бути визначені також інші засади судочинства [3]. Як бачимо, законність як основний принцип судочинства на даний час в статті 129 Конституції України не закріплений, і це абсолютно незрозуміло і недопустимо, адже до внесення змін у цю статтю Конституції в 2016 році Законом «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», законність, як основна засада судочинства, була прямо закріплена у статті 129 Конституції. З незрозумілих причин законодавець, внівши зміни до статті 129 Конституції України, виключив принцип законності з основних засад судочинства, які тут закріплені, хоча і зазначив, що законом можуть бути визначені також інші засади судочинства. Такі зміни тим більше незрозумілі виходячи з того, що законність, як загальний принцип діяльності всіх органів державної влади, якими є і суди, закріплений у ч. 2 статті 6 Конституції України, згідно якої «органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України», а також в ч. 2 статті 19 Конституції («органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України») [3]. Таким чином, ми вважаємо незрозумілим і помилковим виключення з основних засад судочинства, закріплених у статті 129 Конституції України принципу законності, оскільки він є основним, конституційним принципом діяльності всіх державних органів, в тому числі і судів при здійсненні судочинства. Що ж стосується нормативного закріплення принципу законності судочинства у відповідних процесуальних законах, які регламентують порядок здійснення конституційного, цивільного, господарського і адміністративного судочинства (закон України «Про Конституційний Суд України», Цивільний процесуальний кодекс України, Господарський процесуальний кодекс України, Кодекс адміністративного судочинства України відповідно), то в цих нормативних актах серед основних засад відповідного судочинства відсутній принцип законності, що, на нашу думку, є їх недоліком і не відповідає положенням ч. 2 статті 6 і ч. 2 статті 19 Конституції України. В Кримінальному процесуальному кодексі України принцип законності закріплений у ч. 1 статті 7 Кодексу як загальний принцип всього кримінального провадження, яке включає в себе і кримінальне судочинство, а ч. 1 статті 9 цього Кодексу так визначає його зміст: «Під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник

органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно дотримуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства» [4]. Таким чином, враховуючи вище наведене щодо нормативного закріплення принципу законності судочинства, вважаємо за необхідне акцентувати на необхідності внесення змін до відповідних процесуальних законів, що безпосередньо регулюють різні види судочинства з метою нормативного закріплення принципу законності як основної засади здійснення конституційного, цивільного, господарського і адміністративного судочинства.

Що ж до наукових поглядів на поняття і сутність принципу законності як принципу судочинства, то вони базуються на загальному розумінні поняття законності, а також на положеннях ч. 2 статті 6 і ч. 2 статті 19 Конституції України. Так, С.М. Тимченко зазначає, що «під законністю прийнято розуміти точне і неухильне дотримання і виконання положень Конституції України, законів і відповідних їм інших правових актів усіма державними і недержавними установами й організаціями, посадовими особами, громадянами. Принцип законності прямо витікає і з конституційних положень, згідно яким органи законодавчої, виконавчої і судової влади здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України» [5, с. 29]. Цей же автор вказує, що принцип законності містить у собі вимогу дотримуватись не тільки вимог процесуального і матеріального права, але також і нормативних положень, що стосуються судоустрою. Правові норми, що стосуються судоустрою, прямо пов'язані з процесуальними нормами. Так, здійснювати правосуддя повноважні лише судді, призначені в законному порядку, і суди, визначені Конституцією України і Законом «Про судоустрій і статус суддів» [5, с. 30]. Інші науковці вважають, що сутність законності як основної засади судочинства «полягає в тому, що, по-перше, суд у своїй діяльності під час вирішення справ має правильно застосовувати норми матеріального права до конкретних правовідносин; по-друге, вся діяльність суду підпорядкована чинному законодавству й здійснюється у визначеній законом процесуальній формі. Якщо міжнародним договором, згоду на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, встановлено інші правила, ніж ті, які регламентовано в національному законодавстві, то застосовуються правила міжнародного договору» [6, с. 77-78].

Підсумовуючи, слід сказати, що принцип законності як один з найважливіших принципів судочинства реалізується перш за все суддями, які здійснюють правосуддя, і які зобов'язані при розгляді і вирішенні судових справ неухильно слідувати вимогам норм матеріального і процесуального законодавства, а також практиці Європейського суду з прав людини.

Список використаних джерел:

1. Глушков В.О., Кузьмін С.А., Михайленко В.В. Судові та правоохоронні органи України: навч. посібник. Київ, 2013. 376 с.
2. Бараннік Р.В. Судові, правоохоронні та правозахисні органи України: навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ, 2011. 352 с.

3. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення – 05.05.2023 р.).

4. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#top> (дата звернення – 05.05.2023 р.).

5. Тимченко С.М. Судові та правоохоронні органи. Навчальний посібник. Київ, 2004. 304 с.

6. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України.: Підручник. О.С. Захарова, В.С. Ковальський, В.С. Лукомський та ін.; відп. ред. В. Маляренко. 3-є вид., перероб. і доп. Київ, 2007. 352 с.

Реалізація права на судовий захист за законодавством України

*Лисенко Вікторія Іванівна,
студентка 2 курсу спеціальності 291
«Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії»
Навчально-наукового інституту
міжнародних відносин, історії та філософії
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

*Шаповал Таїсія Борисівна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Навчально-наукового інституту економіки і права
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

Право на судовий захист є однією із найважливіших конституційних гарантій забезпечення та захисту прав та свобод особи. Статтею 55 Конституції України встановлено, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1].

Судовий захист прав і свобод людини – це один із видів державного захисту прав та свобод людини і громадянина. І саме держава бере на себе таку відповідальність та обов'язок.

Конституція України є основним законодавчим документом який регламентує це право. Право на судовий захист не може бути обмежене в умовах воєнного або надзвичайного стану [1].

Право на правовий захист є основним правом людини, визнаним міжнародним правом. Воно забезпечує особам доступ до правової допомоги та представництва в будь-якому судовому процесі, до якого вони можуть бути залучені. Це право закріплено в міжнародних документах з прав людини, найгрунтовнішими з яких є Загальна декларація прав людини [2] та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права [3].

Право на правовий захист включає кілька складових компонентів, зокрема: право на справедливий судовий розгляд, право бути поінформованим про висунуті проти вас звинувачення, право на доступ до адвоката, право вважатися невинуватим доти, доки вину не буде доведено, право на своєчасне неупередженого слухання та право оскаржити будь-яке рішення, прийняте судом. Реалізація людиною цього права необхідна для забезпечення захисту від кримінальних звинувачень, цивільних позовів та інших судових процесів. Людина, яка стикається з юридичною проблемою, повинна мати своєчасний і відкритий доступ до правової допомоги. Державні органи зобов'язані забезпечити дотримання та захист права на судовий захист. Це включає:

надання послуг правової допомоги тим, хто не може дозволити собі адвоката, забезпечення неупередженості та незалежності судів і правових систем, а також гарантування того, що судові процеси проводяться у справедливий і прозорий спосіб [4, с. 46].

В науковій літературі виділяють дві форми реалізації права на судовий захист: особисто самим учасником або ж адвокатом. Кожен має право на професійну правничу допомогу. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. (ст. 59 Конституції України) [1]. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно (ст. 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу») [5]. У кримінальному провадженні щодо неповнолітніх, крім адвоката повинен брати участь і законний представник неповнолітнього [6].

Як свідчить статистика, багато людей в усьому світі все ще не мають доступу до правового захисту, особливо в країнах зі слабкою правовою системою або авторитарними режимами. Це може призвести до порушення прав людини, включаючи неправомірні засудження, несправедливе поводження і навіть катування чи інші форми жорстокого поводження. Важливо, щоб уряди та міжнародні організації продовжували працювати над просуванням і захистом цього фундаментального права людини для всіх людей. Зусилля щодо заохочення та захисту права на правовий захист можуть приймати різні форми. Наприклад, такі міжнародні організації, як Організація Об'єднаних Націй та регіональні правозахисні органи, можуть відстежувати та повідомляти про порушення прав людини, пов'язані з судовими процесами. Вони також можуть надавати технічну допомогу та підтримку у розбудові потенціалу національних правових систем.

На національному рівні уряди можуть вжити заходів для зміцнення своїх правових систем і забезпечення їх доступності для всіх осіб, незалежно від їхнього соціально-економічного статусу. Це може включати надання послуг з правової допомоги, створення незалежних і неупереджених судів, а також забезпечення прозорості та справедливості судових процедур [7, с. 178].

Неурядові організації (НУО) та групи громадянського суспільства також можуть відігравати важливу роль у просуванні та захисті права на правовий захист. Вони можуть надавати послуги з правової допомоги, контролювати порушення прав людини та виступати за правові реформи та зміни політики, які сприяють дотриманню прав людини та доступу до правосуддя.

Загалом, право на правовий захист є основним правом людини, необхідним для захисту інших прав людини. Важливо, щоб уряди, міжнародні організації та громадянське суспільство працювали разом, щоб забезпечити дотримання та захист цього права для всіх людей, незалежно від їх статусу чи обставин. [4, с. 53].

Захист прав і свобод людини і громадянина судами загальної юрисдикції є найважливішим аспектом системи правосуддя будь-якої країни. До компетенції судів загальної юрисдикції належить розгляд широкого кола цивільних і кримінальних справ, у тому числі про порушення прав людини і громадянина. Зміст права про судовий захист насамперед полягає в тому, що кожен має право

звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист [8].

Захист прав людини і громадянина гарантується міжнародними документами з прав людини та національними конституціями, а суди загальної юрисдикції відіграють ключову роль у забезпеченні цих прав. Вони несуть відповідальність за забезпечення захисту прав особи та вирішення будь-яких порушень цих прав законними засобами.

Суди загальної юрисдикції в Україні повинні захищати права людини і громадянина, забезпечуючи справедливість, прозорість і неупередженість судових процедур. Вони також мають забезпечити особам доступ до правового представництва та дотримання їх права на справедливий судовий розгляд. У кримінальних справах суди загальної юрисдикції захищають права обвинувачених, забезпечуючи, їм поінформованість про висунуті звинувачення, щоб вони мали право на адвоката та щоб вони вважалися невинуватими доти, доки їх вину буде доведено. Суди також повинні захищати права жертв, забезпечуючи їм доступ до правосуддя та дотримання їхніх прав на компенсацію та відшкодування.

У цивільних справах суди загальної юрисдикції повинні захищати права осіб, забезпечуючи їм доступ до засобів правового захисту, коли їхні права були порушені. Це може включати компенсацію збитків, судові заборони та інші форми допомоги. Суди загальної юрисдикції також відіграють певну роль у захисті прав маргіналізованих і вразливих груп, таких як жінки, діти та меншини. Вони забезпечують рівний доступ цих груп до правосуддя та захист їхніх прав [6].

Для ефективного захисту прав людини і громадянина суди загальної юрисдикції мають укомплектовуватися підготовленими та досвідченими суддями, які віддані справі дотримання закону та захисту прав людини. Вони також повинні мати необхідні ресурси та інфраструктуру для ефективного функціонування, включаючи доступ до правової інформації, допоміжний персонал і сучасні технології.

Окрім своєї ролі у захисті прав людини і громадянина, суди загальної юрисдикції також відіграють вирішальну роль у формуванні правової бази країни. Завдяки своїм рішенням вони можуть створити правові прецеденти, які будуть керувати майбутніми судовими процесами та формувати правовий ландшафт країни. Важливо, щоб рішення судів загальної юрисдикції поважалися та виконувались усіма суб'єктами системи правосуддя, включаючи правоохоронні органи, прокуратуру та інші органи. Це гарантує дотримання верховенства права та захист людей від свавілля та зловживань владою.

Проте існують проблеми щодо ефективного захисту прав людини і громадянина судами загальної юрисдикції. До них належать недостатнє фінансування та ресурси, корупція, політичне втручання, а також брак спроможності та підготовки суддів та інших працівників суду. Для вирішення

цих проблем важливо, щоб уряди та міжнародні організації інвестували кошти в розвиток і зміцнення системи правосуддя, включаючи підготовку суддів та іншого персоналу суду, створення прозорих і підзвітних систем управління судами, а також забезпечення належної фінансування та ресурси.

У підсумку можна сказати, що суди загальної юрисдикції відіграють важливу роль у захисті прав і свобод людини і громадянина. Вони несуть відповідальність за підтримання верховенства права, забезпечення доступу до правосуддя та захист прав усіх осіб, незалежно від їх статусу чи обставин. Важливо, щоб ці суди були незалежними, неупередженими та прозорими, а також щоб вони мали ресурси та можливості для ефективного захисту прав людини та громадянина всіх осіб. Захист прав і свобод людини і громадянина судами є необхідним для функціонування справедливого, а головне демократичного суспільства.

Список використаних джерел:

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 29.04.2023)

2. Загальна декларація прав людини (рос/_кр.) : Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 29.04.2023).

3. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966 р. : станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 29.04.2023).

4. Гультай М. Захист прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом України. Вісник Конституційного Суду України. 2017. № 3. С. 43–57.

5. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 р. №3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення 29.04.2023).

6. Узагальнення практики застосування судами загальної юрисдикції першої та апеляційної інстанцій при здійсненні судочинства у кримінальних справах статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року за 2011 - перше півріччя 2012 року : Узагальнення суд. практики Вищ. спеціаліз. суду України з розгляду цивільн. і кримін. справ від 01.06.2013 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-13#Text> (дата звернення: 29.04.2023).

7. Шило О. Г. Право на судовий захист у системі основних прав людини. Проблеми законності. 2008. Вип. 99. С. 171–180.

8. Рішення Конституційного Суду України 25 грудня 1997 року по справі № 9зп. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97#Text> (дата звернення 29.04.2023).

Поняття громадської безпеки як адміністративно-правової категорії

*Обрусна Світлана Юріївна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького*

До нині в науці адміністративного права не склалося єдиного бачення поняття «громадська безпека». Не зважаючи на те, що вказана адміністративно-правова категорія вживається в нормативно-правових актах та у наукових джерелах, уніфікованих підходів до її розуміння немає. Існує значна кількість переважно доктринальних тлумачень вказаного поняття, що вказує на необхідність його уніфікованого формулювання.

Погляди вчених розрізняються як за змістовими, так і атрибутивними рисами. Окремі вчені відстоюють позицію, за якою відбувається «прив'язування» сутності громадської безпеки до джерел небезпеки. Так, Л. Попов розглядає громадську безпеку як систему суспільних відносин, що складаються відповідно до правових, технічних, будівельних та інших норм при використанні об'єктів і предметів, що становлять підвищену небезпеку для людей і суспільства в цілому, або при настанні особливих умов у зв'язку зі стихійними лихами чи іншими надзвичайними обставинами соціального або техногенного характеру [1, с. 663].

Аналогічну думку висловлює О. Серьогін, який громадську безпеку вважає системою суспільних відносин, що складаються відповідно до правових норм при використанні об'єктів, що становлять підвищену небезпеку для суспільства, чи під час настання особливих умов [2, с. 16].

Інші науковці наголошують, що не варто пов'язувати розуміння змісту поняття «громадська безпека» із поєднуванням лише із джерелом небезпеки. Зокрема Ю. Битяк відзначав, що громадська безпека не може існувати тільки під час використання об'єктів, які становлять підвищену небезпеку для суспільства, або під час настання особливих умов (небезпеки), оскільки вона залежить від багатьох соціальних чинників, зокрема, стану правопорядку, благоустрою міст, обладнання об'єктів, що призначені для масового відвідування тощо [3, с. 128].

Крім того, серед науковців існує думка щодо розуміння громадської безпеки, як стану загальної захищеності, що відповідає інтересам суспільства і громадян, запобігає загрозі спричинення шкоди і забезпечує тим самим їх нормальне функціонування. Так, Ю. Небезський зазначає, що громадська безпека має бути спрямована на охорону державного і громадського порядку, забезпечення нормальних умов трудової діяльності та відпочинку громадян, у той же час громадська безпека тісно пов'язана з безпекою кожної людини як члена суспільства [4, с. 20].

Тезу про стан загальної захищеності підтримує і В. Доненко, розуміючи під ним захищеність духовних та матеріальних цінностей суспільства,

встановленого порядку діяльності, майнових та немайнових прав, свобод кожної людини, суспільства від зовнішніх та внутрішніх загроз, який забезпечує умови для їх нормальної життєдіяльності та розвитку [5, с. 32].

Інші науковці в цілому погоджуючись із таким підходом, звертають увагу на певну нечіткість змісту категорії «загальна захищеність». Мається на увазі, що наведена дефініція не дозволяє чітко встановити предмет громадської безпеки, її межі, а також відмежувати, скажімо, від такого поняття, як «національна безпека» [6, с. 238].

Окрема група вчених висловлює позицію, згідно з якою різні аспекти громадської безпеки ідентифікуються з формами прояву громадського порядку та/або його станом. Так, наприклад, М. Логвиненко стверджує, що разом із іншими існують такі форми прояву громадської безпеки: технічна, пов'язана із безпечним використанням енергетичного, газового, промислового господарства; безпека в умовах стихійних природних явищ, тощо [7, с. 12]. У цьому ж напрямку розмірковує і Ю. Небеский, зауважуючи, що громадський порядок є цілісним соціальним утворенням, яке має різні форми прояву, що зумовлює його охорону відповідними органами виконавчої влади: антикримінальна безпека; безпека дорожнього руху; пожежна безпека в громадських місцях (кінотеатрах, стадіонах, музеях, театрах, адміністративних та житлових спорудах), тощо [4, с. 17-18].

Схожу думку висловлено і Є. Ольховським, який переконаний, що громадська безпека – це стан громадського порядку та його захищеність від внутрішніх та зовнішніх загроз [8, с. 9].

Отже, громадська безпека – це обов'язковий елемент життєдіяльності держави і суспільства, при якому захищаються всі суспільні цінності: державні органи функціонують відповідно до встановлених норм, захищаються майнові та немайнові права від будь-яких посягань. Тобто, громадська безпека одна із складових фундаменту, що забезпечує успішне функціонування суспільства та держави.

Забезпечення та захист громадської безпеки – це один з основних обов'язків держави в особі її державних органів, зокрема правоохоронних. З вищевикладеного, можна зробити висновок про наявність двох підходів до розуміння «громадської безпеки»: широкого та вузького. Громадська безпека у широкому розумінні – це сукупність прав і свобод громадян, які гарантовані Конституцією та іншими законами України, охорона традицій суспільства та звичаїв, які склалися у ньому, забезпечення мирного життя; у вузькому – відносини, що складаються з приводу адміністративно-політичної діяльності: встановлення у законах та підзаконних нормативно-правових актах форм, засобів та цілей діяльності державних органів, що забезпечує стабільне суспільне функціонування в екстремальних і побутових ситуаціях.

Громадська безпека, як і будь-яка інша категорія, характеризується низкою ознак. Погоджуємося із думкою К. Чишко, що ці ознаки варто окремо виділяти для розуміння вказаного поняття у вузькому та широкому значеннях [9, с. 139]. Виділяють такі ознаки «громадської безпеки» у широкому розумінні: це суспільні відносини, що забезпечують стан захищеності суспільства та

держави; суспільні відносини мають підтримуватися на життєво достатньому рівні; положення щодо громадської безпеки, її принципи, цілі, засоби, закріплені у законодавчих актах; діяльність держави, в особі її уповноважених органів направлена не тільки на охорону, а ще на регулювання громадської безпеки; за порушення громадської безпеки встановлюється відповідальність в межах українського законодавства; громадська безпека включає в себе окрім правових норм, традицій і звичаї, що склалися у суспільстві.

У вузькому значенні громадська безпека має такі особливі риси: це суспільні відносини адміністративно-правового характеру; вони регулюються на рівні законів та переважно підзаконних нормативно-правових актів; за порушення норм, що регулюють сферу забезпечення громадської безпеки настає виключно адміністративно-правова відповідальність; поняття «громадська безпека» у даному випадку більше стосується побутових ситуацій, які переважно виникають у громадських місцях; вказане поняття разом із тим нерозривно пов'язане не тільки з побутовими, а й з екстремальними ситуаціями; громадська безпека у спеціальному розумінні в основному забезпечується роботою Національної поліції України та її підрозділів.

Виходячи із вищезазначених ознак, громадська безпека як об'єкт адміністративно-правового регулювання – це суспільні відносини адміністративно-правового характеру з приводу забезпечення миру та безпеки у побутовому житті та при виникненні екстремальних ситуацій, шляхом прийняття переважно підзаконних нормативно-правових актів та забезпечення їх дії встановленням адміністративної відповідальності та роботою державних органів і громадських організацій.

В категорії громадської безпеки, як об'єкта адміністративно-правового забезпечення, доцільно виділити такі елементи: цілі, методи (засоби) досягнення цілей і безпосередньо зміст громадської безпеки.

Ціль забезпечення та охорони громадської безпеки варто окреслити як охорону майнових та немайнових прав суспільства від неправомірних посягань у повсякденному житті і при виникненні екстремальних і надзвичайних ситуацій. Основним засобом охорони та регулювання громадської безпеки є норми адміністративного права. Погоджуємось із А. Басовим, який вважає, що зміст громадської безпеки включає в себе суспільні відносини, що виникають як у звичайних умовах життєдіяльності, так і в умовах виникнення надзвичайних ситуацій різної генези [10, с. 90].

Зміст поняття «громадська безпека» тісно пов'язаний з іншою категорією адміністративного права – громадським порядком. Співвідношення вищезазначених понять доволі жваво обговорюється у юридичній науці, зокрема вченими-адміністративістами. Це обумовило появу декількох підходів з приводу вирішення цього питання. Перша група вчених (М. Єропкін, Л. Попов, Г. Туманов та інші) вважають, що поняття громадського порядку не лише ширше за поняття громадської безпеки, а й охоплює його. Вони обґрунтовують це тим, що при визначенні змісту громадського порядку посилаються на ознаки, що притаманні громадській безпеці.

Друга група вчених, зокрема П. Матишевський, навпаки зазначають, що до поняття громадської безпеки входить поняття громадського порядку, звужуючи зміст останнього.

Третя група вчених (Р. Ширшикова, Ф. Колонтаєвський) наполягають на тому, що ці два поняття у юридичній доктрині існують окремо один від одного при цьому мають досить тісний зв'язок. На думку Р. Ширшикової зміст громадського порядку тісно пов'язаний зі змістом громадської безпеки, остання, у свою чергу, являє собою відносини, пов'язані з відверненням або ліквідацією шкідливих для життя й здоров'я людини наслідків, що викликані небезпечною для оточуючих поведінкою людей або дією стихійних сил природи [11].

Отже, щодо співвідношення понять «громадський порядок» і «громадська безпека», варто зазначити, що перше вживається на позначення певної упорядкованості явищ, процесів; друге ж – стану відсутності загроз певному суб'єктові, явищу або процесу. Громадська ж безпека – інтегративне утворення, що об'єднує в собі і відображення стану відсутності загроз, прогнозовано очікуваних небезпек, реальної захищеності від них та готовності активно діяти у разі непередбачуваного розвитку подій. У змісті громадської безпеки, як бачимо, поєднуються характеристики і об'єктивного стану явищ, процесів і очікуваних, змодельованих майбутніх їх станів, що ґрунтуються на прогностичних властивостях суб'єктів забезпечення громадської безпеки у поєднанні з властивостями щодо небезпек. Виходячи і з цього, громадська безпека, на думку Р. Ярмиша, – це багаторівневий, різноспрямований, динамічний феномен, що відображає функціонально спроможні параметри діяльності системи спеціалізованих суб'єктів захисту населення від загроз (їх нейтралізації та запобігання їм) техногенного, криміногенного, іншого антропогенного й природничо детермінованого характеру, а також стан суспільного та особистого спокою, що ґрунтується на рівновазі між існуючими і потенційними загрозами та наявним і можливим станом захисту від них, за якого забезпечується нормальний прогресивний розвиток соціальних груп і населення держави в цілому, реалізація людського потенціалу [6, с. 241].

Різні підходи до наукового тлумачення поняття «громадська безпека» відобразились і на його закріпленні на рівні нормативно-правових актів. Аналіз змісту чинних нормативно-правових актів (Конституція України –ст.34-36, 39, 92, 116, 138 [12], Кодекс України про адміністративні правопорушення –глава 14 «Адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку»[13], Кримінальний кодекс України –розділ9 «Злочини проти громадської безпеки» та розділ12 «Злочини проти громадського порядку та моральності»[14], Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану»[15]) засвідчує, що законодавець використовує терміни «громадська безпека», «громадський порядок», але не розкриває їх зміст.

Здійснений лінгвістичний аналіз нормативної бази «Законодавство» Верховної Ради України дає можливість стверджувати, що зміст поняття «громадська безпека» розкрито у двох вузькопрофільних нормативно-правових актах, останній із яких втратив чинність 08.09.2017 р.: 1) стан захищеності

життєво важливих інтересів суспільства, сконцентрованих у його матеріальних і духовних цінностях, від джерел небезпеки природного або штучного характеру під час підготовки та проведення футбольних матчів, за якого забезпечується запобігання загрозам заподіяння шкоди такими джерелами небезпеки[16]; 2) стан захищеності інтересів людини, суспільства й держави від суспільно небезпечних діянь і негативного впливу надзвичайних обставин, викликаних криміногенною ситуацією, стихійним лихом, катастрофами, аваріями, пожежами, епідеміями та іншими надзвичайними подіями[17].

У Законі України «Про національну безпеку України» поняття «громадська безпека» і «громадський порядок» вживаються невід'ємно одне від одного: захищеність життєво важливих для суспільства та особи інтересів, прав і свобод людини і громадянина, забезпечення яких є пріоритетним завданням діяльності сил безпеки, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб та громадськості, які здійснюють узгоджені заходи щодо реалізації і захисту національних інтересів від впливу загроз [18].

З прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» в теорію та практику діяльності правоохоронних органів було впроваджено поняття «публічна безпека і порядок», хоча зміст цього поняття залишається нормативно не закріпленим, а категорії «громадська безпека» і «громадський порядок» не використовуються, хоча саме поняття вживається більше 14 разів, паралельно з ним вживається і поняття «громадський порядок» [19]. Тому доцільно співвіднести категорію «публічна безпека і порядок» з поняттями «громадська безпека» та «громадський порядок».

Окремі науковці вважають, що законодавець, уживаючи терміни «публічна безпека» та «громадська безпека» в зазначеному Законі, не лише не ототожнює їх, а й визначає перший із них базовим. Саме публічну безпеку підтримує Національна поліція (п. 1 ст. 1), і, відповідно, саме її забезпечення є завданням правоохоронців (пп. 1 п. 1 ст. 2) тощо. Водночас поняття громадської безпеки (громадського порядку) постає другорядним, технічним, реалізація якого відбувається шляхом застосування з боку поліції виключно спеціальних засобів, зокрема засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, вилучення зброї тощо. Слово «публічний», зазвичай, тлумачать як той, який відбувається в присутності публіки, людей, привселюдний, призначений для широкого відвідування, користування тощо. Термін «громадський» визначають як той, щовиникає, відбувається в суспільстві або стосується суспільства, пов'язаний із ним, який належать громаді, суспільству; колективний [20, с. 209].

Слушною є позиція авторів проекту Кодексу України «Про публічний порядок», у ст. 5 якого публічний порядок визначається як урегульована правовими та іншими соціальними нормами система суспільних відносин, що забезпечує захист прав і свобод громадян, їх життя і здоров'я, повагу до честі та людської гідності, дотримання норм суспільної моралі [21].

Варто погодитись із думкою А. Крищенка, який вважає, що на сучасному етапі розвитку законодавчого поля терміни «публічна безпека» і «публічний порядок» можна вважати рівнозначними поняттями з термінами «громадська безпека» та «громадський порядок» [20, с. 213]. В іншому разі змін

потребуватимуть понад 5 тис. нормативно-правових актів [22]. В обох випадках необхідно дати офіційне законодавче визначення вказаним термінам.

Список використаних джерел:

1. Адміністративне право України : підручник. Львів : ЛьВДУВС, 2021. 680 с.
2. Адміністративне право України. Повний курс : підручник. Херсон : ОЛДІ-ПЛЮС, 2021. 656 с.
3. Адміністративне право України: підручник для юрид. вузів і ф-тів / за ред. Ю. П. Битяка. Харків: Право, 2000. 520 с.
4. Небеский Ю. С. Адміністративно-правові засади охорони громадського порядку та забезпечення безпеки громадян у сучасних умовах: дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Луганський державний університет внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. Луганськ, 2008. 227 с.
5. Доненко В. В. «Громадський порядок», «громадська безпека», «безпека дорожнього руху» як складові національної безпеки. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2011. № 4. С. 29–37.
6. Ярмиш Н.О. Поняття громадської безпеки. Вісник кримінологічної асоціації України. 2015. № 1(11) С. 236 –243.
7. Логвиненко М. І. Правове регулювання діяльності міліції по забезпеченню політичного права громадян на свободу зборів, мітингів, вуличних походів і демонстрацій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Х., 2004. 20 с.
8. Ольховський Є. Б. Адміністративно-правові засоби забезпечення громадської безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук спец.: 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Х., 2004. 17 с.
9. Чишко К. О. Поняття громадської безпеки та її зв'язок з категорією громадського порядку в адміністративно-деліктному законодавстві. Журнал східноєвропейського права. 2015. № 21. С. 137–143.
10. Басов А. В. Забезпечення громадської безпеки: поняття та зміст// Адміністративне право і процес 2012. № 2 (2). С. 84–91.
11. Ширшикова Р. М. Сутнісно-функціональний аналіз категорій громадського порядку та громадської безпеки. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/ipch_2013_2_18.pdf
12. Конституція України. Закон України від 28.06.1996 р. № 254 к/ 96 ВР (зі змінами) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254k/96>
13. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Кодекс України, Закон України від 07.12.1984 р. № 8073-Х (зі змінами) URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/80731-10>
14. Кримінальний кодекс України. Кодекс України, Закон України від 05.04.2001 р. № 2311-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2341-14>

15. Про правовий режим надзвичайного стану. Закон України від 16.03.2000 р. № 1550-III (зі змінами): URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1550-14>
16. Про особливості забезпечення громадського порядку та громадської безпеки у зв'язку з підготовкою та проведенням футбольних матчів. Закон України від 08.07.2011 № 3673-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/3673-17>
17. Про затвердження Положення про службу дільничних інспекторів міліції в системі Міністерства внутрішніх справ України. Наказ МВС України від 11.11.2010 р. № 550. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
18. Про Національну безпеку України [Електронний ресурс]: Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua>
19. Про Національну поліцію. Закон України від 01.07.2015 № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
20. Крищенко А.Є. Особливості визначення терміну «публічна безпека і порядок». Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. 2017. № 1 (102). С. 206–213.
21. Про публічний порядок. Проект Кодексу України. URL: <https://www.obozrevatel.com/my/life/52083-kodeks-pro-publichnij-poryadok>
22. Фатхутдінов В. Г. Частотність операціоналізації та контекстуальність використання терміна «публічна безпека» в Законі України «Про Національну поліцію України». URL: <http://goalint.org/chastotnist-operacionalizaciitakontekstualnistvikoristannyaterminu->

Дискреційні повноваження поліції за заявою про вимогу документування факту порушення прав людини посадовою особою у порядку недотримання вимог Закону України «Про звернення громадян»

*Озерський Ігор Володимирович,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАНВО України, радник юстиції,
Чорноморський національний університет імені Петра Могили*

Вважаємо, що громадянин України, керуючись ст. 55 Конституції України та законами України «Про національну поліцію» і «Про звернення громадян», має повне право подати заяву чи викликати поліцейських для протокольного документування порушення посадовою особою ст. ст. 15, 16, 19 та 20 Закону України «Про звернення громадян». Звичайно, виникає питання уповноваженості поліції щодо реагування на таку заяву особи, права якої порушені згідно ст. 212⁻³ КУпАП України. Як відомо, складення протоколу про адміністративне правопорушення за ст. 212⁻³ КУпАП України належить до компетенції Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини або представника Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, як це визначено в п. 8⁻¹ ч. 1 ст. 255 КУпАП України. Тому, тут варто зауважити, що мова йдеться лише про документування події (факту) порушення Закону України «Про звернення громадян» посадовою особою, а не здійснення адміністративного розгляду поліцейськими такого означеного випадку.

Нагадаємо, що відповідно до ст. 19 Закону України «Про звернення громадян» органи державної влади, їх керівники та інші посадові особи в межах своїх повноважень зобов'язані: об'єктивно, всебічно і вчасно перевіряти заяви чи скарги; забезпечувати поновлення порушених прав, реальне виконання прийнятих у зв'язку з заявою чи скаргою рішень; письмово повідомляти громадянина про результати перевірки заяви чи скарги і суть прийнятого рішення. Водночас ст. 20 цього ж Закону, чітко визначає терміни розгляду звернень громадян, а саме: звернення розглядаються і вирішуються у термін не більше одного місяця від дня їх надходження, а ті, які не потребують додаткового вивчення, – невідкладно, але не пізніше п'ятнадцяти днів від дня їх отримання. Якщо в місячний термін вирішити порушені у зверненні питання неможливо, керівник відповідного органу, підприємства, установи, організації або його заступник встановлюють необхідний термін для його розгляду, про що повідомляється особі, яка подала звернення. При цьому загальний термін вирішення питань, порушених у зверненні, не може перевищувати сорока п'яти днів.

За порушення Закону України «Про звернення громадян» передбачена цивільна, адміністративна та кримінальна відповідальність, що прямо виписано в означеному законі (ст. 24 Закону). До адміністративної відповідальності можуть бути притягнуті винні особи за статтею 212⁻³ КУпАП. Зазначена стаття в ч. 7 визначає, що незаконна відмова у прийнятті

та розгляді звернення, інше порушення Закону України «Про звернення громадян» тягне за собою накладення штрафу на посадових осіб від двадцяти п'яти до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Також, такі протиправні дії можливо кваліфікувати за ст. 364 (зловживання владою або службовим становищем), ст. 366 (службове підроблення), ст. 367 (службова недбалість) КК України.

Як відомо, служба в поліції є державною службою особливого характеру, яка є професійною діяльністю поліцейських з виконання покладених на поліцію повноважень (ч. 1 ст. 59 Закону України «Про Національну поліцію». Відповідно до п. 1, 2 ч. 1 ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію» завданнями поліції є надання поліцейських послуг (з урахуванням вимог Закону України «Про адміністративні послуги») та особливостями, встановленими Законом України «Про Національну поліцію»). Для надання вказаних послуг поліція у відповідності до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на своєчасне реагування на заяви та повідомлення про адміністративні правопорушення або події у випадках, визначених законом. Згідно ч. 1 ст. 2 Закону України «Про національну поліцію», завданням поліції є надання поліцейських послуг у сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. У ст. 6 Закону України «Про національну поліцію», вписано, що поліція у своїй діяльності керується принципом верховенства права, відповідно до якого людина, її права та свободи визнаються найвищими цінностями та визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Більш того, згідно ч. 1 ст. 23 Закону України «Про національну поліцію», серед основних повноважень поліції визначені: 1) здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень; та 5) здійснення своєчасного реагування на заяви та повідомлення про кримінальні, адміністративні правопорушення або події.

Для реалізації зазначених вище завдань нормами КУпАП поліції надано право складати протоколи про адміністративні правопорушення (ст. 255 КУпАП). Тобто право складання протоколу про адміністративне правопорушення є суб'єктивним правом, яке забезпечує здійснення поліцією її повноважень, спрямованих на надання відповідних поліцейських послуг та виконання завдань, що стоять перед адміністративно-деліктним законодавством, а саме охорони прав і свобод громадян, власності, конституційного ладу України, поваги до прав, честі і гідності інших громадян (ст. 1 КУпАП).

Право складати протокол про адміністративне правопорушення обумовлено наявністю певних обов'язків щодо здійснення превентивної та профілактичної діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню інших правопорушень; виявленню причин та умов, що сприяють вчиненню

адміністративних правопорушень, вжиттю у межах своєї компетенції заходів для їх усунення. Ба більше, протокол про адміністративне правопорушення є нічим іншим як джерелом доказів (ст. 251 КУпАП), а тому він не може сам по собі запобігати адміністративному правопорушенню, а лише є частиною документування (фіксації) адміністративне правопорушення, що може бути скерованим до суб'єкта, уповноваженого розглядати справу про адміністративне правопорушення (після його пересилання, що визначено у ст. 257 КУпАП). За даних обставин, складання протоколу про адміністративне правопорушення у разі виявлення такого правопорушення уповноваженим суб'єктом має бути його обов'язком, а не правом. Адже складання протоколу про адміністративне правопорушення є саме правом суб'єкта владних повноважень щодо документування адміністративного правопорушення, зважаючи на зміст ст.ст. 251, 255 КУпАП. Означене положення, відображене і в рішенні колегії суддів Касаційного адміністративного суду у складі Верховного Суду, зауважила, що складання протоколу у справі про адміністративне правопорушення – це процесуальні дії суб'єкта владних повноважень, які спрямовані на фіксацію адміністративного правопорушення (Постанова від 10 липня 2020 року, справа № 420/647/19, адміністративне провадження № К/9901/32880/19).

Отже, для протокольного документування поліцією факту чи події порушення посадовою особою Закону України «Про звернення громадян», достатньо подати засвідчені копії звернень зі штампиками реєстрації вхідних номерів, що підтверджує доведення фактичних даних порушення прав заявника. Норма ч. 3 ст. 8 КУпАП вказує, що провадження в справах про адміністративні правопорушення ведеться на підставі закону, що діє під час і за місцем розгляду справи про правопорушення. Ч. 1 ст. 276 КУпАП визначає, що справа про адміністративне правопорушення розглядається за місцем його вчинення. Поліцейській звичайно, вправі на місці вчинення правопорушення лише обмежитися перевіркою журналу реєстрації вхідних звернень, заяв громадян та перевірити вихідну кореспонденцію у вигляді відповідей на звернення. Хоча навіть цього можна не встановлювати, оскільки достатньо факту наявності в заявника засвідчених копій звернень зі штампиками реєстрації вхідних номерів на дату виклику поліції для протокольної фіксації цієї події.

У разі ж відмови поліцейського скласти протокол встановлення факту чи події порушення прав заявника у межах вимог Закону України «Про звернення громадян» посадовою особою, то особа вправі звернутися зі скаргою до управління національної поліції про проведення невідкладного службового розслідування вчинків такого поліцейського у розумінні п. 1 та 4 ст. 14 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» та ст. 19 Закону України «Про національну поліцію».

Проблематика прихованих повноважень Президента України

Яценко Юлія Віталіївна,

студентка 4 курсу

спеціальності 081 «Право»

Навчально-наукового інституту економіки і права

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

Не дивлячись на досить великий спектр повноважень Президента України (далі – ПУ), кожен наступний глава нашої держави не втрачає можливості дещо їх розширити, шляхом використання так званих «прихованих повноважень».

Проблематика прихованих повноважень ПУ є однією з найбільш актуальних тем в українській політиці, однак з правової точки зору дана тема не знаходить достатнього відображення в працях науковців.

Країною походження доктрини прихованих повноважень (inherent powers) є Сполучені Штати Америки. Зміст цієї доктрини полягає в наділенні президента держави повноваженнями, які прямо не закріплені в конституції, але випливають з її змісту [0, с. 501].

З огляду на те, що влада в Україні забезпечується системою розподілу влади, приховані повноваження Президента можуть порушувати цю систему та перекривати роль інших гілок влади. Зі свого боку, існує загроза виникнення конфліктів між зазначеними суб'єктами, а також неврегульованих ситуацій, які можуть поставити під загрозу демократію та стабільність нашої держави.

У загальному контексті, розбір прихованих повноважень Президента України є складною задачею, яка в першу чергу вимагає глибокого дослідження та аналізу Конституції України (далі – КУ).

Причиною виникнення прихованих повноважень ПУ є неоднозначне формулювання деяких правових норм Основного закону.

Зокрема, досить абстрактно звучить формулювання ч. 2 ст. 94 КУ, відповідно до якого ПУ у 15-денний строк після отримання закону підписує його, «беручи до виконання»... Достеменно не відомо, що, в цьому випадку, мав на увазі законодавець [0].

Незрозумілим є і наступне: символічні атрибути влади чи конкретні повноваження Президента закріплені в ч. 2 і ч. 3 ст. 102 КУ, відповідно до яких Президент України є гарантом:

а) державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина;

б) реалізації стратегічного курсу держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору [0].

Позбавлена юридичної визначеності і ч. 1 ст. 106 КУ в частині забезпечення ПУ державної незалежності, національної безпеки та правонаступництва держави; здійснення керівництва зовнішньополітичною діяльністю держави; здійснення керівництва у сферах національної безпеки та

оборони держави [0]. Хоч норми КУ є нормами прямої дії [0], тобто застосовуються безпосередньо незалежно від того, чи прийнято на їх розвиток відповідні закони або інші нормативно-правові акти, однак зазначені повноваження Президента потребують уточнення, що і зумовлює досить велику кількість законів, які містять прямо незакріплені в Конституції повноваження глави держави.

До прикладу, такі положення містяться в: ЗУ «Про Антимонопольний комітет України», ЗУ «Про Державне бюро розслідувань», ЗУ «Про державну службу», ЗУ «Про дипломатичну службу», ЗУ «Про Національний Банк України», ЗУ «Про очищення влади» та ін. Здебільшого, закріплені в цих та інших законах повноваження Президента України стосуються вирішення кадрових та установчих питань.

Ще однією причиною виникнення прихованих повноважень глави нашої держави є певна невідповідність між двома нормами Основного закону стосовно визначення межі його повноважень, так п. 31 ч. 1 ст. 106 КУ закріплює, що ПУ здійснює також інші повноваження, визначені Конституцією України [0]. Тобто, відповідно до цієї норми повноваження президента чітко обмежені КУ, а тому є вичерпними.

Зі свого боку, ч. 4 ст. 106 КУ звучить наступним чином: «Президент України на основі та на виконання Конституції і законів України видає укази і розпорядження, які є обов'язковими до виконання на території України» [0]. Незрозуміло що саме законодавець мав на увазі під таким формулюванням складових частин однієї статті, тому в цьому випадку ці положення можна трактувати двояко, а саме: а) закони можуть лише дублювати повноваження, які закріплені в Конституції; б) повноваження Президента можуть бути розширені законами.

Яку ж позицію з цього приводу висловлює Конституційний Суд України (далі – КСУ)? Проаналізувавши численні рішення КСУ, щодо відповідності норм законів, які закріплюють непередбачені в КУ повноваження Президента України, Конституції, а саме: Рішення від 24.12.1997 р. № 8-зп; від 10.04.2003 р. № 7-рп/2003; від 25.12.2003 р. № 22-рп/2003; від 07.04.2004 р. № 9-рп/2004; від 16.05.2007 р. № 1-рп/2007; від 08.07.2008 р. № 14-рп/2008; від 02.10.2008 р. № 19-рп/2008; від 08.10.2008 р. № 21-рп/2008; від 07.07.2009 р. № 17-рп/2009; від 15.09.2009 р. № 21-рп/2009; від 17.12.2009 р. № 32-рп/2009; від 10.06.2010 р. № 16-рп/2010; від 13.06.2019 р. № 5-р/2019; від 28.08.2020 р. №9-р/2020 [0] та ін., можемо говорити про сталість юридичної позиції КСУ у розгляді подібних питань. Так суд, вважає, що повноваження Президента України закріплені в КУ є вичерпними, а отже не можуть бути розширені законами.

Також, слід зупинитись на ч. 7 ст. 107 КУ зміст якої звучить наступним чином: «Рішення Ради національної безпеки і оборони України вводяться в дію указами Президента України» [0]. В цьому випадку слід враховувати, що склад Ради національної безпеки і оборони України (далі – РНБО) формується виключно Президентом України, при цьому останній є його головою. Фактично, виникає ризик застосування РНБО, як своєрідного замітника уряду,

шляхом «перетягнення» повноважень останнього з метою задоволення особистих політичних інтересів.

Крім проблеми виникнення додаткових повноважень ПУ шляхом витлумачення досить абстрактних норм КУ, існує і інша проблема, яка полягає в законодавчому закріпленні додаткових повноважень Президента, що прямо суперечать Конституції.

До прикладу, в статті 9 ЗУ «Про Антимонопольний комітет України» закріплено наступне: «Голова Антимонопольного комітету України призначається на посаду та звільняється з посади Президентом України за згодою Верховної Ради України» [0].

Натомість в статті 85 КУ, а саме п. 12 ч. 1 зазначається, що до повноважень Верховної Ради України (далі – ВРУ) належить: «Призначення за поданням Президента України Прем'єр-міністра України, Міністра оборони України, Міністра закордонних справ України, призначення за поданням Прем'єр-міністра України інших членів Кабінету Міністрів України, Голови Антимонопольного комітету України, Голови Державного комітету телебачення і радіомовлення України, Голови Фонду державного майна України, звільнення зазначених осіб з посад, вирішення питання про відставку Прем'єр-міністра України, членів Кабінету Міністрів України» [0].

Проаналізувавши конструкцію п. 12 ч. 1 ст. 85 КУ шляхом використання граматичного та логічного способів тлумачення норм права, ми можемо зробити наступні висновки:

По-перше, Голова Антимонопольного комітету України (далі – Голова АМКУ) призначається на посаду безпосередньо ВРУ, а не ПУ за згодою останньої.

По-друге, внесення пропозиції на призначення відповідної кандидатури на посаду Голови АМКУ до ВРУ є виключною компетенцією Прем'єр-міністра України.

По-третє, рішення щодо звільнення Голови АМКУ ВРУ приймає самостійно.

З 16 липня 2020 року посаду Голови АМКУ обіймає Ольга Піщанська [0], яка, як і її попередник Юрій Терент'єв, була призначена на посаду за порядком визначеним в Конституції. Однак навіть попри те, що закріплена в законі процедура призначення Голови АМКУ жодного разу не мала практичного застосування це не виключає можливості її реалізації.

Наприклад, дещо схожою є ситуація із призначенням Директора Державного бюро розслідувань (далі – Директора ДБР), який відповідно до ст. 11 ЗУ «Про Державне бюро розслідувань» призначається на посаду ПУ за поданням конкурсної комісії та звільняється ПУ за наявності передбачених в цьому законі підстав [0].

Зі свого боку, відповідно до КУ даними повноваженнями наділений Кабінет Міністрів України (далі – КМУ). Так, в п. 9-2 ст. 116 КУ зазначено, що КМУ: «Призначає на посади та звільняє з посад за поданням Прем'єр-міністра України керівників центральних органів виконавчої влади, які не входять до складу Кабінету Міністрів України» [0].

І якщо процедура призначення Голови АМКУ, яка закріплена в ЗУ «Про Антимонопольний комітет України», так жодного разу і не була реалізована, то щодо процедури призначення Директора ДБР такого сказати ми не можемо.

Варто зупинитись і на спробах розширення повноважень ПУ шляхом внесення відповідних змін до КУ. Так, 29 серпня 2019 року ВРУ зареєструвала законопроект ПУ про внесення змін до статті 106 КУ №1014. Законопроектом пропонувалося доповнити частину першу статті 106 КУ пунктами 11¹ та 12¹, тим самим наділивши Президента повноваженнями з утворення незалежних регуляторних органів, Національного антикорупційного бюро України, призначати на посади та звільняти з посад Директора Національного антикорупційного бюро України і Директора Державного бюро розслідувань [0].

Надаючи висновок щодо відповідності даного проекту закону вимогам статей 157 та 158 КУ, КСУ наголосив на тому, що у разі ухвалення Законопроекту Президент України буде наділений повноваженнями (стосовно утворення незалежних регуляторних органів, призначення директора Державного бюро розслідувань), аналогічними тим, які згідно зі статтею 116 Конституції України віднесені до сфери компетенції Кабінету Міністрів України. А це, зі свого боку, створює можливість для порушення балансу конституційних повноважень між Президентом України та Кабінетом Міністрів України, фактично створивши паралельну виконавчу владу, підпорядковану Президенту України. Крім того, Конституційний Суд України зазначив, що опосередковане підпорядкування Національного антикорупційного бюро України та Державного бюро розслідувань Президенту України через призначення і звільнення керівників створить загрозу незалежності цих органів, призведе до концентрації виконавчої влади у Президента України, його конкуренції з органами виконавчої влади, а отже, до нівелювання гарантій прав і свобод людини і громадянина [0].

Суд наголосив на тому, що запропоновані в проекті закону зміни передбачають одностороннє (незбалансоване) розширення компетенції Президента України шляхом наділення його невластивими повноваженнями, суперечать засадничим положенням Конституції України, які визначають статус та повноваження Кабінету Міністрів України, можуть спричинити конкуренцію та дублювання компетенцій глави держави та уряду, а також передумови для виникнення конфлікту між ними, оскільки допускають здійснення аналогічних заходів державного регулювання (контролю) як Президентом України, так і Кабінетом Міністрів України. Це також може створити ризики безпідставного втручання у діяльність органів виконавчої влади, порушення конституційного принципу поділу державної влади, послаблення конституційних гарантій забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Підсумовуючи, КСУ визнав даний законопроект як такий, що не відповідає вимогам частини першої статті 157 КУ [0].

Не дивлячись на вищесказане, 22 лютого 2021 року у Верховній Раді України був зареєстрований проект закону № 5133 «Про внесення змін до статей 85 та 106 Конституції України (щодо порядку призначення на посади та

звільнення з посад Директора Національного антикорупційного бюро України та Директора Державного бюро розслідувань)», яким передбачено проведення процедури призначення та звільнення згаданих суб'єктів Президентом України за згодою Верховної Ради України [0]. Станом на 16.01.2021 р. даний законопроект направлено на висновок КСУ, а Постановою ВРУ «Про порядок денний дев'ятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання» від 7 лютого 2023 року № 2911-ІХ – включено до порядку денного [0].

На нашу думку, висновок КСУ щодо відповідності проекту закону вимогам статей 157 та 158 КУ буде аналогічним наданому ним висновку щодо законопроекту №1014, тобто буде визнаний як такий, що не відповідає вимогам частини першої стаття 157 КУ. Спільним недоліком обох законопроектів є неврахування того, що дані повноваження належать до компетенції КМУ, а тому прийняття якогось із них надало б однакові повноваження декільком суб'єктам.

Отже, можна стверджувати, що приховані повноваження Президента України можуть стати причиною порушення рівноваги влади в державі, що своєю чергою може призвести до порушення демократичних принципів та прав людини.

З огляду на важливість забезпечення демократичної стабільності та захисту прав людини, необхідно ретельно досліджувати та контролювати повноваження Президента України, зокрема ті, які можуть мати неоднозначне трактування. Для цього можуть бути введені додаткові механізми контролю, наприклад, залучення громадських організацій, незалежних експертів, та зміцнення ролі парламенту та судової системи. Однак в першу чергу потрібно усунути всі конституційні вади, які зумовлюють виникнення додаткових повноважень ПУ.

Список використаних джерел:

1. Конституційне право України: підручник / за загальною редакцією Т.М. Слінько. – Харків: Право, 2020, - С. 501.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
3. Рішення Конституційного Суду України: URL: <https://ccu.gov.ua/storinka/rishennya-konstytuciynogo-sudu-ukrayiny> (дата звернення: 04.04.2023).
4. Про Антимонопольний комітет: Закон України від 26.11.1993 р. № 3659-ХІІ: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3659-12#Text>.
5. Ольга Піщанська очолила Антимонопольний комітет України: URL: <https://amcu.gov.ua/news/olga-pishchanska-ocholila-antimonopolnij-komitet-ukrayini> (дата звернення: 05.04.2023).
6. Про Державне бюро розслідувань: Закон України від 12.11.2015 р. № 794-VIII: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-19#Text>.
7. Про внесення змін до статті 106 Конституції України: Проект Закону від 29.08.2019 р. №1014: URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=66250.
8. Висновок Конституційного суду України від 16.12.2019 р. № 7-в/2019:

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007v710-19#Text>.

9. Про внесення змін до статей 85 та 106 Конституції України: Проект Закону від 22.02.2021 № 5133:

URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=71205

10. Про порядок денний дев'ятої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання: Постанова Верховної Ради України від 7 лютого 2023 року № 2911-

IX: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2911-IX>.

Науковий керівник:

Волошкевич Г.А.,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

Черкаського національного університету

імені Богдана Хмельницького

***Актуальні питання цивільного права
та цивільного процесу, сімейного права,
права інтелектуальної власності, господарського права,
господарсько-процесуального права***

**Переваги, ризики та принципи застосування штучного інтелекту
в судочинстві України**

***Кармаза Олександра Олександрівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор Інституту післядипломної освіти
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка***

Системний аналіз положень Конституції України, цивільного процесуального законодавства України доводить, що застосування ШІ в цивільному процесі повинно відбуватися в межах, в спосіб та в порядку, визначеному законом України в розумінні ст. 3 Цивільного процесуального кодексу України. Однак процесуальне законодавство України не регулює відносини щодо порядку застосування систем ШІ у судочинстві, не розкриває зміст поняття «штучний інтелект», не визначає види (форми) ШІ, принципи його використання, межі, умови та порядок застосування тощо.

Вважаємо, що застосування систем ШІ у судочинстві є питанням часу, на це, зокрема, вказують положення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. Так, наприклад, для досягнення мети Концепції у сфері правосуддя пропонується: впровадження консультативних програм на основі ШІ; попередження суспільно небезпечних явищ шляхом аналізу наявних даних за допомогою ШІ; винесення судових рішень у справах незначної складності (за взаємною згодою сторін) на основі результатів аналізу, здійсненого з використанням технологій ШІ, стану дотримання законодавства та судової практики [1].

Загальновідомо, що суддя з Колумбії (США) використав ChatGPT в одній із справ й ухвалив рішення з урахуванням відповіді ШІ [2]. З лютого 2023 року в Україні став доступним сервіс ШІ ChatGPT. Нині його застосування проходить апробацію.

Застосування ШІ в цивільному судочинстві України повинно ґрунтуватися на дотриманні єдиних принципів та правил використання ШІ у світі, зокрема, тих, які розроблені Європейською комісією з питань ефективності правосуддя та яка прийняла Європейську етичну хартію про застосування штучного інтелекту в судових системах та їх середовищі [3]. Також дія принципів ШІ в судочинстві може відбуватися з врахуванням положень Резолюції Європейського парламенту з питань цивільно-правових

норм про роботехніку, Рекомендацій CM/Rec (2020)1 щодо впливу алгоритмічних систем на права людини, прийнятих Комітетом міністрів Ради Європи 8.04.2020 р., Керівних принципів Комітету міністрів Ради Європи щодо механізмів вирішення спорів онлайн у цивільних та адміністративних судах CM (2021)3 тощо [4].

Перш ніж, проаналізувати акти Ради Європи через призму застосування принципів ШІ в судочинстві України, звернемо увагу на те, що метою створення ШІ є копіювання (моделювання) роботи людського мозку; ШІ – це сукупність методів, способів, технологій і засобів, в тому числі, апаратних, та комп'ютерних програм, які реалізують одну, кілька або всі когнітивні функції еквівалентні когнітивним функціям людини [5].

Однак, зміст поняття «штучний інтелект» в Україні офіційно не розкрито, не визначено його види та форми, межі, умови, порядок застосування тощо. Нині ці та інші проблеми є предметом наших досліджень [6].

Пропонуємо окремо розглядати ШІ в цивільному судочинстві та застосування вже існуючих цифрових технологій у цивільному судочинстві України (наприклад, застосування Єдиної судової інформаційно-комунікаційної системи (ст. 14 ЦПК), подачу заяви та документів в електронній формі (ст. ст. 43, 62, 128, 177 ЦПК), електронних доказів (ст. ст. 76, 83, 85, 93, 95, 100, 101, 146, 175 ЦПК), використання систем відеоконференц-зв'язку (ст. ст. 7, 14, 72, 73, 74, 203, 212 ЦПК України)).

Принагідно зазначимо, що в Рекомендаціях CM / Rec (2020)1 щодо впливу алгоритмічних систем на права людини, прийнятих Комітетом міністрів Ради Європи 8.04.2020 р., звертається увага на те, що при розробці та запровадженні алгоритмічних систем слід дотримуватися норм та принципів, викладених в Європейській конвенції з прав людини, які є універсальними, неподільними, взаємозалежними та взаємопов'язаними, щоб посилити позитивний ефект та запобігти або мінімізувати можливі несприятливі наслідки. Тобто, принципів верховенства права, законності, прозорості, передбачуваності, справедливості тощо. Крім того, запровадження ШІ в судочинство України, на нашу думку, доцільно узгодити із положеннями Конвенції Ради Європи про захист персональних даних.

Вважаємо, що положення Європейської етичної Хартії про використання штучного інтелекту в судовій системі та її середовищі можуть бути покладені в основу закріплення принципів ШІ в судочинстві України.

Тож, це норми про:

1) принцип поваги до основних прав, який полягає у впровадженні ШІ у межах, спосіб та в порядку, визначеному законом, та з метою дотримання прав людини, гарантованих на міжнародну та національному рівнях;

2) принцип недискримінації, зміст якого розкривається через запобігання розвитку або посиленню будь-якої дискримінації між людьми чи групами осіб;

3) принцип якості та безпеки, який полягає у тому, щоб судові рішення та дані, які в них використані, були захищені та перебували в безпечному технологічному середовищі;

4) принцип прозорості, неупередженості та справедливості – це принципи, зокрема, про те, щоб при використанні ШІ забезпечити відсутність людського фактору (запобігти втручанню людини);

5) принцип "під контролем користувача" гарантує високий рівень автономності, поінформованості користувачів тощо.

Тема принципів ШІ піднята також в Рекомендаціях Комісії з питань цивільно-правових норм з робототехніки (European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103 (INL)) [7]. Тут наголошується на дотриманні:

1) принципу прозорості, на підставі якого повинна бути можливість обґрунтувати будь-яке рішення, прийняте за допомогою ШІ та яке може суттєво вплинути на життя людини;

2) принципу існування "чорної скриньки", яка фіксує дані про кожну транзакцію, здійснену електронною машиною, включаючи логіку, яка сприяла прийняттю її рішень; принципів доброзичливості, автономії, справедливості, відповідальності, рівності, недискримінація, захисту даних про приватне та сімейне життя особи тощо.

Рада Європи рекомендує при використанні ШІ використовувати ще й такі принципи, як: принцип корисності для громадян, принцип транспарентності (громадяни повинні бути проінформовані про результати діяльності ШІ та мати право оскаржити їх), принцип стабільності та надійності використання ШІ, принцип прогнозованості потенційних ризиків тощо.

Разом з тим в Декларації Комітету міністрів Ради Європи про маніпулятивні можливості алгоритмічних процесів, прийнятій Комітетом міністрів 13 лютого 2019 року на 1337- му засіданні заступників міністрів, акцентується увага на тому, що сучасні інструменти машинного зчитування мають здатність не лише передбачати вибір, але й впливати на емоції та думки громадян, змінювати очікуваний курс дій, іноді підсвідомо. Небезпека для суспільства, яка походить від можливості використовувати таку здатність для маніпулювання та контролю не лише за економічним вибором, а й за соціальною та політичною поведінкою, стала очевидною лише нещодавно.

Отже, застосування ШІ у судочинстві України має свої переваги та ризики.

На наш погляд, до переваг застосування ШІ у цивільному судочинстві відносяться:

1) швидкість (системи ШІ можуть здійснювати обробку великої кількості інформації за короткий проміжок часу, що дозволяє зменшити час вирішення судових справ);

2) об'єктивність (ШІ не має відношення до жодної зі сторін судового процесу, тому прийняття рішення базується на об'єктивних показниках);

3) точність (системи ШІ є точними в розпізнаванні певних показників, що забезпечує високу якість прийняття рішення).

А також системи ШІ допоможуть знизити адміністративні витрати, підвищать прозорість процесу, допоможуть у виявленні аномалій або шахрайства та знизять ризики корупції тощо.

Проте існують й ризики у застосуванні ШІ:

1) помилки в програмуванні (якщо система ШІ була помилково запрограмована, то це може призвести до серйозних наслідків у прийнятті рішення);

2) небезпека зламу системи (ШІ можуть стати об'єктом хакерських атак або вірусів, що може призвести до порушення конфіденційності та правдивості даних);

3) відсутність людського фактору (при застосуванні ШІ в судових процесах відсутність людського фактору може призвести до недооцінки певних аспектів справи, які людина змогла б врахувати).

Тож, використання ШІ в цивільному судочинстві має свої переваги та ризики, тому необхідно збалансувати їх при застосуванні у конкретному судовому процесі. Крім того, застосування системи ШІ та ШІ повинно бути розроблено та впроваджено відповідно до принципів правової визначеності, законності, якості даних, недискримінації та прозорості. Крім того необхідно регулярно вдосконалювати знання та навички користувачів цих систем. Людина має контролювати використання ШІ у судочинстві та нести відповідальність.

Список використаних джерел:

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України. Про схвалення концепції розвитку штучного інтелекту в Україні. 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>

2. Американський суддя використав штучний інтелект для винесення вироку. <https://noworries.news/amerykanskyj-suddya-vykorystav-shtuchnyj-intelekt-dlya-vynesennya-vyroku/#>

3. European Ethical Charter on the Use of Artificial Intelligence in Judicial Systems and their environment. Adopted at the 31st plenary meeting of the CEPEJ (Strasbourg, 3-4 December 2018). URL: <https://rm.coe.int/ethical-charter-en-for-publication-4-december-2018/16808f699c>

4. European Commission for the Efficiency of Justice (CEPEJ). URL: <https://www.coe.int/en/web/cepej/cepej-work/quality-of-justice>

5. Баранов О.А. Ідентифікація робота з штучним інтелектом як суб'єкта права. Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження. Матеріали другої наук.-практ. конф. Упор. В.М. Фурашев, С.О. Дорогих. К. 2018. 168 с.

6. Кармаза О.О. Правова природа штучного інтелекту та цифрових технологій у цивілістичному процесі України. Науковий вісник публічного та приватного права. 2021. Випуск 4. С. 24-30.

7. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103 (INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html

***Актуальні питання трудового права,
права соціального забезпечення,
земельного права, аграрного права, екологічного права,
природоресурсного права***

Земельні приватизаційні правовідносини в умовах воєнного стану

Заєць Олена Іванівна,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри земельного та аграрного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

З початком збройної агресії, коли держава змушена була перелаштовувати життя на умови воєнного стану, виникли ряд складнощів у функціонуванні різних сфер життя, в тому числі і у сфері земельних відносин. Тому законодавець особливо прискіпливо віднісся до набуття прав на землю у воєнний час. Після оголошення Указу Президента від 24 лютого 2022 р. «Про введення воєнного стану в Україні», органи державної влади були змушені швидко прийняти нормативні акти, які б регулювали важливі питання у цей час, зокрема: Закон України 7 квітня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення продовольчої безпеки в умовах воєнного стану», Закон України від 3 березня 2022 р. «Про основні засади примусового вилучення в Україні об'єктів права власності Російської Федерації та її резидентів», Закон України від 12 травня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо особливостей регулювання земельних відносин в умовах воєнного стану», Закон України від 19 жовтня 2022 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» тощо. Згідно з більшістю з цих Законів Розділ Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України було доповнено пунктом 27, який визначає особливості регулювання земельних відносин під час дії воєнного стану, в тому числі питання набуття прав на землю.

В даному дослідженні ми хотіли б присвятити увагу такому праву громадян України як право на приватизацію земельних ділянок, що є однією із підстав набуття права приватної власності на землю. Так, згідно п. 27 Розділу Х «Перехідні положення» ЗКУ на період дії воєнного стану безоплатна передача земель державної, комунальної власності у приватну власність, надання

дозволів на розроблення документації із землеустрою з метою такої безоплатної передачі, розроблення такої документації забороняється.

Необхідно зазначити, що в земельно-правовій науці обґрунтовується необхідність припинення приватизації землі і в мирний час [1, с.48]. Аргументи вчених щодо існування значних корупційних ризиків у випадку безконкурентного набуття права на землю підтримує й судова практика. Так, у постанові Великої Палати Верховного Суду від 29 вересня 2020 р. у справі № 688/2908/16-ц, зазначено, що розподіл землі є особливо чутливим до принципів справедливості, розумності і добросовісності (п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦКУ). Неконкурентне надання землі у користування за наявності двох або більше охочих не відповідає зазначеним принципам. Зокрема, не можна вважати справедливим і розумним надання землі особі, яка раніше за інших дізналася про існування вільної земельної ділянки і звернулася з відповідною заявою. Крім того, такий підхід стимулює використання інсайдерської інформації, що є одним із проявів корупції, а тому є неприпустимим. Тим більше не можна вважати справедливим і розумним надання землі особі, яка пізніше за інших звернулася з відповідною заявою, але якій тим не менше надано перевагу. Такий підхід може створювати підґрунтя для розвитку корупції [2].

3 листопада 2022 р. була дозволена безоплатна передача земельних ділянок у приватну власність власникам розташованих на таких земельних ділянках об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд), а також безоплатна передача у приватну власність громадянам України земельних ділянок, переданих у користування до набрання чинності ЗКУ згідно Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відновлення системи оформлення прав оренди земельних ділянок сільськогосподарського призначення та удосконалення законодавства щодо охорони земель» від 19 жовтня 2022 р. У зв'язку із цим на практиці з очевидністю постає питання реалізації права на приватизацію, яке було визнане за громадянином в судовому порядку, як, наприклад, у постановках Верховного Суду від 23 листопада 2022 р. у справі № 692/769/21 (провадження № 61-6245св22) [3], від 8 грудня 2022 р. у справі № 692/768/21 (провадження № 61-5004св22) [4]. На нашу думку, суд правомірно визнає за громадянином право на приватизацію земельної ділянки, що лише підтверджує у останнього наявність такого права (такий спосіб захисту як визнання не передбачає примусового виконання рішення суду). Але в силу положень п.п. 5 п. 27 Розділу X ЗКУ до закінчення періоду воєнного стану такий громадянин буде обмеженим у його здійсненні, за виключенням випадків розташування на такій земельній ділянці об'єктів нерухомого майна (будівель, споруд), власником яких є заявник, а також права на безоплатну передачу у приватну власність громадянину України земельної ділянки, переданої у користування до набрання чинності ЗКУ.

На практиці також виникла проблема із тим, що сертифіковані інженери-землевпорядники намагалися зареєструвати земельні ділянки у Державному земельному кадастрі на підставі земельпорядної документації, розробленої ще до 4 квітня 2022 р. (з моменту дії Закону України "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення умов для забезпечення

продовольчої безпеки в умовах воєнного стану") щодо відведення земельних ділянок для особистого селянського господарства шляхом приватизації. Але відповідно до позиції, висловленої у постанові Верховного Суду України від 3 листопада 2022 р. у справі № 420/2218/19, дозвіл і проект землеустрою, розроблений на його підставі, є стадіями єдиного процесу надання земельної ділянки у власність чи користування. Передача (надання) земельної ділянки у власність відповідно до статті 118 ЗКУ є завершальним етапом визначеної процедури безоплатної приватизації земельних ділянок. А приватизація відповідно заборонена на період воєнного стану.

Таким чином, приватизація земельних ділянок під час воєнного стану є значно обмеженою порівняно з попереднім періодом. Але це, на нашу думку, дасть можливість законодавцю подумати над питанням доцільності її продовження у тому вигляді, в якому вона існувала у мирний час і, можливо, змінити акценти у цьому процесі перерозподілу земель державної та комунальної власності.

Список використаних джерел:

1. Мірошніченко А. М., Мартин А. Г., Ріпенко А. І. Проблеми та перспективи безоплатної приватизації земель громадянами. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*. 2012. № 3-4. С. 46-59. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Zemleustriy_2012_3-4_10 (дата звернення 05.03.2023).

2. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 29 вересня 2020 року у справі № 688/2908/16-ц за позовом ОСОБА_1 до Головного управління Держгеокадастру у Хмельницькій області, ОСОБА_2, Шепетівської районної державної адміністрації Хмельницької області про визнання наказу про надання у користування земельної ділянки на умовах оренди протиправним та його скасування, визнання договору оренди землі недійсним і скасування рішення про державну реєстрацію права оренди земельної ділянки. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/92137264> (дата звернення 09.01.2023).

3. Постанова Верховного Суду від 23 листопада 2022 р. у справі № 692/769/21 (провадження № 61-6245св22) за позовом ОСОБА_1 з позовом до Драбівської селищної ради Золотоніського району Черкаської області про визнання права на завершення процедури приватизації земельної ділянки. [//https://reyestr.court.gov.ua/Review/107747826](https://reyestr.court.gov.ua/Review/107747826) (дата звернення 25.03.2023).

4. Постанова Верховного Суду від 8 грудня 2022 р. у справі № 692/768/21 (провадження № 61-5004св22) за позовом ОСОБА_1 до Драбівської селищної ради Золотоніського району Черкаської області про визнання права на завершення процедури приватизації земельної ділянки. [//https://reyestr.court.gov.ua/Review/107833274](https://reyestr.court.gov.ua/Review/107833274) (дата звернення 25.03.2023)

Актуальні питання кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права, кримінального процесу, криміналістики, судової експертизи, оперативно-розшукової діяльності

Поняття імунітету у кримінальному праві

***Бахуринська Олена Олександрівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правової політики
та кримінального права,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка***

Прийняття органами законодавчої влади та судовими інституціями України рішень, необхідних для правового забезпечення національної політики в умовах російської війни проти України актуалізувало увагу до історично давно відомого феномену правового імунітету [1; 2].

Найбільш досліджувані у теорії права, у галузях міжнародного та конституційного права, у кримінально-процесуальному праві правові імунітети не є предметом ґрунтовного вивчення у кримінальному праві: до цього поняття, як правило, звертаються при аналізі чинності закону про кримінальну відповідальність за колом осіб (зокрема, ст. 6 КК України).

Хоча імунітет є комплексною правовою категорією, дослідники його окремих різновидів заглиблюються у проблеми визначення специфіки правової природи та галузевих рис правових імунітетів. Інколи в порядку класифікації виділяють кримінально-правовий імунітет як окремий різновид правового імунітету [3], однак при цьому не визначаються його специфічні галузеві ознаки, які б свідчили про його самостійний інституційний характер. Проблемою у контексті питання про кримінально-правовий імунітет є ототожнення підстав непритягнення до кримінальної відповідальності (за яких особа не підлягає кримінальній відповідальності) за кримінальним законом з підставами для особливого порядку притягнення до кримінальної відповідальності як стадії кримінального переслідування. У зв'язку з цим важливим уявляється вивчення питання про правову сутність й ознаки кримінально-правового імунітету як самостійної галузевої правової категорії.

У юридичній літературі правовий імунітет визначають як самостійну форму правових винятків з ординарних (загальних) або спеціальних правил, чим створюється особливий правовий режим для чітко визначеного кола фізичних і юридичних осіб, яким надаються додаткові права (привілеї, пільги), або які звільняються від виконання юридичних обов'язків, юридичної відповідальності, або порядок притягнення яких до юридичної відповідальності здійснюється в спеціальному процесуальному порядку [4, с.17].

Ознаками, які характеризують правовий імунітет, є те, що він: є своєрідним винятком із загального правового статусу особи і створює особливий правовий режим для суб'єктів, які ним володіють; поширюється виключно на конкретне, передбачене у законодавстві коло осіб, однак є не особистим привілеєм для таких осіб, а засобом забезпечення здійснення ними публічно значимих міжнародних, державних, службових чи професійних або громадських обов'язків (діяльності); за своїм змістом характеризується або звільненням суб'єкта права від виконання певних обов'язків, або звільненням від юридичної відповідальності, або особливим порядком притягнення до юридичної відповідальності [4, с.7; 5, с.44].

Як вбачається із наукових праць, зокрема, з теорії права, конституційного, міжнародного та кримінально-процесуального права, при дослідженні особливостей правового імунітету автори, як правило, у предмет аналізу включають і окремі положення КК України, насамперед, ч. 4 ст. 6, яка закріплює особливий порядок вирішення питання про кримінальну відповідальність дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних справах судам України, а також ч. 2 ст. 385, згідно з якою не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження досудового розслідування або у суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом.

Сформульовані у цих кримінально-правових нормах юридичні конструкції науковцями традиційно розглядаються в цілому або як складові відповідних інститутів міжнародного права або ж, відповідно, кримінально-процесуального права. Так, під імунітетом від притягнення до кримінальної відповідальності розуміється сукупність норм, що передбачають винятки із загального порядку кримінального провадження щодо визначених у законі категорій суб'єктів права, додаткові гарантії, які, не виключаючи кримінальної відповідальності, передбачають специфічний порядок проведення процесуальних дій, передбачених КПК України, з метою забезпечення юридично доцільної диференціації процесуальних механізмів притягнення до кримінальної відповідальності як стадії кримінального переслідування.

Однак, уявляється, що положення ч. 4 ст. 6 та ч. 2 ст. 385 КК України дають достатньо чіткий орієнтир на закріплення імунітету як матеріально-правової категорії.

У цьому контексті варто звернути увагу на поняття «невідповідальність» та «недоторканність» як складові правового імунітету.

Так, суддя Конституційного Суду України С.В. Шевчук, розглядаючи у Окремій думці стосовно Висновку Конституційного Суду України від 19 червня 2018 року № 2-в/2018 питання щодо недоторканності народних депутатів України й суддів, з посиланням на проведене Групою держав проти корупції (GRECO) дослідження зв'язку імунітетів державних службовців із корупцією, резюмує, що «невідповідальність» («імунітет від відповідальності», «non-liability immunity») є матеріальним імунітетом і охоплює заборону на

притягнення до будь-якого виду юридичної відповідальності за визначені дії, як, наприклад, висловлені парламентарями думки або винесені суддями рішення. «Недоторканність» («непорушність», «inviolability-immunity») є процесуальним імунітетом, що має компліментарний характер стосовно матеріального імунітету [6, с.4-5], і виконує функцію захисту певних категорії суб'єктів правовідносин від застосування щодо них на загальних засадах заходів процесуального характеру, забезпечує гарантії свободи їхньої участі у процедурах судочинства.

Враховуючи ці міркування, можна зробити висновок про те, що у КК України закріплений «імунітет від відповідальності» як специфічний правомірний виняток у сфері настання кримінальної відповідальності, тобто кримінально-правовий імунітет як матеріально-правова категорія.

Окрім ч. 4 ст. 6 та ч. 2 ст.385 КК України, до кримінально-правових норм, у яких сформульований імунітет від кримінальної відповідальності для визначеної у законі категорії осіб (за наявності у їхніх діях підстави для такої відповідальності) треба віднести і ч. 2 ст. 396 КК України, згідно з якою не підлягають кримінальній відповідальності за заздальгідь не обіцяне приховування злочину члени сім'ї чи близькі родичі особи, яка вчинила злочин, коло яких визначається законом. Такий імунітет умовно можна назвати «імунітетом від відповідальності осіб, причетних до злочину».

До основних ознак, притаманних кримінально-правовому імунітету, можна віднести, зокрема, наступні:

1) Кримінально-правовий імунітет встановлюється у КК України і заснований на нормах міжнародного права, Конституції України та інших законах України.

2) Кримінально-правовий імунітет поширюється виключно на конкретно визначене коло осіб, перелік яких передбачений у законодавстві: (а) на дипломатичних представників іноземних держав та інших громадян, які за законами України і міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, не є підсудні у кримінальних справах судам України (ч. 4 ст. 6 КК); б) на осіб, які користуються свободою від самовикриття чи правом не свідчити проти їх близьких родичів та членів сім'ї, коло яких визначається у п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України (ч. 2 ст. 385 КК); в) на визначених п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України членів сім'ї чи близьких родичів особи, яка вчинила тяжкий чи особливо тяжкий злочин, за заздальгідь не обіцяне приховування такого злочину (ч. 2 ст. 396 КК)).

3) Кримінально-правовий імунітет є окремим правовим винятком із загальних підстав настання кримінальної відповідальності, за своїм змістом є привілеєм від кримінальної відповідальності для особи, у діях якої є підстава для такої відповідальності за змістом ч.1 ст.2 КК України.

4) Кримінально-правовий імунітет має специфічну правову та конкретну соціальну обумовленість – залежно від категорії суб'єктів кримінально-правових відносин, на яких поширюється імунітет, спрямований на підвищений правовий захист таких суб'єктів у зв'язку із: а) необхідністю безперешкодного виконання дипломатичним агентом публічно значимих службових

повноважень, або б) з реалізацією особою свого конституційного права, що має гарантувати обмеження неправомірно втручання у сферу приватно-родинних інтересів особи.

Традиційно надання імунітету пов'язується виключно із реалізацією особою міжнародних, державних або громадських функцій чи виконанням нею публічно значимої діяльності, яку вона здійснює, обіймаючи певну посаду. Щодо «родинного» свідочього імунітету, який заснований на зв'язках родинної близькості з особою, що вчинила суспільно небезпечне діяння, треба робити певне застереження, однак і в даному випадку переслідується суспільно значуща мета надання правового імунітету, що впливає з концепції дотримання прав людини. Вимагати від родичів свідчити проти особи, з якою вони пов'язані близькими стосунками, і, у свою чергу, передбачати відповідальність за відмову давати такі свідчення протирічить праву, встановленому Конституцією, та моральним засадам. Тут вбачається морально-етична проблема: при свідченні близьких родичів виникає конфлікт між правовим обов'язком надавати свідочку інформацію, що є одним з важливих доказів у кримінальному провадженні, з одного боку, та етичним, що передбачає не завдавати шкоди близькій людині, не сприяти розриву споріднених відносин або ж не вчинювати протиправних дій, відмовляючись від свідчень чи говорити неправду [7, с.241]. Тому у питанні надання цього привілею від кримінальної відповідальності важливим є дотримання балансу між суспільним інтересом встановлення істини у кримінальному провадженні і потребою збереження приватних інтересів особи.

5) Імунітети у кримінальному праві мають інтегральний зв'язок з відповідними міжнародно-правовими та кримінально-процесуальними імунітетами. Зокрема, у контексті зв'язку кримінально-матеріальної та процесуальної сторін імунітету положення ч. 2 ст. 385 КК України і статей 18, 65-67 КПК України є нормами-реалізаціями конституційного припису (ч.1 ст. 63 Конституції України) про свідочьий імунітет. Процесуальний аспект імунітету свідка проявляється, зокрема, у нормативному закріпленні права учасників кримінального провадження не свідчити проти себе, членів сім'ї та близьких родичів або ж дати згоду на такі свідчення, процедуру наділення таким правом, механізм та процесуальні гарантії цього права. Процесуальні гарантії, що є складовою імунітету свідка, так само можуть поширюватися і на осіб, передбачених у ч. 2 ст. 396 КК України, у разі набуття ними відповідного процесуального статусу.

Запропоновані ознаки варто сприймати як орієнтир для визначення сутності кримінально-правового імунітету як специфічної галузевої правової категорії; подальша ж теоретико-правова розробка ознак імунітету як категорії у кримінальному праві, визначення його ролі та місця у системі кримінального права, змістовна та структурна регламентація цього інституту у Загальній та Особливій частині КК України, співвідношення імунітету від кримінальної відповідальності з принципами кримінального права та із суміжними категоріями й інститутами мають стати предметом окремих досліджень.

Список використаних джерел:

1. Постанова Верховного Суду від 18 травня 2022 р. у справі № 760/17232/20-ц. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312?fbclid=IwAR019XLYnBlrZ_evkY1ysERpk_NKSvxSXmiY8OdCDqeNjwxenvQbuCN_eAE
2. Про внесення змін до Кримінального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо визначення обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння та забезпечують бойовий імунітет в умовах дії воєнного стану: Закон України № 2124-IX від 15 березня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2124-20#Text>
3. Уваров В.Г. Юридична природа кримінально-правових імунітетів. *Право.юа.* 2015. № 2. С.64-69.
4. Ткаля О.В. Правовий імунітет в Україні: загальнотеоретичне дослідження: автореферат дис...на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Одеська національна юридична академія, Одеса, 2010. 23 с.
5. Васильченко О. П. Правові імунітети як винятки реалізації принципу рівності прав та свобод людини та громадянина в Україні. *Наше право.* 2014. № 8. С. 43-49.
6. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шевчука С.В. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України) (реєстр. № 7203) вимогам статей 157 і 158 Конституції України м. Київ 19 червня 2018 року № 2-в/2018 Справа № 2-89/2018 (4368/17). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ng01d710-15#Text>
7. Ткаля О. В. Теоретичне обґрунтування імунітету як особливої правової категорії. *Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Ю. М. Оборотов (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОН України, ОНЮА. Одеса : Юрид. л-ра, 2008. Вип. 43. С. 234–243.*

Ортобіотичний підхід в організації профілактики правопорушень та недопущення злочинів суб'єктами пробації

*Ворожбіт-Горбатюк Вікторія Вікторівна,
доктор педагогічних наук, професор,
старший науковий співробітник
відділу дослідження проблем
кримінально-виконавчого права
Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності
імені академіка В.В. Сташиса НАПрНУ*

Соціальна, культурна, психолого-педагогічна і правова значимість заявленої теми актуалізована трагічними подіями у зв'язку з військовою агресією російської федерації від 24 лютого 2022 року і відповідним провадженням воєнного стану в Україні. Трагедія, яку проживає суспільство, вказує потребу збереження людяності, балансу праведного гніву і злості в ситуаціях загрози життю людей, системної роботи, спрямованої на подолання, попередження виникнення конфліктної поведінки. Така робота вкрай значима в роботі із суб'єктами пробації.

Аналіз досліджень, дотичних до обраної проблеми, свідчить про наявність наративного і змістового базису дослідження. Теоретичні підвалини нашого дослідження узгоджуються з результатами і висновками наукових розвідок Родіної Н. [1]. Значимі результати Байкової Л. [2], О. Богучарової [3] Ворожбіт-Горбатюк В., Собченко Т., Козиренко С. [4] використано для обґрунтування ключових дефініцій дослідження. Основу дослідження заклали публікації і узагальнення про теорію ортобіозу: В. Гаташ [5], Л. Макарової [9], Яковець І, Автухова К. [15], нормативні і стратегічні документи, які об'єктивують роботу Центру пробації [6; 7; 8; 10; 11; 13; 14], висновками, презентованими за результатами емпіричної розвідки [12]. Зокрема, про актуальність заявленої теми свідчить той факт, що представники різних організацій хоча й поінформовані про службу пробації, однак немає чіткого розуміння напрямів взаємодії для досягнення конструктивних результатів пробаційних заходів [12].

Відповідно до п. 6 статті 2 розділу I Закону України Про пробацію [6] «пробація – система наглядових та соціально-виховних заходів, що застосовуються за рішенням суду та відповідно до закону до засуджених, виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого» [6]. Суб'єктами пробації за п. 8 статті 2 розділу I Закону України Про пробацію визначено осіб, які «засуджені, щодо яких за рішенням суду та відповідно до закону застосовуються наглядові, соціально-виховні заходи, та обвинувачені, щодо яких органом пробації готується досудова доповідь» [6].

Серед завдань статтею 6 розділу I Закону України Про пробацію [6] визначено: «реалізація пробаційних програм стосовно осіб, звільнених від

відбування покарання з випробуванням; проведення соціально-виховної роботи із засудженими» [6].

Серед принципових характеристик соціально-виховної роботи із суб'єктами пробації є: індивідуальний підхід з опорою на оцінку ризиків повторного вчинення правопорушень, диференційований підхід різних видів консультаційної допомоги, залучення до соціально значимих видів діяльності (навчання, праці, професійної діяльності, участі у виховуючих акціях) тощо. Усі перелічені принципові характеристики систематизовані в ортобіотичному підході. Засновником цього підходу вважають українського вченого Іллю Мечникова [4]. Особливу цінність цього ортобіотичного підходу вбачаємо в реалізації пробаційних програм для неповнолітніх суб'єктів пробації. На теперішній час це програми: «Зміна прокримінального мислення», «Подолання агресивної поведінки», «Попередження вживання психоактивних речовин», «Формування життєвих навичок» [14].

Зазначимо тут, що ортобіоз І. Мечников розглядав як своєрідний лад і ритм життя людини, заснований на гігієні [3]. Таке життя дає змогу людині відчувати насиченість і культурну перспективність в усі етапи онтогенезу. Психологічна структура смисложиттєвих орієнтацій відповідно до теорії ортобіозу бачиться таким чином: культурація потреб людини → традиції настанов в найближчому оточенні → помірність прояву інтересу → вироблення сталих мотивів конструктивної діяльності → визначення чіткої персонально значимої мети життєдіяльності → осмислення мети через призму ціннісних і соціально детермінованих ідеалів → структурування усвідомленої відповідальності і переконань → здійснення свідомого вибору → акцентуація цінності і таймінг рівнів я-ідентифікації. Власне, саме в цій алгоритмізації бачиться цінність ортобіотичного підходу в реалізації програм «Подолання агресивної поведінки», «Формування життєвих навичок». Інформаційно-консультаційна робота, роз'яснення і психолого-педагогічний супровід суб'єктів пробації у контексті теорії ортобіозу спирається на апріор віри в добру природу людини, пошук ресурсу стабільності в природньому прагненні кожної людини в реалізації своїх потреб, гуманістичної моделі поведінки, неконфліктної взаємодії, асертивної поведінки.

Ортобіотичний підхід в профілактичній і роз'яснювальній роботі із суб'єктами пробації сприятиме осмисленню конфліктогенів, які обумовлюють поведінкові стереотипи суб'єктів пробації, а саме: накази і погрози, критика, зауваги, зневажливий тон, категоричність суджень, знецінення інших, нав'язування конкурентного стилю поведінки, порушення норм етики спілкування. Ортобіотичний підхід містить ресурси трансформації комплексів, зумовлених цими та подібними конфліктогенами: невдоволення своїм соціостатусом, потреба задоволення самолюбства, зняття внутрішньої напруги і роздратованості. Серед таких трансформацій цінними є: опора на природню потребу людини зберегти своє здоров'я хоча б на рівні реалій, розвиток звички бути уважним до свого організму, підвищення культури потреб сприятиме психологічній і соціальній стійкості суб'єктів пробації, формування позитивного досвіду реалізації себе в навчанні, пізнанні, праці, творчості, а не в

асоціальних вчинках, виховання помірності в усьому, осмислення мети свого життя через призму соціально детермінованих ідеалів, позбавлення звичок маніпулятивної поведінки чи ролі жертви, вироблення стійкості до ситуативних конфліктогенів у щоденному спілкуванні.

Повага до себе, визнання цінності поваги до інших, прийняття усвідомленої відповідальності за все у своєму житті, суворе дотримання гігієни (у поведінці, харчуванні, довіллі тощо) – три кити соціально-виховної роботи із суб'єктами пробації відповідно до ортобіотичного підходу.

Список використаних джерел:

1. Rodina N.V. Prospects of Positive Psychology and Psychology of human ortobiozsis in rehabilitation of antiterrorist operation participants] Fundamental and applied researches in practice of leading scientific schools. Issue: 2 (14) co-publ.: Publishing office: Accent graphics communications. Hamilton, ON, 2016. P. 55-61.

2. Байкова Л. А. Теоретико-методологічні основи дослідження взаємозв'язку психічного, психологічного й соціального здоров'я. *Психологічні перспективи*. Луцьк, 2010. Вип. 15. С. 3-8.

3. Богучарова О. І. Психологія ставлення до здоров'я: парадигми, моделі, чинники розвитку : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.01. Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2013. 40 с.

4. Ворожбіт-Горбатюк В., Собченко Т., Козиренко С. Теорія ортобіозу Іллі Мечникова: потенціал євроінтеграції національної освіти. *Новий колегіум*. 2023. №1-2. С. 105-109. DOI:10.30837/nc.2023.1-2.105

5. Гаташ В. «Етюди оптимізму» - погляд через століття, *Дзеркало тижня*. 2007. 14 груд. (№48). URL: http://gazeta.dt.ua/SCIENCE/etyudi_optimizmu__poglyad_cherez_stolittya.html

6. Закон України Про пробацію. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.93) {Із змінами, внесеними згідно із Законом № 1798-VIII від 21.12.2016, ВВР, 2018, № 3-4, ст.26}. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. (ратифіковано 1997). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

8. Кримінально-виконавчий кодекс України. Документ 1129-IV, поточна редакція від 09.02.2023, підстава 2428-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#n917>

9. Макарова Л. І. Мечніков про природу людини: концепція оптимізму. *Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр.* Київ, 2008. Т. 7, № 15. С. 198-200. URL: http://ecopsy.com.ua/data/zbirki/2008_15/sb15_51.pdf

10. Наказ Міністерства соціальної політики України Про затвердження методичних рекомендацій із соціальної роботи з неповнолітніми, які вчинили правопорушення № 1019 від 20 жовтня 2015 р. URL : <https://www.msp.gov.ua/documents/414.html>

11. Національна стратегія реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 грудня 2018 р. № 1027-р URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1027-2018-%D1%80#Text>

12. Результати дослідження громадської думки та довіри до уповноважених органів з питань пробації (2019). URL : https://www.probation.gov.ua/?page_id=60

13. Рекомендації № R (87) 20 Комітету Міністрів державам-членам РЄ «Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх» від 17.09.1987 р.. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_266#Text

14. Стратегічні документи. Пробація України. Офіційний сайт (2023). URL : https://www.probation.gov.ua/?page_id=120

15. Яковець І.С. Автухов К.Ю. Шлях впровадження та подальші перспективи інституту оцінки ризиків вчинення повторного правопорушення в Україні. *Право України*. С. 152-162. DOI: 10.33498/юш-2019-07-152

Повідомлення про підозру: проблемні питання

Гарасимів Олена Іванівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ

Ряшко Олена Василівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського державного університету внутрішніх справ

Однією з найважливіших процесуальних дій у кримінальному провадженні на стадії досудового розслідування є повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, з яким кримінальний процесуальний закон пов'язує початок притягнення такої особи до кримінальної відповідальності.

Згідно з ч. 1 ст. 42 КПК України підозрюваним є особа, якій у порядку, передбаченому статтями 276–279 цього Кодексу, повідомлено про підозру, або особа, яка затримана за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення. При цьому у ч. 1 ст. 276 КПК України визначено, що повідомлення про підозру здійснюється в порядку, передбаченому ст. 278 цього Кодексу, відповідно до норм якої письмове повідомлення про підозру вручається в день його складення слідчим або прокурором, а у випадку неможливості такого вручення – у спосіб, встановлений КПК України для вручення повідомлень. При цьому слід особливо наголосити, що вручення повідомлення про підозру повинно здійснюватися прокурором, слідчим або іншою уповноваженою особою безпосередньо, оскільки правова норма передбачає саме вручення, а не передачу [1].

Наразі проблемним питанням, що викликає дискусію у науковій спільноті, є повідомлення про підозру окремої категорії осіб (адвокатів, суддів, народних депутатів України тощо), в розрізі того, хто саме і як саме повинен вручати повідомлення про підозру. З аналізу статті 481 КПК слідує, що уповноваженими особами здійснювати письмове повідомлення про підозру спеціальним суб'єктам є Генеральний прокурор, його заступник та керівник регіональної прокуратури в межах його повноважень, в залежності від суб'єкта, якого повідомляють.

В таких випадках виникає питання щодо правомірності передоручення функції вручення повідомлення, наприклад, від Генерального прокурора (який підписав і склав повідомлення про підозру) до його заступника або слідчого. Так, А. Крикун-Труш вважає, що сам факт того, хто саме може вручати підозри спецсуб'єктам – Генеральний прокурор або слідчий, не впливає на обсяг гарантій спеціальних суб'єктів, які передбачені спеціальними законами. Науковець вважає, що норми ст.ст. 278 та 481 КПК України треба розглядати в комплексі.

Так, ст. 481 КПК визначає тих осіб, хто здійснює повідомлення про підозру спецсуб'єктів і під цим слід розуміти складання повідомлення і його підписання, а вже ст. 278 встановлює порядок вручення повідомлення про підозру, в якій право вручати повідомлення надається прокурорам або слідчим [2].

На підтвердження даної позиції є судова практика. Так, в ухвалі №760/11572/18 від 05.05.2018 р. Солом'янський районний суд м. Києва зазначив: «Думка захисників про те, що підозрювану ОСОБА_3 повідомлено про підозру у непередбачений КПК України спосіб, не відповідає обставинам, встановленим під час судового засідання, оскільки відповідно до вимог ст. 481 КПК України письмове повідомлення про підозру було складено заступником Генерального прокурора – керівником Спеціалізованої антикорупційної прокуратури ОСОБА_11 та за його дорученням було вручено підозрюваній ОСОБА_3 прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури Генеральної прокуратури України ОСОБА_12» [3]. Іншої думки стосовно передоручення притримується Т. Безпалій, порівнюючи ст. 481 КПК зі ст. 32 КПК, у якій йдеться про те, що у кримінальному провадженні правосуддя здійснюється виключно судом. Передоручення таких повноважень КПК не передбачає і норма процесуального права, яка регулює дане питання, є імперативною. Варто зазначити, що відповідно до тлумачного словника української мови, зазначено, що «здійснювати» означає запроваджувати, втілювати в життя, робити що-небудь дійсним, реальним [4].

Дану правову позицію підтверджує судова практика. Так, в ухвалі №201/6489/16-к від 11.04.2018 р. Вільнянського районного суду Запорізької області зазначено: «Суд наголошує на тому, що положення п. 3 ч. 1 ст. 481 КПК України про порядок здійснення повідомлення про підозру судді є імперативними та не передбачають можливості здійснення письмового повідомлення – як всієї процедури в цілому, так і її частини – іншими особами, аніж Генеральний прокурор України чи його заступник, у тому числі в порядку надання доручення. Суд також виходить з того, що за змістом глави 22 КПК України, складання письмового повідомлення про підозру та його вручення підозрюваній особі є складовими частинами повідомлення про підозру як єдиної стадії кримінального процесу.

Жодних винятків щодо цього не встановлюють ні гл. 37 КПК України, ні інші норми цього Кодексу» [5]. З наведеного можна зробити висновок, що у випадку підписання повідомлення про підозру одним суб'єктом, а здійснення такого повідомлення іншим суб'єктом є незаконним, тобто таким, що не буде відповідати зазначеним вище нормам КПК, а відтак особа не може вважатись такою, що повідомлена про підозру, тобто не є підозрюваною. Різні підходи щодо порядку вчинення повідомлення про підозру обумовлені, на нашу думку, складністю процедури, недостатньо чітким законодавчим врегулюванням, а також наявністю суперечливої судової практики. Новелою кримінально-процесуального законодавства, яка застосовується з 16.03.2018 р. є надання права підозрюваному, його представнику чи захиснику оскаржувати повідомлення про підозру.

Так, п. 10 ст. 303 КПК передбачає можливість оскарження у такі строки: через місяць у разі підозри у вчиненні кримінального проступку або через два — у разі підозри у скоєнні злочину, але не пізніше від закриття прокурором провадження або звернення до суду з обвинувальним актом. Проте виникає питання, з якого саме моменту повідомлення про підозру вважається нечинним у разі його оскарження в суді: з моменту повідомлення особи про підозру чи з моменту набрання судовим рішенням законної сили?

Крім того, чи вважається, в даному випадку особа підозрюваною, якщо в ухвалі слідчого судді про відмову у обранні запобіжного заходу зазначається, що підозра є необґрунтованою? На жаль, дані питання ще не врегульовані і потребують подальшого теоретичного опрацювання та відповідного законодавчого вирішення.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України / Відомості Верховної Ради України (ВВР. 2013. №9–10, №11–12, №13. - Ст. 88.
2. Скасування підозри: законодавче підґрунтя, проблеми, поради фахівців. URL: <http://ukrainepravo.com>
3. Справа № 760/13724/18 /Ухвала №760/11572/18 від 05.05.2018 р. Солом'янський районний суд м. Києва. URL: <https://www.reyestr.court.gov.ua/>
4. Блог Т. Безпалого. Скасування повідомлення про підозру. URL: <https://blog.liga.net/user/tbezpalyu/article/30431>
5. Ухвала №201/6489/16-к від 11.04.2018 р. Вільнянський районний суд Запорізької області/[Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://www/reyestr.court.gov.ua/](https://www.reyestr.court.gov.ua/)

Особливості застосування, зміни та скасування запобіжних заходів в умовах воєнного стану

***Козаченко Олександр Васильович,**
доктор юридичних наук, професор,
в.о. завідувача кафедри кримінального права
та інших кримінально-правових дисциплін,
Миколаївський навчально-науковий інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

***Мусиченко Ольга Михайлівна,**
PhD, доцент,
доцент кафедри кримінального права
та інших кримінально-правових дисциплін,
Миколаївський навчально-науковий інститут права
Національного університету «Одеська юридична академія»*

В умовах військової агресії російської федерації проти нашої країни законодавець має оперативно реагувати на виклики, які постають перед державою, усувати проблеми, які виникають в багатьох галузях правового регулювання, в тому числі й кримінальному процесі. Такі проблеми в межах кримінального провадження обумовлюються різними факторами: фактором небезпеки; відсутністю доступу до окремих територій, на яких здійснюється кримінальне провадження; обмеженням функціонування органів державної влади, у тому числі органів досудового розслідування, судових органів України на територіях місця вчинення кримінальних правопорушень та іншими. Крім цього, перед державою постає ряд соціально значимих завдань, які також виникають в межах кримінального процесу. Наприклад, як врегулювати належний порядок притягнення до кримінальної відповідальності, коли особа, яка є учасником кримінального провадження, підлягає обміну як військовополонений; що робити, коли постає питання про необхідність мобілізації підозрюваної чи обвинуваченої особи; як врегулювати проблему, пов'язану з виконанням цілодобового домашнього арешту, якщо помешкання особи знаходиться в районі бойових дій, тощо. Намагаючись вирішити відповідні виклики, законодавець вносить низку змін до окремих статей Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), а також намагається детально регламентувати в окремому розділі IX-1 «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» [1] особливий порядок кримінального провадження. Відповідно, при аналізі будь-якого кримінально-процесуального інституту, слід враховувати як положення відповідного розділу, так і окремі новели щодо врегулювання загальних правил досліджуваного інституту.

Мета даної публікації – проаналізувати особливості застосування, зміни, скасування запобіжних заходів в умовах воєнного стану.

Запобіжні заходи – це передбачені кримінальним процесуальним законом і застосовувані з дотриманням гарантій заходи забезпечення кримінального провадження, які тимчасово обмежують права і свободи підозрюваного або обвинуваченого з метою запобігання ризикам для кримінального провадження [2, с. 162]. Підстави для застосування запобіжних заходів – це, по-перше, наявність обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення, по-друге, наявність відповідних ризиків, передбачених ч. 1 ст. 177 КПК України. При цьому доведеність обґрунтованості підозри на момент застосування запобіжних заходів має підтверджувати такою сукупністю фактів та інформації, які можуть переконати об'єктивного спостерігача, що ця особа могла вчинити кримінальне правопорушення (наприклад, таке тлумачення маємо у п. 175 справи ЄСПЛ «Нечипорук і Йонкало проти України» [3]). Ризики також мають бути підтверджені конкретними доказами задля визначення доцільності застосування запобіжних заходів. Крім того, слідчому, прокурору в клопотанні і відповідних наданих з ними матеріалах слід довести те, що більш м'якого запобіжного заходу недостатньо для запобігання зазначеним ризикам. Тобто запобіжний захід – це крайній превентивний кримінально-процесуальний захід і в кожному випадку його застосування слід зважувати пропорційність його мети з можливістю втручання у права підозрюваного, обвинуваченого.

Законодавець встановлює в ст. 176 КПК України загальні положення про застосування запобіжних заходів, перераховує їх види. Водночас в умовах війни дані загальні правила зазнали певних змін, які, на наш погляд, були викликані нагальною гострою необхідністю сьогодення.

Отже, *перша особливість застосування запобіжних заходів в умовах війни – це безальтернативність тримання під вартою, в чітко визначених законом випадках.* Зокрема, це стосується повернення до КПК України норми про обрання безальтернативного тримання під вартою у разі підозри або обвинувачення у вчиненні злочинів, передбачених статтями 109-114-2, 258-258-5, 260, 261, 437-442 Кримінального кодексу України (далі – КК України), за наявності відповідних ризиків (ст. 176 КПК України доповнено відповідною ч. 6, що містить зазначене положення згідно із Законом № 2198-IX від 14.04.2022; із змінами, внесеними згідно із Законом № 2531-IX від 16.08.2022). Зауважимо, що подібна норма містилася в ч. 5 ст. 176 КПК України, яка згодом була визнана неконституційною (рішення Конституційного Суду №7-р/2019 від 25.06.2019), і виключена вже в умовах воєнного стану. Водночас, вона «повернулася» в дещо трансформованому вигляді – різниця у положеннях ч.5 (яку скасували) та ч.6 ст.176 КПК полягає у визначенні періоду, протягом якого застосовуються відповідні положення (під час дії воєнного стану), а також додаткові склади злочинів, при розслідуванні яких передбачається обрання виключно тримання під вартою (ст.ст.437-442 КК України).

Крім цього, законодавець встановив положення, відповідно до якого під час дії воєнного стану до військовослужбовців, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочинів, передбачених ст. 402-405, 407,408, 429

КК України, застосовується виключно запобіжний захід у виді тримання під вартою (це ч. 8, якою ст. 176 КПК України була доповнена згідно із Законом № 2531-IX від 16.08.2022; із змінами, внесеними згідно із Законом № 2810-IX від 01.12.2022). Зауважимо, що в даній нормі взагалі не має вказівки на ризики, як в попередній аналізованій. Відповідно, для застосування тримання під вартою до підозрюваних військовослужбовців достатньо лише кваліфікації за вказаними статтями, що суперечить загально визначеним підставам застосування запобіжних заходів як заходів превентивного характеру.

На вищевказані два загальні положення додатково вказано і в ст. 183 «Тримання під вартою» – тримання під вартою є винятковим запобіжним заходом, який застосовується виключно у разі, якщо прокурор доведе, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не зможе запобігти ризикам, крім випадків, передбачених ч.6 і 7 ст. 176. Тут зазначимо, що відсильна норма містить помилку, оскільки йдеться про положення, передбачені ч. 6 і ч. 8 ст. 176 КПК України, що підтверджує поспішність роботи законодавця.

Слід погодитися з думкою багатьох правників, що вказані загальні правила стосовно обрання лише тримання під вартою у визначених випадках не відповідають Конституції України, оскільки в ст. 64 Конституції України передбачено ряд випадків, коли навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану не можуть бути обмежені ряд прав і свобод, зокрема, права, закріпленого в ст.29 Конституції – право на особисту свободу.

Друга особливість запобіжних заходів в умовах воєнного стану пов'язана з міжнародним співробітництвом з Міжнародним кримінальним судом. Так, в п. 7 ч. 2 ст. 183 «Тримання під вартою» зазначається, що даний запобіжний захід застосовується до особи, стосовно якої надійшло прохання Міжнародного кримінального суду про тимчасовий арешт або про арешт і передачу, у порядку і на підставах, передбачених розділом IX-2 КПК України. Тобто законодавець визначає додаткову підставу для застосування тримання під вартою в межах нової форми міжнародного співробітництва.

Третя особливість запобіжних заходів, обумовлена війною, – не визначення розміру застави як альтернативи триманню під вартою. В КПК України визначаються підстави, за яких при обранні запобіжного заходу до підозрюваного, обвинуваченого у вигляді тримання під вартою, розмір застави не визначається, і необхідність законодавчого закріплення яких зумовлено саме воєнним станом: 1) стосовно підозрюваного, обвинуваченого, який оголошений у міжнародний розшук, та/або який виїхав, та/або перебуває на тимчасово окупованій території України, території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором; 2) під час розгляду питання про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою на прохання Міжнародного кримінального суду про тимчасовий арешт (абз. 7 і 9 ч. 4 ст. 183 КПК України).

На відміну від інших підстав незастосування застави в якості альтернативного запобіжного заходу, передбачених ч. 4 ст. 183 КПК України, вказані два є обов'язковими для слідчого судді, суду, який обирає цей запобіжний захід і постановляє відповідну ухвалу.

Ще одна підстава для безальтернативності розміру застави триманню під вартою в умовах воєнного стану наступна – якщо особа підозрюється (обвинувачується) у вчиненні злочину, передбаченого ст.109-114-2, 258-258-5, 260, 261, 402-405, 407, 408, 429, 437-442 КК України. Однак, не визначення розміру застави як альтернативи триманню під вартою в цьому випадку можлива на дискреційних засадах. Тобто, під час дії воєнного стану суд, слідчий суддя, обов'язково обираючи лише тримання під вартою при кваліфікації за визначеними статтями КК України, про що зазначалося вище, за наявності ризиків, або навіть не зважаючи на них (щодо військовослужбовців) має право не визначити розмір застави.

Четверта особливість – можливість продовження керівником відповідного органу прокуратури в межах досудового розслідування строку обраного запобіжного заходу у виді тримання під вартою до одного місяця неодноразово. Такі повноваження передбачені ч. 2 ст.615 КПК України і стосуються продовження строку дії ухвали слідчого судді або постанови керівника органу прокуратури (останнє було можливе до прийняття змін до КПК України від 27 липня 2022 року) про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженим з прокурором (тобто, за загальними правилами ініціювання продовження, тому сам керівник прокуратури не може бути ініціатором цього питання). Відповідно дана норма відноситься до екстраординарних, виняткових – коли повноваженнями на продовження строку дії судового рішення наділяється суб'єкт, що не є носієм судової влади. Водночас, підставою для цього є не власне воєнний стан – особливий правовий режим, а пов'язана з ним відсутність об'єктивної можливості реалізації відповідного повноваження слідчим суддею. Зауважимо, що в КПК України, зважаючи на екстраординарний характер даної норми, передбачено забезпечення певних гарантій, зокрема, це обов'язок повідомляти про рішення, прийняті у випадках і порядку, передбачених ст. 615 КПК України, прокурора вищого рівня, при тому невідкладно за першої можливості, а також обов'язок повідомляти суд, з наданням копій відповідних документів не пізніше 10 днів з дня повідомлення (ч. 3 ст. 615 КПК України). По суті йде мова про таку гарантію як відомчий і судовий контроль за рішеннями прокурора, прийнятими у виняткових та необхідних випадках в умовах воєнного стану.

Наступні розглядувані особливості передбачені в ст. 616 КПК України розділу IX-1 «Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану» і пов'язані з можливістю скасування або заміни запобіжного заходу в умовах воєнного стану, обраного раніше.

Так, на сьогодні є можливість скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, а також скасування будь-якого іншого запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період.

Таку можливість мають особи на стадії досудового розслідування, судового розгляду, до яких застосовано запобіжні заходи, в тому числі у вигляді тримання під вартою, шляхом звернення до прокурора з клопотанням

про скасування запобіжного заходу для проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період (ч.1 ст. 616 КПК України).

Водночас, зважаючи на ступінь суспільної небезпеки окремих видів злочинів, зокрема, проти основ національної безпеки України, а також ряду інших злочинів, передбачених ст. 115, 146-147, 152-156, 186, 187, 189, 255, 255-1, 257, 258-262, 305-321, 330, 335-337, 401-414, 426-433, 436, 437-442 КК України, законодавець встановив заборону скасовувати тримання під вартою у разі підозри чи обвинувачення особи у даних злочинах. Законодавець не встановлює обмежень такого скасування для інших запобіжних заходів, на відміну від скасування тримання під вартою.

Зауважимо, що ініціатором скасування запобіжних заходів за цією підставою перед слідчим суддею, судом є виключно прокурор, а слідчий чи дізнавач таких повноважень не має. Однак, зважаючи на передумови складання прокурором клопотання, обов'язково має додаватися копія клопотання самого підозрюваного, обвинуваченого.

При обранні відповідного рішення слід враховувати, по-перше, стан здоров'я підозрюваного, обвинуваченого, тобто за станом здоров'я така особа має бути придатною до військової служби, по-друге, як зазначено в п 2. ч. 1 ст. 616 КПК України, відсутність ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, а також ризику ухилення від проходження військової служби за призовом під час мобілізації, на особливий період. Тут зауважимо, що вказівка на відсутність загальних ризиків є недоречною, оскільки це може бути підставою для звернення сторони захисту без жодних умов до слідчого судді про скасування запобіжного заходу. На наш погляд, мета скасування запобіжного заходу за даною підставою – це соціальна користь у вигляді потреби у призову на військову службу під час мобілізації і ця мета виправдовує загальні ризики.

У КПК України встановлюється невідкладність розгляду клопотання про скасування запобіжних заходів за цією підставою. Детально порядок розгляду клопотання КПК України не регламентовано, а відповідно, мають застосовуватися загальні норми КПК України, тобто положення ст. 193 КПК України.

Копія прийнятого рішення у формі ухвали негайно після її оголошення вручається прокурору та надсилається до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації підозрюваного, обвинуваченого. Підозрюваний, обвинувачений, має невідкладно, але не пізніше 48 годин з моменту оголошення ухвали про скасування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, повинен з'явитися до відповідного територіального центру комплектування та соціальної підтримки за місцем реєстрації. Зауважимо, що на дотримання цього строку можуть впливати різні фактори, а не лише бажання особи, наприклад, місце перебування під вартою, тому законодавець змінив даний строк з 24 год. на 48 год. в новій редакції ч. 3 ст. 616 КПК України (Закон України № 2751-ІХ від 16.11.2022)

У випадку неявки такої особи, а також у разі отримання відмови територіального центру комплектування та соціальної підтримки у проходженні військової служби за призовом під час мобілізації, він

невідкладно, але не пізніше 24 годин, інформує про такі обставини прокурора. Прокурор у свою чергу невідкладно, але не пізніше 24 годин, подає клопотання про обрання стосовно особи, зазначеної у цій частині, запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою. Тобто по суті контролем за виконанням ухвали слідчого судді або суду про скасування запобіжного заходу наділяється прокурор та відповідний територіальний центр комплектування та соціальної підтримки.

Водночас, треба згадати, що іншою підставою для скасування запобіжних заходів є прийняття уповноваженим органом рішення про передачу підозрюваного, обвинуваченого для обміну як військовополоненого, тому порядок прийняття рішення про скасування запобіжного заходу, визначений ст. 201-1 КПК України пов'язаний саме з цією підставою.

Крім скасування запобіжних заходів, в умовах воєнного стану є можливість заміни запобіжного заходу у вигляді застави на особисте зобов'язання. Слідчий суддя, суд можуть здійснити таку заміну (ухвалити відповідне рішення), якщо відповідне клопотання обґрунтовується бажанням використати кошти, передані в заставу (в повному обсязі або частково), для внесення на спеціальні рахунки Національного банку України для цілей оборони України.

Крім того, КПК України визначає можливість зміни запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту на запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання. Таке рішення приймає слідчий суддя, суд за клопотанням підозрюваного, обвинуваченого у місцях ведення активних бойових дій.

Два вищевказаних положення визначено на сьогодні в КПК України в ч. 5 і ч 6 ст. 616, однак ще в Листі Верховного Суду від 03 березня 2022 року № 1/0/2-22 «Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану» [4] було передбачено схожі розглядувані положення, які дещо пізніше закріплено на законодавчому рівні.

Підсумовуючи, зазначимо, що інститут запобіжних заходів в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану зазнав досить значних змін, що є в певній мірі виправданим. Оскільки, по-перше, обмеження конституційних прав особи, зокрема права на свободу, обумовлені нагальною необхідністю сьогодення, як зазначено в Конвенції про захист прав та основоположних свобод людини, такі обмеження можуть бути, але «в тих межах, яких вимагає гострота становища» під час війни, по-друге, окремі можливості щодо заміни або скасування запобіжних заходів можна обґрунтувати в першу чергу соціальною корисністю для суспільства.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 30.04.2023)

2. Козаченко О.В., Мусиченко О.М. Основи кримінального процесуального права України : конспект лекцій. Миколаїв : МПІ НУ «ОЮА», 2022. 367 с.

3. Нечипорук і Йонкало проти України (Заява N 42310/04). Справа ЄСПЛ.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text (дата звернення: 30.04.2023)

4. Щодо окремих питань здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану: лист Верховного Суду від 03.03.2022 р. № 1/0/2-22. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/war/Inform_1yst_2022_03_03.pdf?fbclid=IwAR34RkD0YPwwkA1xHS0hUmN2LJek8lzXUF02hUvkkD0lAWscgM2_mVcgPLA (дата звернення: 30.04.2023)

Поняття крадіжка в кримінальному законодавстві зарубіжних країн

*Комплектова Тетяна Олександрівна,
суддя,
голова Севєродонецького міського суду Луганської області,
відряджена до Придніпровського районного суду м. Черкаси,
аспірантка 2 року навчання,
Луганський державний університет внутрішніх справ
імені Е.О. Дідоренка*

Основою повноцінного соціально-економічного розвитку будь-якої демократичної держави, у тому числі й України, є відносини власності. Протиправні посягання на власність негативно впливають на соціальні і економічні процеси, що відбуваються в країні, виступають детермінантами перешкоджання зростанню матеріального добробуту її громадян тощо.

Тому на сучасному етапі розвитку українського суспільства досить важливим є вирішення низки теоретичних проблем кримінально-правової охорони права власності у тому числі й дослідження такого посягання на власність особи, як вчинення крадіжки. Досліджуючи проблеми визначення дефініції крадіжки, її кримінально-правової характеристики, важливо звернутися до вивчення досвіду зарубіжних країн.

Світова законодавча практика має два основні підходи до регламентації кримінальної відповідальності щодо посягань на власність. В основу першого покладена ідея про необхідність створення узагальнюючого поняття, яке б охоплювало собою будь-які існуючі способи заволодіння чужим майном. Інший підхід ґрунтується на засадах, коли законодавець безпосередньо у нормах кримінального закону намагається ретельно описати ті чи інші особливості конкретних посягань на власність, враховуючи при цьому не тільки кримінально-правову, а й криміналістичну специфіку їх вчинення.

Відповідно до з ч. 1 ст. 194 КК Республіки Болгарія крадіжка визначається як вилучення чужої рухомої речі з володіння іншого без його згоди з наміром протизаконного заволодіння нею. Кваліфікованим складом вказаного злочину визнається вчинення його посадовою особою, яка використала для цього своє службове становище (п. 6 ч. 1 ст. 195) Так, ст. 201 КК Болгарії передбачено відповідальність за посадове привласнення – привласнення чужих грошей, речей чи інших цінностей, ввірених їй як посадовій особі або переданих їй для зберігання або управління [1].

Відповідно до §1 ст. 278 КК Республіки Польща карається та особа, яка заволодіває з метою привласнення чужою рухомою річчю, тобто здійснить крадіжку. Покаранню підлягають також особи, які без згоди уповноваженої особи отримують чужу комп'ютерну програму з метою набуття майнової вигоди. Положення цієї статті застосовуються відповідно й до крадіжки енергії, банківської картки (§5 ст. 278) [2].

Ст. 284 КК Польща передбачено відповідальність за два види привласнення: 1) привласнення собі чужої рухомої речі або майнового права (§

1); 2) привласнення собі речі, яка ввірена винному (§ 2). У цій главі передбачено відповідальність особи, яка забирає з метою короткочасного використання чужий механічний засіб пересування (§1 ст. 289). Караною у межах цієї глави визнається також порубка дерева у лісі, яка вчинена з метою привласнення (ст. 290) [2].

Аналіз чинного КК Франції 1992 р. свідчить, що поняття крадіжка виконує певну узагальнюючу функцію до низки діянь і визначається як обманне вилучення речі іншої особи (ст. 311-1). Крадіжка відповідно до КК Франції охоплює як власне крадіжку, так і грабіж та розбій [3].

Відповідно до КК ФРН крадіжка – це вилучення чужої рухомої речі, що належить іншій особі з наміром протизаконно привласнити її собі чи третій особі (§242). Особливо тяжкими вважаються крадіжки якщо особа: 1) проникає у будівлю, службове приміщення чи приміщення підприємства або фірми чи інше закрите приміщення; 2) викрадає річ, що особливим чином захищена від вилучення; 3) вчиняє крадіжку у вигляді промислу; 4) з церкви викрадає річ, що призначена для богослужіння; 5) викрадає річ, що має важливу цінність та знаходиться в загальнодоступній колекції чи експонується публічно; 6) вчиняє крадіжку, використовуючи безпорадний стан іншої особи, нещасний випадок чи загальну небезпеку; 7) викрадає особисту вогнепальну зброю, для придбання якої необхідний спеціальний дозвіл тощо. Окремим § 244 передбачається відповідальність за крадіжку, яка вчиняється особою, яка: 1) вчиняє крадіжку і має при собі зброю чи інше знаряддя, яке може бути застосоване в ході крадіжки; 2) є членом організованої банди; 3) вчиняє крадіжку із незаконним проникненням в житло чи приміщення (п. п. 1-3 §244) [4]

Розділ VI «Злочини проти власності» частини II КК Аргентини визначає відповідальність за крадіжку, під якою розуміється заволодіння рухомою річчю, повністю або частково чужою (ст. 162),

За КК Австралії крадіжка визначається як нечесне привласнення власності, яка належить іншому з наміром назавжди позбавити іншого даної власності (ч. 1 ст. 131.1). Привласнення особою власності, яка належить іншому, не розглядається як нечесне, якщо ця особа набула дану власність з вірою в те, що особа, якій належить ця власність, не може бути виявлена шляхом розумних дій (ч. 1 ст. 131.2). Це правило не застосовується, якщо особа, що привласнила дану власність, утримує її як довірена особа або особистий представник (ч. 2 ст. 131.2). Привласнення особою власності, яка належить іншому, може бути вчинено нечесно, навіть якщо ця особа чи інша особа бажають внести плату за дану власність (ч. 3 ст. 131.2).

Будь-яка пропозиція про наявність прав власника на повне панування (власність), володіння чи управління щодо власності, за відсутності згоди особи, якій вона належить, є привласненням даної власності. Це також включає випадок, коли особа придбала власність без вчинення крадіжки, але без згоди на здійснення її зберігання чи використання як власника (ч. 1 ст. 131.3). До інших злочинів проти власності австралійським законодавством віднесено: 1) приховування майна (ст. 132.1); 2) грабіж, який за своєю сутністю є крадіжкою із застосуванням сили чи погрози нею (ст. 132.2); 3) берглери, під яким

розуміється протиправне проникнення у чуже житло чи приміщення з умислом вчинити крадіжку (ч. 1 ст. 132.4) або з умислом вчинити тут злочин, який включає заподіяння тілесної шкоди іншій особі або шкоди власності (ч. 2 ст. 132.4); 4) зникнення без вчинення оплати (ст. 132.6); 5) нечесне взяття чи утримання власності без згоди особи, яка має повноваження на надання такої згоди (ст. 132.8) [5].

У главі I Особливої частини КК Туреччини крадіжка визначається як взяття рухомого майна іншого, без його згоди, з метою отримання вигоди. До рухомого майна віднесений також будь-який вид енергоносіїв, який має економічне значення (ст. 491). Визначається також крадіжка, вчинена: шляхом руйнування, знесення, роздроблення, пролому чи знищення стін, дверей, вікон тощо (п. 1 ч. 1 ст. 493); з використанням дубліката ключа (п. 2 ч. 2 ст. 493); з використанням маскування (п. 3 ч. 1 ст. 493) тощо. Крадіжкою також вважається і взяття предметів, встановлених для прикрашання або охорони кладовищ чи складів, або похованих разом із трупом (п. 4 ч. 1 ст. 492). Крадіжкою є і взяття приватного транспортного засобу, який після короткочасного використання повертається володільцю або залишається у такому місці, де володільць зможе легко його виявити, або який взятий з явним наміром його повернути (п. 1 ч. 1 ст. 494) [6].

Відповідальність за злочини проти власності встановлюється розділом IX книги II Особливої частини КК Бельгії ТА містить традиційні для європейського законодавства визначення крадіжки, вимагання, шахрайства, зловживання довірою тощо .

У КК Норвегії використовується поняття розкрадання у назві глави, що присвячена злочинам проти власності: «Розкрадання, крадіжка та незаконне використання». Відповідно до § 255 за розкрадання підлягає покаранню особа, яка з метою привласнення собі чи іншій особі незаконного прибутку, неправомірно розпоряджається, заставляє, вживає або іншим чином привласнює рухоме майно, яке знаходиться у її володінні, але повністю чи частково належить іншому, або протизаконно розпоряджається грошима, які вона збрала для іншого або які були йому довірені іншим чином. Одним з кваліфікованих видів розкрадання визнається його вчинення офіційною посадовою особою, яка порушила особливу довіру, якою вона користувалася у зв'язку з посадою (§ 256).

КК Бельгії визначає поняття розкрадання через поняття викрадення, а КК Норвегії – через поняття привласнення. При цьому останній не завжди послідовний, оскільки через поняття привласнення він визначає й пограбування, як привласнення предмету, який повністю або частково належить іншій особі, вчиняючи насильство проти неї, позбавляючи її можливості спротиву чи шляхом погроз, які викликають серйозний страх перед насильством (§267) та навіть крадіжка, яке полягає у відбиранні або сприянні відбиранню предмета, який повністю або частково належить іншому, шляхом привласнення цього предмета (§257). Все це свідчить про те, що європейський законодавець розкрадання статусом узагальнюючого поняття не наділяє [7, с. 218-220].

Як бачимо, у зарубіжних країнах сформувалися різні підходи до розуміння поняття крадіжка, так і потреби формулювання узагальнюючого поняття на позначення злочинів проти власності, що зумовлено історичними традиціями, належністю до певної правової системи та низкою інших факторів. Вивчення такого досвіду має важливе значення для удосконалення вітчизняного кримінального законодавства, що забезпечує охорону права власності.

Список використаних джерел:

1. Кримінальний кодекс Республіки Болгарія від 15 березня 1968 р. URL: <https://www.wipo.int/wipolex//legislation/details/446>
2. Кримінальний кодекс Республіки Польща від 1 січня 1997 р.: URL: <https://yuristvpolshi.com.ua/kriminalnij-kodeks-respubliki-polshha-osnovni-polozhennya/>
3. Кримінальний кодекс Франції від 1 січня 1992 р.: URL: <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID>
4. Федеральний кримінальний кодекс Німеччини. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/stgb/_261.htm
5. Кримінальний кодекс Австралії. URL: <https://www.wipo.int/wipolex//legislation/details/446>
6. Кримінальний кодекс Туреччини URL: <https://turkishadvocate.ua>
7. Татаркевич Я. О. Поняття «викрадення» та «розкрадання» в кримінально-правовій доктрині зарубіжних країн. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2021. №5 (41). Vol. 2. С. 216-223.

Політика в сфері поводження із засудженими як частина державної правової політики

*Пащенко Олександр Олександрович,
доктор юридичних наук, доцент,
завідувач відділу дослідження проблем кримінального права,
Науково-дослідний інститут вивчення
проблем злочинності імені акад. В. В. Сташиса
Національної академії правових наук України*

В науковій літературі найбільш поширеною є точка зору, згідно якої кримінальна політика держави поділяється на кримінально-правову, кримінально-процесуальну, кримінально-виконавчу та кримінологічну. Проте слід відмітити, останнім часом з'явилися аргументи на користь того, що кримінально-виконавчу політику слід іменувати «політика поводження із засудженими». Така точка зору була висловлена А. Ф. Степанюком у 2021 р. [1, с. 83, 84] та згодом підтримана автором цієї публікації [2, с. 134].

Це своєю чергою, надало підстави для перевірки того, в якій мірі термін «кримінальна політика» є адекватним для того, щоб відбивати сутність поняття, яке є родовим стосовно досліджуваного (політики в сфері поводження із засудженими). Справа в тому, що термін «кримінальна політика» також не є в правовій доктрині загальновизнаним. Науковці пишуть також про «політику в сфері боротьби зі злочинністю», «політику протидії злочинності», «політику впливу на злочинність», «антикримінальну» та «антикриміногенну» політику, «карну» та «каральну» політику тощо.

Слід відзначити, що за радянських часів правники майже однотайно писали про «кримінальну політику», визначаючи водночас цей термін через сферу боротьби зі злочинністю: Л. Д. Гаухман та Ю. І. Ляпунов, М. І. Загородніков та М. О. Стручков, П. С. Дагель, Г. М. Міньковський. Серед вітчизняних дослідників цю позицію поділяють І. М. Даньшин, Л. В. Багрій-Шахматов, Г. В. Єпур, С. В. Черкасов, О. М. Джужа, М. О. Гордуз, Т. О. Гончар, І. М. Крапчатова, І. О. Шубіна, К. Б. Марисюк та ін.

П. М. Панченко вказував на відмінності в обсязі змісту понять «кримінальна політика» та «політика у сфері боротьби зі злочинністю», проте визнавав, що їх сутнісна основа є однією і тією самою [3, с. 73].

О. І. Коробєєв, А. В. Усс і Ю. В. Голік також писали про кримінальну політику, проте для її визначення, на відміну від свої попередників послуговувалися не терміном «боротьба зі злочинністю» а «вплив на злочинність» [4, с. 7], а В. Д. Левик – «протистояння злочинності» [5, с. 157]. Сучасний вітчизняний науковець Ю. А. Пономаренко (в роботах 2021 та 2023 р.р.) визначає кримінальну політику через діяльність з протидії злочинності [6, с. 341; 7, с. 124], В. К. Грищук, Ю. Ю. Коломієць та С. В. Дрьомов – через протидію злочинності [8, с. 17; 9, с. 142; 10, с. 139], а М. В. Шепітько – через стратегічну протидію кримінальному правопорушенню [11, с. 13, 14].

За спостереженням П. Л. Фріса, при буквальному тлумаченні терміна “кримінальна політика” він має розшифровуватися як “злочинна політика” або “політика розвитку злочинності”, що абсолютно не відповідає його змістовному навантаженню. У зв’язку з цим, зауважує правознавець, останнім часом все більше дослідників стали відмовлятися від його застосування [12, с. 10, 11].

Група правників є прихильниками використання терміна «політика у сфері протидії злочинності». Це, зокрема, А. А. Митрофанов, О. М. Литвинов та Є. С. Назимко (у співавторстві), І. В. Козич, О. Д. Максимів, О. Власюк, Г. В. Новицький, а також І. С. Яковець, К. А. Автухов та М. Ю. Кутепов (у співавторстві). Д. О. Балобанова зауважує, що *політика протидії* злочинності є такою, що найповніше охоплює розуміння основних засобів, за допомогою яких держава здійснює свою *антикримінальну політику* [13, с. 348]. Цей термін використовує також О. В. Осторогляд [14, с. 93], В. В. Голіна пише про політику *щодо протидії* злочинності [15, с. 238], В. Ф. Пузирний – про політику *з протидії* злочинності [16, с. 33].

На противагу цьому, В. С. Зеленецький зазначав, що концепції протистояння або стримування злочинності, а також учення про здійснення на злочинність впливу, не відображають справжнього характеру ставлення держави до цього явища, яка постійно орієнтує всі органи кримінальної юстиції на рішучу *боротьбу зі злочинністю* з метою ефективного захисту суспільства від злочинних посягань. Тому, підсумовує правник, злочинність треба не стримувати або якимось чином на неї впливати, а планомірно вести з нею боротьбу [17, с. 87]. Таку точку зору поділяє, зокрема, Я. О. Лантінов, який зауважує, що в юридичних дослідженнях насамперед слід відштовхуватися від чинного законодавства, а у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 р. № 2411-VI використане термінологічне словосполучення «боротьба зі злочинністю» [18, с. 316].

Діаметрально протилежною є позиція С. В. Дьоменка, який підкреслив, що комплементарний характер цілей кримінальної політики сформульованих на підставі використання парадигми «боротьба зі злочинністю» має своїм наслідком протиставляння злочинця іншим членам суспільства, формування з нього образу ворога, поширення явища стигматизації, і в результаті цього – неминуче зростання злочинності [19, с. 33].

Тепер слід з’ясувати, яке з наведених понять може виступати як родове щодо політики поводження із засудженими.

Порівнюючи між собою наявні доктринальні підходи до визначення частини правової політики держави, що стосується її реакції на існування у суспільстві такого негативного і небезпечного явища як злочинність, зазначаємо таке.

Частка має володіти властивостями цілого, і навпаки, ціле не може містити ознак, що є протилежними за змістом ознакам частки (тобто ознаки, що беруться для порівняння не можуть бути взаємовиключними). На підставі цього можна стверджувати, що поняття «політика в сфері поводження із засудженими» знаходиться у стані цілковитого антагонізму із поняттям «політика в сфері боротьби зі злочинністю». Справа в тому, що в такому разі

«боротьбі зі злочинністю» має кореспондувати «боротьба із засудженими», що вочевидь є непослідовним. Те саме стосується й назви політики, сформульованої на основі понять «протидія злочинності» та «протистояння злочинності», оскільки тоді слід вести мову про «протидію засудженим» або «протистояння» ним.

Поняття «кримінальна політика», «антикримінальна політика», «антикриміногенна політика», «карна (каральна) політика» також не можуть виступати як ціле щодо політики в сфері поводження із засудженими. Вони хоча і не є знаходяться у стані цілковитого антагонізму із нею (як ті поняття, що було проаналізовано в попередньому абзаці), проте «поводження із засудженими» взагалі не стосуються (не кореспондують йому). Принаймні, за допомогою використання методу індукції (сходження знання від конкретного до загального) відповідний зв'язок встановити неможливо. Інша річ, коли йдеться про «політику впливу на злочинність». На це поняття можна «вийти» кладучи в підґрунття аналізу політику поводження із засудженими. Остання здійснюється шляхом впливу на них через діяльність із забезпечення дотримання їхніх прав і виконання ними покладених обов'язків. Впливаючи певним чином на засудженого (особу) політика впливає і на злочинність (явище), яке після цього впливу має змінитися в менший бік.

Окрім цього, є підстави стверджувати, що саме *поводження* є ключовим при визначенні поняття «політика в сфері поводження із засудженими». Грунтуючись на визначенні мети покарання, що міститься в ч. 2 ст. 50 Кримінального кодексу України, зауважуємо, що поводження із засудженими має здійснюватися у такий спосіб, щоб після відбування покарання ці особи більше не вчинювали кримінальних правопорушень, а в ідеалі – вважали таку поведінку для себе взагалі неприйнятною. При цьому варто пам'ятати, що «поводження із засудженими», як вже зазначалося, включає в себе не лише дотримання їхніх прав, а й виконання ними обов'язків, що зумовлюється правовим статусом цієї категорії осіб.

Викладене дозволяє зробити висновок, що поняттям, яке є родовим щодо політики в сфері поводження із засудженими, є «політика впливу на злочинність».

Список використаних джерел:

1. Степанюк А. Ф. Режим – це не «порядок виконання і відбування покарання», а програма соціальної допомоги при поводженні з ув'язненими. *Теоретичні питання удосконалення кримінально-виконавчого законодавства України та практики його застосування*: монографія / К. А. Автухов, О. В. Гальцова, М. Ю. Кутєпов та ін. ; за заг. ред. А. Ф. Степанюка. Харків: Право, 2021. Розд. 1, § 4. С. 68–84.

2. Пащенко О. О. «Кримінально-виконавча політика» чи «політика у сфері виконання кримінальних покарань»: підходи до визначення поняття. *Право та державне управління*. 2022. № 1. С. 131–136.

3. Панченко П. Н. Советская уголовная политика. Общетеоретическая концепция борьбы с преступностью: ее становление и предмет: монографія. Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1988. 198 с.

4. Коробеев А. И., Усс А. В., Голик Ю. В. Уголовно-правовая политика: тенденции и перспективы: монография. Красноярск, 1991.
5. Левик В. Д. Формування кримінальної політики України та шляхи її реалізації. *Наука і правоохоронна*. 2018. № 4. С. 155–164.
6. Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень: монографія. Харків: Право, 2020. 720 с.
7. Пономаренко Ю. Поняття кримінально-правової політики. *Сучасний вимір кримінального права. Liber Amicorum на честь академіка Вячеслава Борисова*: монографія / ред. кол.: М. Шепітько (відп. ред.) та ін. Харків: Право, 2023. С. 115–134.
8. Грищук В. К. Поняття українського кримінального права. *Актуальні проблеми кримінального права та кримінології*: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Донецьк, 24 квіт. 2009 р.). Донецьк: Норд Комп'ютер, 2009. С. 15–19.
9. Коломієць Ю. Ю. Вплив марксистсько-ленінської ідеології на поняття, сутність та зміст кримінальної політики. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса. 2009. Вип. 47. С. 139–144.
10. Дрьомов С. В. Тенденції сучасної кримінально-правової політики України. *Наука кримінального права в системі міждисциплінарних зв'язків*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 9–10 жовт. 2014 р.) / редкол.: В. Я. Тацій (голов. ред.) та ін. Харків: Право, 2014. С. 138–142.
11. Шепітько М. В. Кримінальна політика у сфері забезпечення діяльності органів правосуддя: монографія. Харків: Апостіль, 2021. 192 с.
12. Фріс П. Л. Політика у сфері боротьби зі злочинністю і права людини: монографія. Надвірна: Надвірнянська друкарня, 2009. 168 с.
13. Балобанова Д. О. Зміна понять: від політики боротьби зі злочинністю до політики протидії злочинності. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса. 2009. Вип. 45. С. 344–348.
14. Острогляд О. В. Правозастосовча діяльність як форма реалізації кримінально-правової політики. *Матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. "Політика в сфері боротьби зі злочинністю"* (11–16 берез. 2014 р.) / ред. кол.: В. І. Борисов, П. Л. Фріс, Ю. І. Микитин та ін. Івано-Франківськ: Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2014. С. 93–96.
15. Голіна В. В. Кримінологічна політика як основа розробки теорії і практики запобігання злочинності в Україні. *Голіна В. В. Вибрані праці*. Харків: Право, 2020. С. 237–249.
16. Пузирний В. Ф. Концептуальні засади адміністративної діяльності органів та установ Державної пенітенціарної служби України: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2015. 454 с.
17. Зеленецкий В. С. Концептуальные основы формирования инновационной уголовно-процессуальной политики Украины. *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків. 2008. Вип. 15. С. 81–109.
18. Лантінов Я. О. Кримінально-правова охорона основ громадянського суспільства України як складова кримінально-правової політики. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю України: теоретичні та прикладні проблеми*:

монографія / за заг. ред. П. Л. Фріса та В. Б. Харченка. Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпат. нац. ун-ту ім. Василя Стефаника, 2016. С. 316–332.

19. Деменко С. В. О некоторых догматических моделях в уголовной политике. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. XX-річчю Нац. акад. прав. наук України (Одеса, 1 листоп. 2013 р.) / упоряд.: В. Д. Берназ, А. М. Притула. Одеса : Фенікс, 2013. С. 33–34.

Значення висновку експерта у справах про відшкодування моральної шкоди

*Халявка Юлія Григорівна,
головний судовий експерт
відділу досліджень
у сфері інформаційних технологій
Черкаського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України*

*Тулвїнська Анна Юрійвна,
судовий експерт відділу досліджень
у сфері інформаційних технологій
Черкаського науково-дослідного
експертно-криміналістичного центру МВС України*

У сьогоднішній кількості позовів, що містять потреби у відшкодуванні моральної (немайнової) шкоди у результаті неправомірних дій роботодавців, справ щодо захисту честі, гідності та ділової репутації, шкоди, заподіяної дорожньо-транспортною пригодою, незаконного засудження, триманням під вартою, спричинення смерті близького родича, спричинення шкоди здоров'ю, тощо неухильно зростає.

Сам факт наявності в особи моральних страждань може бути визначений за допомогою психологічного дослідження на етапі судового розгляду кримінального провадження. Однак, експертизи виконуються не в якійсь безособовій формі, а конкретними спеціально підготовленими та сертифікованими посадовими особами, експертами-психологами.

Судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [1]. Експертом у кримінальному провадженні є особа, яка володіє науковими, технічними або іншими спеціальними знаннями, має право відповідно до Закону України "Про судову експертизу" на проведення експертизи і якій доручено провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань [2].

Висновок експерта, що наданий особою, яка є не зацікавленою у результатах кримінального провадження, з посиланням на фундаментальні наукові положення та апробовані методики проведення дослідження, який, при необхідності, може бути перевірений, а також показання експерта є процесуальними джерелами доказів.

Поняття «моральна шкода» досить впевнено увійшло в судову практику, у зв'язку з чим усе більшого значення набуває інститут її компенсації, заподіяної злочином або іншим порушенням, які посягають на особисті немайнові права

громадянина та інші належні йому нематеріальні блага. Це регламентується Конституцією України, Цивільним кодексом України та іншими нормативно-правовими актами (у тому числі, постановою Пленуму Верховного Суду України від 31 березня 1995 р. №4 «Про судову практику у справах про відшкодування моральної (немайнової) шкоди»). Можливість відшкодування громадянам завданої моральної шкоди, безперечно, є одним із механізмів забезпечення прав людини, а судово-психологічна експертиза з питань визначення моральної шкоди в наш час стала важливим джерелом доказів у таких категоріях справ [4].

Психологічним змістом моральних страждань є негативні зміни психічної діяльності особи. Для адаптації до таких змін суб'єкту необхідно затратити психічні ресурси, які в іншій ситуації він міг би витратити на інші корисні для себе цілі. Такі «суб'єктивні втрати» або несприятливі придбання і складають психологічний компонент моральних страждань. Експертами вивчається психічна діяльність особи, яка претендує на компенсацію моральної шкоди, в юридично значущий період, що включає ситуацію заподіяння моральної шкоди, а також ситуацію, що настала після правопорушення, пов'язану з моральними і фізичними стражданнями. Іноді досліджується ситуація соціальної взаємодії між особою, що заподіяла шкоду і потерпілою особою, між потерпілим і оточуючим його соціумом.

Найпоширенішими випадками, коли вирішується питання про відшкодування моральної (немайнової) шкоди є:

- поширення, у тім числі, через засоби масової інформації, відомостей, що не відповідають дійсності, або викладені неправдиво, порочать честь, гідність, ділову репутацію;

- відшкодування шкоди, завданої майну та здоров'ю (найчастіше, у зв'язку з дорожньо-транспортною пригодою, залиттям квартири);

- порушення прав споживачів;

- порушення законодавства про охорону навколишнього середовища;

- прийняття незаконних рішень, а також дії чи бездіяльність органу дізнання, судового слідства, прокуратури або суду;

- вчинення корупційного діяння;

- скоєння злочину;

- пошкодження майна;

- завдання шкоди джерелом підвищеної небезпеки.

Варто враховувати, що на практиці існують три варіанти визначення розміру компенсації моральної шкоди:

1. В переважній більшості випадків суд встановлює розмір самостійно (абз.2 ч.3 ст.23 ЦК – Розмір грошового відшкодування моральної шкоди визначається судом залежно від характеру правопорушення, глибини фізичних та душевних страждань, погіршення здібностей потерпілого або позбавлення його можливості їх реалізації, ступеня вини особи, яка завдала моральної шкоди, якщо вина є підставою для відшкодування, а також з урахуванням інших обставин, які мають істотне значення. При визначенні розміру відшкодування враховуються вимоги розумності і справедливості).

2. Береться за основу сума компенсації моральної шкоди, яку позивач самостійно вираховує, відкориговується та застосовуються принципи розумності і справедливості (ст.23 ЦК), проте у справах, де розмір позовних вимог був вирахований відповідно до методик, призначена судом компенсація є вищою від тих, де такого вмотивування не було.

3. Орієнтовний розмір відшкодування моральної шкоди визначається відповідно до висновку судового експерта-психолога із застосуванням судово-психологічних методик, порядок призначення і проведення якої регулюється нормативно-правовими актами України. Експерт, як правило, оцінює розмір моральної шкоди, рівний певній кількості мінімальних заробітних плат.

До компетенції судового експерта-психолога відповідно до Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень належать: установлення того факту, що ситуація, яка досліджується в справі, є психотравмуючою для підекспертної особи; якщо так, то чи завдані особі страждання (моральна шкода); якщо особі завдано страждання (моральну шкоду), то який можливий розмір становить грошова компенсація за завданні страждання (моральну шкоду) [3].

Слід зазначити, що експерт у своєму висновку не встановлює факт моральної шкоди (це юридичний критерій), а встановлює моральні страждання особи та їх причинно-наслідковий зв'язок з діями/бездіяльністю відповідача, які в свою чергу можуть виступати підставою для кваліфікації судом факту заподіяння моральної шкоди.

Згідно із діючим законодавством експерт-психолог зобов'язаний: заявити самовідвід за наявності передбачених законодавством обставин; прийняти до виконання доручену йому експертизу; особисто провести повне дослідження, дати обґрунтований та об'єктивний письмовий висновок на поставлені питання, а в разі необхідності роз'яснити його. Експерт-психолог зобов'язаний провести дослідження безпосередньо, тобто повинен провести експертизу особисто, без залучення інших осіб.

Отже, висновок експерта у справах про відшкодування моральної шкоди має доказове значення, що відіграє важливу роль у вирішенні судом питання про розмір компенсації постраждалій стороні.

Список використаних джерел:

1. Про судову експертизу. Закон України. Голос України офіційне видання від 21.04.1994.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Голос України офіційне видання від 19.05.2012. № 90-91.

3. Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України Наказ Міністерство внутрішніх справ України від 17.07.2017. № 591. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17/>.

4. Алікіна Н. В. Зазираючи в душу / Н. В. Алікіна // Укр. юрист. — 2003. — № 10. — С. 32–35.

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО
СУСПІЛЬСТВА ТА СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ:**

VI Всеукраїнська науково-практична інтернет-конференція

Збірник матеріалів

19 травня 2023 року

Комп'ютерне складання С. В. Джолос

Дизайн обкладинки О. М. Третяков

Підписано до друку 19.05.2023 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman. Обл.-вид. арк. 6,86. Ум. друк. арк. 6,51
Вид. № 08-23. Зам. № 07-1-24. Тираж 300 прим.

Видавець Третяков Олександр Миколайович.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
Серія ДК № 4862 від 11.03.2015 р.
Україна, 18001, м. Черкаси, вул. Слави, 1, к. 24.
Тел.: +38-063-62-555-12. E-mail: artbrama@ukr.net